

**DELHI UNIVERSITY
LIBRARY**

DELHI UNIVERSITY LIBRARY

Cl No. 015.1G.60!1 G.O

Ac. No. 18668

Date of release for loan

21/5/57

This book should be returned on or before the date last stamped below.
An overdue charge of one anna will be charged for each day the book is
kept overtime.

कृष्णानन्दविरचितं
सहदयानन्दम् ।

जयपुरमहाराजाश्रितेन पण्डितवजलालसूतुना महामहोपाध्याय-
 पण्डितदुर्गाप्रसादेन, मुम्बापुरवासिपणशीकरोपाह्वय-
 लक्ष्मणात्मजवासुदेवशर्मणा च संशोधितम् ।

(दृतीयावृत्तिः ।)

तच्च

मुम्बद्यां

पाण्डुरङ्ग जावजी

इत्येतैः सीये निर्णयसागराद्ययन्नालये मुद्रयित्वा प्रकाशितम् ।

.शाकः १८५२, स्थिंतावृद्धः १९३०.

मूल्यं १० आणकाः ।

कृष्णानन्दः ।

वैदर्मोक्तिविभ्रमजन्मभूमिः कपिजलकुलकुमुदिनीकलानिधिः सांधिविग्रहिको महापत्रः श्रीकृष्णानन्दमहाकविः कसिन्काले समुत्पन्न इति न ज्ञायते । परं चन्द्ररेखरक्ष-विस्नोविंश्वनाथाद्याचीनस्तद्तुवन्धी चेति निर्विकल्पमवसीयते । यतो विश्वनाथरचित-साहित्यर्दर्पणस्याष्टमपरिच्छेदे ‘सूचीमुखेन सङ्करेव कृतत्रणस्त्वम्—’ इति सहृदयानन्दस्थ-श्लोक उदाहृतः । अथास विश्वनाथस्य च सांधिविग्रहिक-महापात्रेति विशेषणद्वयं समानम् । तत्र सांधिविग्रहिक इति राज्याधिकारिसूचकः पदविशेषः । सांधिविग्रहे भवः सांधिविग्रहिकः । एतत्पदं ब्राह्मणादिसाधारणम्, न ब्राह्मणमात्रविषयकम् । तथाहि—‘तन्मातुरेन तत्रोषाद्वीरनाथेन योगिना । सांधिविग्रहिकेनाथ स खेनैव न्यगृह्यत ॥’ इति राजतरङ्गिणी ६।।।। । ‘—लिखितं संधिविग्रहाधिकृतदिविर-पतिवत्रभट्टा ॥’ इति इण्डियन् आण्टकेरी १५।।।८५ । अत्र दिविर इति कायस्थस्य पर्यायान्तरम् । ‘विज्ञा मर्यं विना मांसं परस्वहरणं विना । विना परापकारेण दिक्षिरो दिवि रोदिति ॥’ इति लक्ष्यान्तरं च । महापात्र इति राजमन्त्रिसंज्ञान्तरमिति केचित् । तत्र । सर्वप्रधानाधि-कारभाजः सांधिविग्रहिक इति कथनानौचित्यात् । ब्राह्मणसंज्ञान्तरमित्यपरे । सामा-न्योपनामान्तरमितीतरे । अयं च जगन्नाथपुर्यामासीत् । एतनिर्मितस्य सहृदयानन्दका-व्यस्य तत्र प्रसिद्धिरप्यात्मे ।

अमुख्य काव्यरत्नसोत्कललिपिसमुल्लिपितं स्थलविशेषे सटिप्पणीकं सपादवर्षशतोद्धिक्त-सिमोपलक्ष्यमाणमेकं तालपत्रपुस्तकं भगवत् श्रीजगदीश्वरस्याच्चकान्मदनमोहनच्छात्र-शिरोमणीरासाद्य तत्प्रतिरूपकं देवाक्षरैः संपाद्य च श्रीमन्तो विद्वन्सुकृतमणयो रायपुरीय-हायस्कूलपाठकसत्तमाः सुग्रहीतनामधेयाः ‘वामन दाजी ओक’ इत्याख्या महाशयवर्याः काव्यमालार्थमसम्यं दत्तवन्त इति तेषां सौजन्यमृततरङ्गितान्तःकरणानामन्तर्वाणिवरे-ष्यानामुपकारं सप्रश्रयमुरीकुमेहे ।

अथैतत्कविप्रणीता काचन नैषधीयचरितटीका वर्तत इति तत्रस्येभ्यः श्रूयते । पर-मध्यावधि सा लोचनगोचरतां नागता । एवं सति नैषधीयचरितकर्तुः श्रीश्रीहर्षकवेर्दी-चीनः साहित्यर्दर्पणप्रणेतुः प्राचीनोऽयं कृष्णानन्दकविरिति परिणमति ।

श्रीहर्षसु भगवतः श्रीशंकराचार्यदर्वाचीनः पृथ्वीराजमहीपते: प्राचीनः । यतोऽप्रं कविः स्वकीये खण्डनखण्डखायनामके ग्रन्थे भगवत्पादस्य स्मरति, एनं च पृथ्वीराज-सामन्तश्वन्दकविः खीये 'पृथ्वीराजरासा'संज्ञे निबन्धे स्तौति ।

जयसलमेरमहीपालचरितरूपस्य सुदर्शनचम्पूकाव्यस्य निर्माता कृष्णानन्दकविस्त्र-साङ्घिक्षो नवीनश्च ।

हा हन्त तत्तद्रन्थसहस्रनामटलीशाणायितशेषुषीके महामहोपाध्यायपदभाजि पण्डितश्रीदुर्गाप्रसादे सुधर्माप्रणयितां गते द्वित्रमासपर्यन्तं प्रकृतग्रन्थसंपादने वैयाकरणपण्डित-महामहोपाध्याय श्रीशिवदत्तशर्मणा यः अमोऽकारि स धन्यवादपुरःसरं मुहुः सर्यते ।

१. 'भगवत्पादेन वा बादरायणीयेषु सूत्रेषु भाष्यं नाभाषि' इति 'भगवत्पादेन शंकराचार्यपादेन । बादरायणो व्यासः' इति तत्र शंकरमिश्रव्याख्यानम्.

काव्यमाला ।

महाकविश्रीकृष्णानन्दप्रणीतं
सहृदयानन्दम् ।

प्रथमः सर्गः ।

यदिन्द्रियाणां विषयत्वमेति लोकेषु यत्त्वमतीन्द्रियं च ।
 कृत्स्य तस्य प्रतिपत्तिहेतुर्वाग्देवता सा मयि संनिधत्ताम् ॥ १ ॥

दैत्येन्द्रमेकं करजैरनेकैर्विदारयन्वीडमिव प्रपन्नः ।
 स्वच्छेषु सुक्षेप्तुविम्बदभात्कुर्वन्नेकं जयतां नृसिंहः ॥ २ ॥

दोषेदये तोषमपि प्रपन्नः खलस्तुलामेति न कौशिकस्य ।
 पूर्वस्य सर्वत्र विपक्षतास्ति निसर्गतोऽन्यस्य सपक्षतैव ॥ ३ ॥

धात्रा खलानां च सतां च किञ्चिद्विवेचनार्थं कियते न चिह्नम् ।
 परस्य दोषेषु गुणेषु चामी प्रमोदलाभाष्टकटीभवन्ति ॥ ४ ॥

प्रतिस्य काव्यस्य च नूतनस्य तुल्यः स्वभावः प्रतिभासते भे ।
 मृजाभिरेते निषुणैः कृतामिः समश्वुताते हि गुणान्तराणि ॥ ५ ॥

ता एव नूनं सफलोदयाः स्युरुक्ताः प्रसन्नाः कविसूक्तयश्च ।
 गुणोपपत्त्या कमनीयगुम्फाः कण्ठे सतां याः पदमाप्नुवन्ति ॥ ६ ॥

अत्रेतिवृते रवितप्रबन्धे कुञ्जो मुधा मास्तु कविः पुराणः ।
 न स्पर्धया व्योम्नि सहस्रधाम्नः खद्योतकः सां द्युतिमातनोति ॥ ७ ॥

आसीदसीम्ना सहजेन धाम्ना निषिद्धशत्रुनिषेषवधीशः ।
 अनन्यसाधारणवीरसेनं यं वीरसेनं सुधियो वदन्ति ॥ ८ ॥

मध्यंदिने म्लायति कृष्णवर्त्मा दिनावसाने रविस्तमेति ।
 यस्य प्रतापः प्रतिपार्थिवानां दिवानिशं दुर्विषहो बभूव ॥ ९ ॥

शरन्निशानाथमरीचिगौरौर्बिसृत्वरैर्यस्य यशःप्रवाहैः ।
 प्रक्षाल्यमानेऽपि जगत्यरीणां मलीमसान्येव मुखान्यभूवन् ॥ १० ॥
 युगान्तवौत्सरलीकृतोर्मिर्वेलामतिकामति तोयराशिः ।
 द्विषां जयैस्त्वतिमागतोऽपि न लङ्घयामास नृपः स्थिरं यः ॥ ११ ॥
 दोर्दण्डप्रस्तपनो यदीयस्तमो निरस्यत्रपि लोकवृत्तिः ।
 प्रत्यर्थिपृथ्वीपतिमण्डलस्य निमीलयामास मुखान्युजानि ॥ १२ ॥
 कचिन्न या रज्यति भुज्यमाना गादानुरागैरपि मेदिनीन्द्रैः ।
 सैव क्षितिर्यं पतिमध्युपेत्य पतित्रतानां व्रतमन्वतिष्ठत् ॥ १३ ॥
 निजेन धाम्ना जगतोऽस्विलस्य दोषापनोदाय संमुद्यतस्य ।
 द्वीपेषु सप्तस्त्रपि निर्विशेषः करोदयो यस्य रवेरिवासीत् ॥ १४ ॥
 अपि प्रभुः शास्त्रनियवित्तवाद्धर्मार्थकामानिव तुल्यवृत्तिः ।
 पौरानसौ जानपदांश्च नित्यमन्योन्यबाधारहितं वभार ॥ १५ ॥
 दिशामधीशैः पुरुहूतमुख्यैरपि प्रकारं स्पृहणीयलक्ष्मीः ।
 ततः क्षितीन्द्राचतनयोऽधिजज्ञे क्षीराम्बुराशैरिव कल्पवृक्षः ॥ १६ ॥
 तस्मिन्क्षणे प्राङ्गणसीम्नि राज्ञः प्रसूनवृष्टिनेभसः पपात ।
 नीरन्प्रमासादितया समन्ताद्यया हसन्तीव मही विरेजे ॥ १७ ॥
 वसुंधरे सागरमेखलां त्वामनन्यसाधारणसेष भोक्ता ।
 इतीव नादैः प्रथयांबमूरुर्वृन्दानि वृन्दारकदुन्दुभीनाम् ॥ १८ ॥
 तदा कुमारोदयमङ्गलश्रीराश्यानभाजः पृथिवीश्वरस्य ।
 न्यवेदि पूर्वं सुरपुष्पवर्णेयोषिनियुक्तश्वरमं तु चारैः ॥ १९ ॥
 दुःखैरसंभिन्नगुरुप्रमोदा दोषेऽप्यनास्वादितदण्डमीतिः ।
 संकल्पमात्रोपनतार्थसिद्धिसदाभवद्यौरिव राजधानी ॥ २० ॥
 अन्तःपुरस्थोऽपि नरेन्द्रसूनुरानन्दयामास विशां मनांसि ।
 पूर्वादिशृङ्गान्तरितोऽपि भास्त्रान्प्रसादयत्येव दिशां मुखानि ॥ २१ ॥
 ततो नियोगादवर्नाश्वरस्य पुरोधसा निर्मितजातकर्मा ।
 स राजसूनुः सुतरां विरेजे नीहारनिर्मुक्त इवोष्णरश्मिः ॥ २२ ॥

विलोकमानः कमनीयरूपं कुमारमारोप्य तमङ्कदेशे ।
 निमेषचेष्टामपि पश्मपङ्क्योश्चिरं विससार महीमहेन्द्रः ॥ २३ ॥
 लब्धार्थकामार्जनकोविदत्वमयं न लीयेत कदापि पापे ।
 इतीव निश्चित्य गुरुर्निमित्तैश्चकार नाम्ना नलमात्मजं तम् ॥ २४ ॥
 तस्यानिमित्तसितचन्द्रिकाभिर्यथा यथा जृम्भितमर्भकस्य ।
 तथा तथासीदवनीश्वरस्य प्रमोदवारानिधिरुत्तरङ्गः ॥ २५ ॥
 पञ्चां हरिद्रारसरङ्गिताभ्यां स्पृष्टा मही यत्कमलाङ्गिताभूत् ।
 तेनैव तस्मिन्कमलोङ्गवाया: सांनिध्यमुच्चैः प्रथयांवभूत् ॥ २६ ॥
 बाल्यादनाविष्कृतवर्णमेदैर्वचोभिर्धौच्चरितैस्तदीयैः ।
 राज्ञः प्रमोदः प्रथमं व्यधायि लिङ्गैस्तु पश्चात्कथितस्तदर्थः ॥ २७ ॥
 निर्मायमाणा निपुणैर्नृपस्य नेपथ्यलक्ष्मीर्न तथा प्रियासीत् ।
 यथा यद्वच्छारसिकस्य तस्य विलुप्यमाना करपल्लवेन ॥ २८ ॥
 संस्पर्धमानेव नराधिपस्य प्रमोदलक्ष्मीं मुहुरुल्लसन्तीम् ।
 दिने दिने तस्य शरीरयष्टिर्नवां नवां वृद्धिसुपारुरोह ॥ २९ ॥
 अभ्यासहेतोः क्षिपतः पृष्ठत्काङ्ग्याङ्गृष्टिजन्मा ध्वनिरस्य योऽभूत् ।
 तेनैव दर्पः प्रतिपार्थिवानां धनुर्भृतां द्वूरतरं निरस्तः ॥ ३० ॥
 न केवलं लोचनवर्त्मवर्ति शराः शरव्यं जगृहुस्तदीयाः ।
 शब्देन दूरादनुमीयमानं विचिन्त्यमानं मनसापि भेजुः ॥ ३१ ॥
 आतिथ्यमध्योः क्षणमभ्युपैति सौदामिनी व्योग्नि विजृम्भमाणा ।
 कृपाणपाणेर्वृतचर्मणस्तु नलस्य नालक्षि गतिर्जनेन ॥ ३२ ॥
 विद्यासु सर्वासु तथा चकार परिश्रमं राजसुतः क्रमेण ।
 निश्चायकं संशयितेऽर्थतत्त्वे मेने यथैनं निवहो गुरुणाम् ॥ ३३ ॥
 अथौषधिः कान्तिविशेषवृद्धेः साम्राज्यलक्ष्मीः सरपार्थिवस्य ।
 नीराजना विक्रमकुञ्जरस्य नलं सिषेवे नवयौवनश्रीः ॥ ३४ ॥
 पीयूषरसमेरपहाय मध्यं भजेदुपानं यदि प(ल)क्षमलेखा ।
 नवोदितश्मशुलताभिरामं तदोपमीयेत मुखं नलस्य ॥ ३५ ॥

शरन्निशानाथमरीचिगौरैर्विसृत्वरैर्यस्य यशःप्रवाहैः ।
 प्रक्षाल्यमानेऽपि जगत्यरीणां मलीमसान्येव मुखान्यभूवन् ॥ १० ॥
 युगान्तवैतैस्तरलीकृतोर्मिर्वलमतिक्रामति तोथराशिः ।
 द्विषां जयैरुत्तिमागतोऽपि न लङ्घयामास नृपः स्थितिं यः ॥ ११ ॥
 दोर्दण्डदर्पस्तपनो यदीयस्तमो निरसन्नपि लोकवृत्तिः ।
 प्रत्यर्थिपृथ्वीपतिमण्डलस्य निमीलयामास मुखान्युजानि ॥ १२ ॥
 कचिन्न या रज्यति भुज्यमाना गाढानुरागैरपि मेदिनीन्द्रैः ।
 सैव क्षितिर्यं पतिमध्युपेत्य पतित्रतानां ब्रतमन्वतिष्ठत् ॥ १३ ॥
 निजेन धास्ना जगतोऽस्तिलस्य दोषापनोदाय समुद्यतस्य ।
 द्वीपेषु सप्तसपि निर्विशेषः करोदयो यस्य रवेरिवासीत् ॥ १४ ॥
 अपि प्रभुः शास्त्रनियन्त्रितत्वाद्भार्थकामानिव तुल्यवृत्तिः ।
 पौरानसौ जानपदांश्च नित्यमन्योन्यबाधारहितं बगार ॥ १५ ॥
 दिशामधीशैः पुरुहतमुख्यैरपि प्रकामं स्पृहणीयलक्ष्मीः ।
 ततः क्षितीन्द्राच्चनयोऽधिजज्ञे क्षीरान्बुराशेरिव कल्पवृक्षः ॥ १६ ॥
 तस्मिन्क्षणे प्राङ्गणसीम्नि राज्ञः प्रसूनवृष्टिर्भवः पपात् ।
 नीरन्प्रमासादितया समन्ताद्यया हसन्तीव मही विरेजे ॥ १७ ॥
 वसुंधरे सागरमेखलां त्वामनन्यसाधारणसेष भोक्ता ।
 इतीव नादैः प्रथयांबभूवुर्वृन्दानि वृन्दारकदुन्दुभीनाम् ॥ १८ ॥
 तदा कुमारोदयमङ्गलश्रीराशानभाजः पृथिवीश्वरस्य ।
 न्यवेदि पूर्वं सुरपुणवर्ष्योषिनियुक्तश्वरमं तु चारैः ॥ १९ ॥
 दुःखैरसंभिन्नगुरुप्रमोदा दोषेऽप्यनासादितदण्डमीतिः ।
 संकल्पमात्रोपनतार्थसिद्धिस्तदाभवद्यौरिव राजधानी ॥ २० ॥
 अन्तःपुरथोऽपि नरेन्द्रसूनुरानन्दयामास विशां मनांसि ।
 पूर्वादिशृङ्गान्तरितोऽपि भासान्प्रसादयत्येव दिशां मुखानि ॥ २१ ॥
 ततो नियोगादवनीश्वरस्य पुरोधसा निर्मितजातकर्मा ।
 स राजसूनुः सुतरां विरेजे नीहारनिर्मुक्त इवोष्णरश्मिः ॥ २२ ॥

विलोकमानः कमनीयरूपं कुमारमारोप्य तमङ्कदेशे ।
 निमेषचेष्टामपि पक्षमपङ्क्ष्योश्चिरं विसस्मार महीमहेन्द्रः ॥ २३ ॥
 लब्धार्थकामार्जनकोविदत्वमयं न लीयेत कदापि पापे ।
 इतीव निश्चित्य गुरुर्निमित्तैश्वकार नामा नलमात्मजं तम् ॥ २४ ॥
 तस्यानिमित्तसितचन्द्रिकाभिर्यथा यथा जृभितर्मर्भकस्य ।
 तथा तथासीदवनीश्वरस्य प्रमोदवारानिधिरुत्तरङ्गः ॥ २५ ॥
 पञ्चां हरिद्रारसरङ्गिताभ्यां स्पृष्टा मही यत्कमलाङ्गिताभूत् ।
 तेनैव तस्मिन्कमलोङ्गवायाः सांनिध्यमुच्चैः प्रथयांवभूत् ॥ २६ ॥
 बाल्यादनाविष्कृतवर्णमेदैर्वर्चोभिरधोच्चरितैस्तदीयैः ।
 राज्ञः प्रमोदः प्रथमं व्यधायि लिङ्गैस्तु पश्चात्कथितस्तदर्थः ॥ २७ ॥
 निर्मायमाणा निपुणैर्नृपस्य नेपथ्यलक्ष्मीर्न तथा प्रियासीत् ।
 यथा यद्वच्छारसिकस्य तस्य विलुप्यमाना करपल्लवेन ॥ २८ ॥
 संस्पर्धमानेव नराधिपस्य प्रमोदलक्ष्मीं सुहुरुल्लसन्तीम् ।
 दिने दिने तस्य शरीरयष्टिर्वां नवां वृद्धिसुपारुरोह ॥ २९ ॥
 अभ्यासहेतोः क्षिप्तः पृष्ठत्काङ्ग्याङ्गृष्टिजन्मा ध्वनिरस्य योऽभूत् ।
 तेनैव दर्पः प्रतिपार्थिवानां धनुर्भृतां दूरतरं निरस्तः ॥ ३० ॥
 न केवलं लोचनवर्त्मवर्ति शराः शरव्यं जगृहस्तदीयाः ।
 शब्देन दूरादनुमीयमानं विचिन्त्यमानं मनसापि भेजुः ॥ ३१ ॥
 आतिथ्यमक्षणोः क्षणमभ्युपैति सौदामिनी व्योम्नि विजृम्भमाणा ।
 कृपाणपाणेर्वृत्तर्चर्मणस्तु नलस्य नालक्षि गतिर्जनेन ॥ ३२ ॥
 विद्यासु सर्वासु तथा चकार परिश्रमं राजसुतः क्रमेण ।
 निश्चायकं संशयितेर्थतत्त्वे मेने यथैनं निवहो गुरुणाम् ॥ ३३ ॥
 अथौषधिः कान्तिविशेषवृद्धेः साम्राज्यलक्ष्मीः सरपार्थिवस्य ।
 नीराजना विक्रमकुञ्जरस्य नलं सिषेवे नव्यौवनश्रीः ॥ ३४ ॥
 पीयूषरश्मेरपहाय मध्यं भजेदुपानं यदि प(ल)क्ष्मलेखा ।
 नवोदितश्मशुलताभिरामं तदोपमीयेत मुखं नलस्य ॥ ३५ ॥

महीभुजां संयति निर्जितानां श्रियः करिष्यन्ति निवासमस्तिन् ।
 इतीव निश्चित्य विधिश्चकार प्रकामविस्तीर्णमसुष्य वक्षः ॥ ३६ ॥
 नरेन्द्रसूनुः क्रशिमातिरेकात्परं न मध्येन जिगाय सिंहान् ।
 हृसारिवीरद्विपदारणेन नैसर्गिकेणापि पराकरेण ॥ ३७ ॥
 मौर्वीकिणश्यामिकया कृताङ्कमाजानु दीर्घं भुजयुममस्य ।
 विलोकमानः परिपन्थिलोकः स्वे भाविनि श्रेयसि निःस्पृहोऽभूत् ॥ ३८ ॥
 गाम्भीर्यमठिंघ स्थिरता नगेन्द्रं प्रभा दिनेशं कमनीयतेन्दुम् ।
 अप्येकमेनं निखिलो गुणौधः परस्परस्पर्धितयेव मेजे ॥ ३९ ॥
 ततः सदोदैर्घ्यपरीक्षणाय कदाचिदन्याशञ्जुषां मुखेन ।
 शर्वेण साध्यं पृथिवीन्द्रसूनुः किंचिद्विधेयं पितरं ययाते ॥ ४० ॥
 अथ क्षितिं वीक्ष्य जितामशेषां स्वेनैव धान्ना निषधाधिनाथः ।
 दोर्दण्डकण्ठमपनोदयिष्यन्दिदेश सूनोर्मृगयाविहारम् ॥ ४१ ॥
 आपांसुकेलिप्रतिपन्नसस्त्यैरुपात्तशस्त्रैः सह मन्त्रिपुत्रैः ।
 विभ्रद्धनुः पार्वनिष्कत्तूणः स वाहमारुण्यं वनं प्रतस्ये ॥ ४२ ॥
 पतिः पृथिव्यास्तमनु प्रयातुं चमूचरानाटविकान्दिदेश ।
 स केवलं तान्पितृगौरवेण न कार्यबुद्ध्यानुचरांश्चकार ॥ ४३ ॥
 नेत्राञ्छलैरेव मृगेक्षणानां निपीयमानननचन्द्रलक्ष्मीः ।
 पुरीमतिकम्य नगोपकण्ठे खेलत्कुरङ्गं स्थलमाससाद ॥ ४४ ॥
 तथा स चक्रे भुवि मण्डलानि सव्यापसव्यानि तुरंगमेण ।
 यथा मृगैरप्यनवाप्य मार्गं तन्मध्य एव ऋमता व्यधायि ॥ ४५ ॥
 विहाय तेषां सराणिं स भूयो हयं तथा तीव्ररयं चकार ।
 दूरं प्रयातानपि तानतीत्य यथा निवृत्तेषुभिराजधान ॥ ४६ ॥
 इतस्ततो विद्रवतां मृगाणां येषां विषाणानि नलश्चकर्त ।
 संरोप्यमाणैर्विश्यवैः शिरःसु पुनः सशृङ्गानिव तांश्चकार ॥ ४७ ॥
 ततस्तुरंगोद्भृतधूलिचक्रं स्थलं परिक्षीणमृगं विहाय ।
 अग्रेसरैः कैश्चन कृष्णसारैरादिष्टवर्त्मेव वनं स मेजे ॥ ४८ ॥

कुरुज्जैः कीर्णिनिकुञ्जगर्भं भुजंगमैः शंसितभूमिरन्ध्रम् ।
 शाखामृगैर्लङ्घिततुङ्गशाखं खगैः समासादितपादपाग्रम् ॥ ४९ ॥
 सिंहैः समाकान्तदरीविशेषं तरक्षुभिः काङ्क्षितसान्द्रकक्षम् ।
 विगाह्यमानं परितो नलेन विनीतवत्काननमावभासे ॥ ५० ॥ (युग्मम्)
 प्रतिस्वनाकान्तदिग्न्तरेण ज्याकृष्णघोषेण गणो मृगाणाम् ।
 तमेव सर्वत्र विशङ्गमानः पाशैर्विना बद्ध इवावतस्ये ॥ ५१ ॥
 प्रवेष्टुकामानिव भीतिवेगात्क्षितिं मुखैरुल्लिखतो वराहान् ।
 फूत्कारघोषेण निवेद्यमानान्ददर्शं दूरादवनीन्द्रसूनुः ॥ ५२ ॥
 तरसिना तेन नृपात्मजेन विकृष्य चापं कुतुकाद्विसुक्तैः ।
 नीरन्ध्रमङ्गेषु शैर्निखातैः प्रापुः श्रियं सल्लकिनां वराहाः ॥ ५३ ॥
 धनुभृता तेन शरो विमुक्तः शिक्षाविशेषादविशीर्णवेगः ।
 प्रदीर्घपङ्क्षिः क्वचिदेकपद्यामेकोऽपि यूथं विभिदे मृगाणाम् ॥ ५४ ॥
 वाहद्विषां निष्पततां पुरस्ताद्विषाणचक्रं स तथा चकर्त ।
 अभ्याशभाजोऽपि विलोक्य वाहान्देषं यथैते सफलं न कुर्युः ॥ ५५ ॥
 स बाणवर्तमन्यपि वर्तमानान्कपीनमुच्चत्करुणार्दचेताः ।
 संरक्षतः स्वावयवानुप्रेक्ष्य कण्ठेषु डिम्भानवलम्बमानान् ॥ ५६ ॥
 निकुञ्जलीनः क्षुधितस्तरक्षुर्विकम्य जग्राह मृगं न यावत् ।
 नृपात्मजस्तावदुपेत्य वेगादुद्धर्थ्य कुन्तेन तमुद्धभार ॥ ५७ ॥
 अलक्षितः क्वापि जवातिरेकाच्चमूच्चरैः सान्द्रमहीरुहेषु ।
 अमन्वनान्तेषु मृगानुसारी पद्माकरं कंचिदसौ ददर्श ॥ ५८ ॥
 किंचिन्निपीतक्षुमवारिविन्दुः सरोजसंसर्गवतानिलेन ।
 स तस्य तीरे सुखसुसहंसे नरेन्द्रसूनुः सुचिरं चचार ॥ ५९ ॥
 मुखे प्रियायाः प्रणयानुबन्धाद्वालं मृणालाङ्कुरमर्पयन्तम् ।
 सरोजिनीपत्रनिषष्टमेकं हिरण्यमयं हंसमसौ ददर्श ॥ ६० ॥
 तं धारयिष्यन्नविपत्रमेव संमोहनाक्षं स समाददे च ।
 लताश्रितानां वनदेवतानां शुश्राव वाक्यं च मनोज्ञमेतत् ॥ ६१ ॥

चापादपाकृष्ण नरेन्द्रसूनो शिलीमुखं तूणमुखे निधेहि ।
 संपादयिष्यत्ययमीप्सितं यत्तवानुरूपं तनुरूपलक्ष्म्याः ॥ ६२ ॥
 ततस्तदाकर्ण्य वचः कुमारः सविसयं तद्विदधे तथैव ।
 उपेत्य हंसः सुविदूर एव निषेदिवानित्थमुदाजहार ॥ ६३ ॥
 मधुद्विषो नाभिसरोजजन्मा निर्माणशिल्पी जगतां त्रयाणाम् ।
 त्रयीलतोन्मीलनमूलकन्दः करोतु देवस्तव मङ्गलानि ॥ ६४ ॥
 त्रैलोक्यमर्तुः कमलासनस्य विमानधूर्याधिपतित्वलभात् ।
 सयक्षरक्षः सुरकिंनरेषु लोकेषु पूज्या मम तातपादाः ॥ ६५ ॥
 स्वकर्म मां शिक्षयता विमाने पित्रा नियुक्तं क्षणमप्यवेक्ष्य ।
 निजासनाभ्योरुहकेसैर्मै श्रमापनोदं कुरुते विरिञ्चिः ॥ ६६ ॥
 खानोन्मुखीनां सुरसुन्दरीणां काशमीरणक्षैः परिपिञ्जरेषु ।
 अदूरमन्दारतरुप्रसूनैः समीरमुक्तैः सुरभीकृतेषु ॥ ६७ ॥
 दिक्षुञ्जराणामविरामपातैर्मदाम्बुभिः कर्वुरितोदरेषु ।
 चरामि सार्धं सहचारिणीभिः सर्गापगायाः पुलिनान्तरेषु ॥ ६८ ॥ (युग्मम्)
 कौमारमारभ्य सुताः सुराणां जयन्तमुख्या अपि बद्धसस्त्याः ।
 तथापि भूयांस्तव दर्शनोत्थथित्तेऽपि संमाति न मे प्रमोदः ॥ ६९ ॥
 न मानसे नैव सुमेरुश्वर्ज्ञे न नन्दने नापि गृहे विरिञ्चेः ।
 न क्वापि गन्तुं बलते मनो मे त्वया सनाशमवर्णी विहाय ॥ ७० ॥
 सस्त्वं त्वया साधयितुं ततो मां स्पृहातिरेकस्तरलीकरोति ।
 पुप्पेषु पुष्पाकरयोरिवास्तु तदावयोः स्याद्यदि कौतुकं ते ॥ ७१ ॥
 ततः समास्याय स मौनबन्धं मन्दाकिनीपुष्करगन्धभाजा ।
 अमार्जयत्प्रक्षपुट्यनिलेन तदङ्गलभानि रजांसि हंसः ॥ ७२ ॥
 भवादशानां मनुजेषु सस्त्वं मनोरथानामपि दूरवर्ति ।
 तदद्य संपादयतो विधातुरहेतुकोऽयं मयि पक्षपातः ॥ ७३ ॥
 मृगार्थमित्थं अमतो वनेषु दैवादभूद्यस्त्वयि सस्त्वयन्धः ।
 स एष पाषाणकणाञ्जिघृक्षोः करोदरे मौक्तिकपुञ्जपातः ॥ ७४ ॥

अद्य प्रभृत्येव सखा त्वमेकः प्रेमास्पदं स्वादपि जीवितान्मे ।
 इति ब्रुवन्नेव नरेन्द्रसूनुः करेण कण्ठे खगमाममर्श ॥ ७५ ॥
 इत्थं प्रसादाभिमुखेन धात्रा निर्यतमावर्जितसख्यबन्धौ ।
 तौ तस्तुस्तु ते संप्रति साधयामि निवेदितं यद्वन्देवतामिः ।
 संतर्पणिष्यामि द्वशौ वयस्य भूयस्तवालोकरसायनेन ॥ ७६ ॥
 जाता दिनश्रीजरती तदेव गृहानुपैतुं समयस्तवापि ।
 इत्थं वचः कर्णपथाभिराममुदीर्य हंसो वियदुत्पपात ॥ ७८ ॥
 अतीतहव्यतर्मनि हेमहंसे क्रमादुपेतेषु चमूचरेषु ।
 शरीरमात्रेण पुरं प्रतस्थे नलोऽन्वगच्छन्मनसा तमेव ॥ ७९ ॥
 प्रेम्णाह्यन्तीमिव दीर्घदीर्घैः प्रदोषशङ्खवनिभिर्विदूरात् ।
 संध्यांशुद्भादनुबद्धरागां नलं प्रपेदे कुलराजधानीम् ॥ ८० ॥
 तदद्भुतं तस्य वनान्तवृत्तं सुहत्य शंसत्सु परस्परेण ।
 सरन्मुहुः स्वर्णविहंगमस्य निशामनैषीन्निषधेन्द्रसूनुः ॥ ८१ ॥
 वनेषु तस्याचरितं चरेण विज्ञाय राज्ञो भृशमुत्सुकस्य ।
 प्रत्यूषकृत्यं विधिवद्विधाय मूर्धा ववन्दे चरणौ कुमारः ॥ ८२ ॥
 अथाभिनन्द्यात्मजमादरेण दोऽर्थ्या परिष्वज्य पतिः पृथिव्याः ।
 मौलेष्वमात्येषु द्वशौ निवेश्य प्रमोदवाप्ताकुलमित्युवाच ॥ ८३ ॥
 गुणैरुद्दरौर्विनयावतंसैर्निरस्तसाम्येन भुजौजसा च ।
 आरोपितोऽहं धुरि पुत्रभाजां वत्स त्वयाविष्कृतपौरुषेण ॥ ८४ ॥
 अद्य प्रभृत्येव नरेन्द्रलक्ष्मीर्मयानुशिष्टास्तु वशंवदा ते ।
 श्रेयस्तपःसाधनमेव राज्ञां ज्ञातानुभावेषु तनूद्धवेषु ॥ ८५ ॥
 तदेष रक्षाविधये प्रजानां नक्तंदिवं जाग्रदवासखेदः ।
 धुरं धरित्यास्त्वयि संनिवेश्य चिराय विश्राम्यतु वीरसेनः ॥ ८६ ॥
 निवार्यमाणोऽपि मुहुः प्रणम्य नलेन बद्धाङ्गलिसंपुटेन ।
 निवेश्य तस्मिन्नवनीन्द्रलक्ष्मीमुपाददे लक्ष्म तपोधनानाम् ॥ ८७ ॥
 स वाष्पमोक्षैरपि न क्षमोऽभूत्यितुः समारम्भनिवर्तनाय ।
 विपर्ययं नैति महात्मनां हि प्रतिश्रुतोऽर्थः प्रतिबन्धकेन ॥ ८८ ॥

अनुप्रयातः सह पौरवैर्णेयेन पर्यश्चिलोचनेन ।
 चिरावृतः क्षमातिलकः प्रतस्ये तपोवनं निर्विषयाभिलाषः ॥ ८९ ॥
 शोकाभिवेगं वृचनामृतेन चिरान्मृदूकृत्य नृपः सुतस्य ।
 तं पौरमुख्यैः स्वपुरं प्रवेश्य चकार वश्येन शरीरवृत्तिम् ॥ ९० ॥
 वैखानर्सैर्मुनिजैरभिनन्द्यमान संसिद्धिमाप तपसः किल वीरसेनः ।
 मैजे नलस्वविलपार्थिवमौलिरैर्नैरारज्यमानचरणः पृथिवीन्द्रलक्ष्मीम् ॥
 इति श्रीसांघिविप्रहिकमहापात्रश्रीकृष्णानन्दकृतौ सहदयानन्दे महाकाव्ये नलचरिते
 नलसाम्राज्यलाभो नाम प्रथमः सर्गः ।

द्वितीयः सर्गः ।

ततोऽभ्यपिच्छन्विधिवन्नलं द्विजाः सतां प्रमोदात्तरलं मनोऽभवत् ।
 चकार लक्ष्मीः पदमस्य वक्षसि प्रपेदिरे संपदमूर्जितां प्रजाः ॥ १ ॥
 नरेन्द्रलक्ष्म्याः परिरम्भसंभवां तथा न मैजे मुदमूर्जितां नलः ।
 पितुः सपर्याविरहेण संभूतां यथोपलेभे परितापसंपदंम् ॥ २ ॥
 अपि स्यं पार्थिवनीतिपारगः स मन्त्रिणां संमतिमन्वर्तत ।
विधूदयासादितवृद्धिरम्बुधिर्न जातु वेलामभिलङ्घय गच्छति ॥ ३ ॥
 धृतोदये सीदति कैरवं रवौ तुषारभानौ कमलं निर्मीलति ।
 अशेषमुच्चमुदमाददे जगन्निषेव्यमाणे तु नले नृपश्रिया ॥ ४ ॥
 नवोदयेनेव सहस्रमानुना स्वमण्डलं तेन समन्वरज्यत ।
 अमुष्य तेजस्तु विसारि सर्वतः पुरं द्विषामेव वभूव दुःसहम् ॥ ५ ॥
शरीरभाजां करणीयसाक्षिणः परेषु मित्रेषु च तुल्यवृत्तयः ।
विचेरुरेतस्य दिने दिने चराः करास्तुषारेतरदीधितेरिव ॥ ६ ॥
 प्रविश्य रन्धाणि तनून्यपि द्विषामुदीरयामास स वृत्तिमौरगीम् ।
 शिरांसि तुङ्गान्युपनीय नग्रतां वितेनिरे तत्र परे तु वैतसीम् ॥ ७ ॥
 अपि त्रिलोकीं विजहार लीलया निर्गलं दोर्द्विणार्जितं यशः ।
 अमुष्य मन्त्रस्तु कदाचिदाययौ न कर्णमूलान्यपि पाश्वर्तिनाम् ॥ ८ ॥
 यथेन्द्रियाणां निवहो निजं निजं विहाय नान्यं विषयं निषेवते ।
 तथा जनस्तेन कृतानुशासनः पथः स्वकीयादपरं न शिश्रिये ॥ ९ ॥

निरुपिते वर्तीनि शास्त्रचक्षुषा पदं वितन्वन्वकृताङ्गपीडनः ।
 अणीयसोऽपि प्रकटीकृताङ्गुरानलुण्ठयस्त्वमातिलकः स कण्टकान् ॥१०॥
 निर्गलं शैलवनामिगामिनीभर्णीदयनेव करेण गामसौ ।
 वृषं पुरस्कृत्य समीहितं दुहन्नदृष्टपूर्वा स्फुटमाप गोपताम् ॥११॥
 न केवलं दण्डभयाज्ञोऽस्थिलस्तदाभवत्त्वरतापसंमुखः ।
 अभूत्त तादृग्रिवधयोऽपि देहिनां मनोरथो येन जगाम वन्ध्यताम् ॥१२॥
निरुद्धशत्स्तस्य यशोमतञ्जजः प्रतापसिन्दूरजोरुणाननः ।
 निरस्य यन्तारामितस्ततश्चरन्नादिपानां समशोषयन्मदम् ॥१३॥
 इति व्यपास्य व्यसनान्यनारतं प्रपास्यतस्तस्य महीं महीभुजः ।
उपायनीकर्तुमिवावनीरुहां प्रसूनकोषादुद्भूत्वो मधुः ॥१४॥
शरीरभाजां जनयिष्यते मुदं निदेशलाभादिव मेदिनीपतेः ।
 न वासरस्तीत्रतरातपोऽभवन्निशापि नातीव तुषारदूषिता ॥१५॥
अनु प्रतस्ये मल्यादिमारुतस्त्विषापांति प्रस्थितमुत्तरां दिशम् ।
विहाय मार्गं महनीयतेजसां निजेच्छया चैषितुमुत्सहेत कः ॥१६॥
सरारुहाणां सुहृदां पराभवादवासविद्रेष इवानुवासरम् ।
क्रमेण संपादितपाटवैः कैर्जहार नीहारपरम्परां रविः ॥१७॥
विलोक्य रत्नाकरमेखलां भुवं स्ववंशकेतावनुरागिणीं नलः ।
प्रभोदलाभादिव शीतदीघितिः प्रसादसंपत्तिमवाप कामपि ॥१८॥
 हितं प्रजानां सततं विधित्सतः क्षणप्रदानार्थमिवास्य भूपतेः ।
निरस्य रात्रेः परिणाहसंपदं रविर्दिनं द्राघियितुं प्रचक्रमे ॥१९॥
लताः परीरम्भमवाप्य निर्भरं नभस्ततश्चन्दनश्चलजन्मनः ।
समुलसन्नूतनपलुवच्छलाद्यानृभ्यन्नरागमिवान्तरं बहिः ॥२०॥
विचुम्बनेऽपि क्षमतामनागता वितन्वती केवलमुत्सवं द्वशोः ।
वसूव सुग्धा सहकारमज्जरी पिकस्य मौनवतभज्जने पद्धः ॥२१॥
 मयैव कृत्स्नं जगद्य निर्जितं वयस्य दूरेऽस्तु शरव्ययत्तव ।
इतीव पुंस्कोकिलकूजितच्छलादुदीरयामास मधुर्मनोभवम् ॥२२॥
प्रसूनसौरभ्यहरं समीरणं नियन्तुमभ्युत्सुकतामुपागताः ।
विलोलपुष्पधयमण्डलीमिषादुदक्षिपन्पाशमिवायसं द्वुमाः ॥२३॥

परागपूरैः करिकेसरोद्भवैः पिशङ्गिताङ्गः समदो मधुव्रतः ।
 चिरं वितन्वन्नपि चाढुचातुरीं विमृश्य दीर्घं प्रिययान्वगम्यत ॥ २४ ॥
 लताः परिष्वज्य हठान्नभस्ता विमुच्यमानाः प्रतिलोलपल्लवाः ।
 मधुव्रतैषैश्वपलैर्विरेजिरे विमर्दमुक्तैः कबरीभरैरिव ॥ २५ ॥
परिष्ववा मूर्धि लवङ्गवीरुधः शिलीमुखालिः सुतरां व्यराजत ।
 नमस्ता चन्दनशैलतश्चिरादुपेत्य मुक्ता किमु वेणिरायता ॥ २६ ॥
 निसर्गशोणैर्लितः स पल्लवैर्नवैरशोकः स्तबकैरशोभत ।
निचीयमानः धसितौर्वियोगिनां मनोभवाग्निः किमु राशितां गतः ॥ २७ ॥
 निराकृतः कण्टकमालया वहिः समाहृतः सौरभसंपदान्तिकम् ।
 वभूव रोलम्बयुवा न चुम्बितुं प्रभुर्विमोक्तुं च सुवर्णकेतकीम् ॥ २८ ॥
 इति प्रगल्मे सुरभौ निरङ्गुशं पिकस्नैर्गायति मन्मथस्तवम् ।
 हिरण्यं पत्रिणमेव तं सरत्ररंस्त भावेषु न केषुचिन्नलः ॥ २९ ॥
अपाकरिष्यन्नथ मानसीं रुजं नृपः कदाचिद्गृहदीर्घिकां ययौ ।
जवातिरेकादवितकितागतिः स चोपतश्ये पतगोत्तमः पुरः ॥ ३० ॥
 ससंभ्रमं तौ नयनातिथीकृतौ परस्परं कल्पितवन्धुसक्लियौ ।
 मिथः कथालापरसायनैरुभौ निषेदतुः क्वापि निकुञ्जमन्दिरे ॥ ३१ ॥
 सुरापगाशीकरसङ्गशीतलं पतंगमुत्सङ्गतले निवेशयन् ।
विशांपतिः प्रेमवशाद्विसाङ्कुरं करेण तस्याधिमुखं न्यवेशयत् ॥ ३२ ॥
अनन्तरं स्वेरसरोजसोदरे मुखे नरेन्द्रस्य निवेश्यलोचने ।
सुधारासस्यन्दिमोहरं क्षणाद्वोचदिलं वचनं विहंगमः ॥ ३३ ॥
 अवाप नूनं परिपाकसंपदं वसुंधरायाश्चिरसंचितं तपः ।
 पुरुंदरं द्यौरिव येयमीश्वरं सखे भवन्तं समुपस्थिता स्थयम् ॥ ३४ ॥
 दिने दिने किंरसुन्दरीजनैः सुखोषितैः कल्पमहीरुहामधः ।
अनन्यसामान्यतया सकौतुकं सुधांशुशुभ्रं तव गीयते यशः ॥ ३५ ॥
 कथप्रसङ्गेन वयस्य भूमुजां गुणोचरं पृच्छति वृत्रैरिणि ।
 उदाहरन्ति प्रथमं सकौतुकाः पुनः पुनस्त्वां सुरसिद्धचारणाः ॥ ३६ ॥
 अहं च साग्राज्यसुखेऽपि निःस्पृहं मनस्त्वदीयं मयि दूरवर्तिनि ।
 विदन्नपि त्वामपहाय यच्चिरं चरामि दूरे श्रुणु तत्र कारणम् ॥ ३७ ॥

यदैव पूर्वं वनदेवतामुखैर्न्येदयं साधयितुं त्वदीप्सितम् ।

तदैव लोकोत्तररूपशालिनीं तवोपनेतुं महिषीमचिन्तयम् ॥ ३८ ॥

ततोऽनुरूपां तव रूपसंपदः पुरंदरस्यापि पुरे मृगीद्वशम् ।

अपश्यतः स्त्रीकृतभज्जशङ्किनः कृतं पदं चेतसि चिन्तया मम ॥ ३९ ॥

कदापि सेवावसरे दिवौकसां मनोभवं प्राञ्जलिभग्रतः स्थितम् ।

उपास्यमानः सुरसुन्दरीजनैः कुतूहलादित्थमुवाच वासवः ॥ ४० ॥

जगत्रयेऽस्मिन्नितरेतराधिकाः सहस्रशः सन्ति मनोरमाः स्त्रियः ।

वशंवदं विश्वमूर्वितन्वते त्वयोपदिष्टस्तु विलासचेष्टितः ॥ ४१ ॥

ततः प्रसूनाशुग वामचक्षुषां विशेषितत्वं त्वमैषि केवलम् ।

निरस्य दाक्षिण्यमुदाहरस्य तां गुणैः स्वरूपेण च या विशिष्यते ॥ ४२ ॥

निजेषु रूपातिशयेषु संशयं प्रयाति वृन्दारकसुन्दरीजने ।

कुतूहलेनोत्तरलेषु नाकिनां गणेष्वनज्ञः शतमन्युमत्रवीत् ॥ ४३ ॥

जगत्रये किंचिदपीह विद्यते न ते सहस्राक्षं परोक्षतां गतम् ।

तथापि यन्मामनुयोकुमीहसे विघेयतां मे सफलीक्ष्येषि तत् ॥ ४४ ॥

युरी विदर्भा विदितैव ते विभो निर्जग्नीर्या विजिगीषते दिवम् ।

सुनक्ति तां वैरिषु भीमविक्रमः प्रभुर्भुवो भीम इति प्रथां गतः ॥ ४५ ॥

सुतां स लेमे कमनीयविग्रहां प्रसाद्य भक्त्या दमनाह्वयं मुनिम् ।

अतोऽस्य नाम्नैव कृतोपलक्षणा जनेन सामूह्यमन्त्युदीरिता ॥ ४६ ॥

असौ जगन्नेत्रचकोरचन्द्रिका विसारिलावप्यतरङ्गदीर्घिका ।

अलंकृता नातिचिरात्कृशोदरी वयोविशेषेण मदेकवनधुना ॥ ४७ ॥

कुतूहलेनोत्तरलो यदा विधिः शिरीषपुष्पादपकृष्य मार्दवम् ।

करिष्यते काञ्चनयष्टिगोचरं वपुस्तदास्यास्तुलनामुपैष्यति ॥ ४८ ॥

निसर्गसौरभ्यदरिद्रतां यदा कलापिनः पिच्छुभरं विमोक्ष्यति ।

मृगीद्वशोऽस्याश्चिकुरोत्करश्रियस्तदोपमानं सुलभं भविष्यति ॥ ४९ ॥

सुधामयूखेऽपि कलङ्कदूषिते प्रदोषसंकोचिषु पङ्कजेष्वपि ।

विलज्जितः शिल्पमदोद्धुरो विधिर्व्यधत्तु तस्याः कमनीयमाननम् ॥ ५० ॥

शर्मदीयैरपि कुण्ठता श्रिता वशीकृतान्तःकरणेषु केषुचित् ।

मृगीद्वशोऽस्यास्तु द्वग्न्तविभ्रमः करोति तेषामपि धैर्यविच्चुतिम् ॥ ५१ ॥

कुरङ्गमुत्सङ्गशयं शरद्विधुर्विधुय धते यदि तदृशौ परम् ।
 मृगेक्षणायाश्चुलाक्षमाननं तदा निकामं तुलनामुपैष्यति ॥ ५२ ॥
निमीलयन्त्यारुणलदीधिं विलज्जयन्त्या नवपलवश्रियम् ।
समुहसन्त्याधरकान्तिसंपदा विकासिवन्धकमधःकरोति सा ॥ ५३ ॥
 इमौ मृदू निर्भरमसि कर्कशं स्थितिः सहाभ्यां मम नैव सांप्रतम् ।
 इतीव तस्याः परिणाहसंपदा भुजौ विदूरं नुदति स्तनद्वयम् ॥ ५४ ॥
तदीयमालोहितपाणिपलवं शिरीषमालामृदुलं भुजद्वयम् ।
 विडम्बयन्भाति मृणालकाण्डयोरधोमुखस्मैरसरोजयोः श्रियम् ॥ ५५ ॥
 विधाय मध्यं सुतनोस्तथा ततुं बभूव तद्वज्ञभयाकुलो विधिः ।
 यदेष पश्चात्रिवलीमिषादमुं चकार हैमैर्वलयैर्वृतं त्रिभिः ॥ ५६ ॥
 परस्परस्यास्पदलङ्घनैषिणोर्निवारणाय स्तनयोर्मृगीदशः ।
 तनूहत्रेणिमिषाक्ववं वयः करोति सीमानमिवानयोरघः ॥ ५७ ॥
किमुच्यतेऽस्याः प्रथिमा नितम्बयोर्यदत्र दृष्टिः पतिता विलासिनाम् ।
 चिरं परिभ्रम्य कुतूहलाङ्गुशं श्रमादिवान्यत्र न गन्तुमिच्छति ॥ ५८ ॥
निरस्तरम्भातस्तरामणीयकं तदीयमूरुद्वितयं विचिन्तयन् ।
 अनादरोऽहं विषयान्तरे मुहुः करोम्यसूयाकुटिलेक्षणां रतिम् ॥ ५९ ॥
 विकसरैर्लोहितपङ्गजैस्तुलां विलोक्य पादद्वितयं दमस्वसुः ।
 गुणाधिकं कर्तुमिदं समुत्सुकश्चकार धाता नखमु(मौ)क्तिकाङ्क्षितम् ॥ ६० ॥
अशेषलावण्यनिधानमाजनं जगत्रयीमोहनसिद्धमेषजम् ।
 प्रजासूजः शिल्पमहीरुहः फलं वपुस्तदीय प्रतिभाति मे हृदि ॥ ६१ ॥
 इति स्थं तां स्मृतिजन्मना स्तुतां वचिन्तयन्तः पृथिवीन्द्रनन्दिनीम् ।
 स्वधैर्यवन्धेष्वभवन्नीश्वराः पुरंदरायाः ककुभामधीश्वराः ॥ ६२ ॥
 तथागतांस्तानवलोक्य दिक्पतीन्वमृश्य वाक्यं रतिवलभस्य च ।
 परस्परस्यापि मुखावलोकने विलज्जमानाः सुरसुभ्रुवोऽभवन् ॥ ६३ ॥
शरत्तुषारद्युतिविम्बसोदरं तिलोत्तमायास्तमसा वृतं मुखम् ।
 स्वदेहसौन्दर्यविशेषसंभृतो मदांलसायाः शिथिलोऽभवन्मदः ॥ ६४ ॥
 अभूदभिष्यानपेरेव निश्चला सुलोचना मुद्रितलोचनोत्पला ।
प्रदीर्घनिःश्वासविधुसराधरा स्थिता सखीमध्यगता सुमध्यमा ॥ ६५ ॥

अपि त्रिलोकीवहुमानभाजनं न मेनकाऽमानयदात्मनो वपुः ।
 निवेश्य नेत्रद्वितयं स्वपादयोरलम्बुसालम्बत पार्श्वगां सखीम् ॥ ६६ ॥
 अनिन्ददाशु त्रिदशाभिनन्दितं कलावती केलिकला सुकौशलम् ।
अशेषवृन्दारकहृष्टिवन्धनं सुविभ्रमा विसरति स विभ्रमम् ॥ ६७ ॥
 कपोलविम्बं परिवृण्ठितालकं निधाय पङ्करुहसोदरे करे ।
 चिराय चित्रार्पितयेव निश्चलं स्थितं सखीसंसदि चित्रलेखया ॥ ६८ ॥
 निशयताभिः शसितानिलोर्मिभिर्विघुन्वती केलिसरोरुहं मुहुः ।
 हृतेव कासारजलात्कुमुद्रती शशिप्रभासीत्तरसैव निष्प्रभा ॥ ६९ ॥
 अधारयद्वासपवैर्यलोपिनी न जीवितेऽपि सरजीविता मनः ।
 अहरयत्र्यम्बकचित्तहारिणी विदग्धतां गीतिषु मञ्जुगीतिका ॥ ७० ॥
 लासेष्वप्सरसां निरस्य कुतुकं संचिन्त्य भैर्मीं मुहुः
 स्वं स्वं धाम पुरंदरप्रभृतयः सर्वे ययुर्निर्जराः ।
 त्वत्कार्यं हृदये निधाय सपदि प्रासस्त्वरां भूयसाँ
 क्षोणीन्द्र त्रिदिवादवातरमहं रम्यां विदर्भामनु ॥ ७१ ॥
 इति श्रिसांघिविग्रहिकमहापात्रश्रीकृष्णानन्दकृतौ सहदयानन्दे महाकाव्ये
 नलचरिते हंसदर्शनो नाम द्वितीयः सर्गः ।

तृतीयः सर्गः ।

तास्तास्ततो दिविषदामवगाह्य वीथीः पाथोमुच्चामपि पथस्तरसावतीर्य ।
सौधैः सुधांशुधवलैस्त्रिदिवं हसन्ती दृष्टा मया नरपते नगरी विदर्भा ॥ १ ॥
 भैर्मीविलोकनसमुत्सुकमानसेन तस्या मया विचरता क्वचिदप्यदर्शि ।
 मध्ये विलाससरसः स्फटिकावनद्रं नातिप्रभूतपरिचारमगारमेकम् ॥ २ ॥
 आकल्पशून्यवपुषं मणिभूषणेषु विद्वेषिणीं प्रियसखीभिरुपाहृतेषु ।
 आलेख्यवत्कलकमेव निरीक्षमाणां तां तत्र भीमनृपतेस्तनयामपश्यम् ॥ ३ ॥
 आकर्णिताधिकगुणामवलोक्य भैर्मी भूषां विनापि नयनोत्सवमावहन्तीम् ।
 संभावितं हृदि मया मदनस्य जाड्यं लावण्यवर्णनविधौ वरवर्णिनीनाम् ॥ ४ ॥
किंचिद्विष्णवदनामिव तां विभाव्य तद्वावमिङ्गितलवैरवधारयिष्यन् ।
 आसन्नपङ्कजवनेषु निबद्धनीडैः प्रकीडितोऽसि सह तत्र विलासहंसैः ॥ ५ ॥

मन्दादरा मधुरभाषिणि केलिकोरे निष्कौतुका कलरुतासपि सारिकासु ।
 आसाद्य मां वचसि मानुषनिर्विशेषं किंचित्कुतूहलवती मयि सा तदासीत् ॥६॥
 अत्रान्तरे सरभसं समुपेत्य काचिदन्तर्विजृम्भितविषादवशंवदायाः ।
 तस्याः क्षितीन्द्रदुहितुः सविधं प्रपन्ना प्रेमानुबन्धमधुरां गिरमित्यवादीत् ॥७॥
 शून्या कुरञ्जमदपत्रविशेषकेण गण्डस्थली परिणमलवलीविपाण्डुः ।
 नैषा कथं विषहते विरहं कृशाङ्गि शोणारविन्दसुहृदः करपलवस्य ॥८॥
 आवर्जितैर्निजकरेण सखि त्वदीर्यैर्मृज्ञारवारिभिरभूदभिवर्धिता या ।
 उज्जृम्भमाणमुकुला नवमालिकापि नैषा कथं वितनुते नयनोत्सवं ते ॥९॥
 आलक्ष्य मुग्धमुकुलां सहकारशाखां तन्वीं निपीडयति निष्करुणः पिकोऽयम् ।
 व्यालोलमञ्जुवलयस्वनमांसलाभिर्नैनं निवारयसि किं करतालिकाभिः ॥१०॥
 आमोदलेलुपतया परिहृत्य पुष्पं पुष्पं धयाः सरभसं समुपेत्य दूरात् ।
 पर्याकुलाः पुनरमी विनिवर्तमानाः संसूचयन्ति तव निःश्वसितेषु तापम् ॥११॥
 उत्तंसितेष्वपि तमालदलेषु लोलमालोक्य यं सखि कुतूहलमातनोषि ।
 तां वीक्ष्य खिन्नहृदयां निहितं मुखेऽपि दर्माङ्कुरं त्यजत एष कुरञ्जशावः ॥१२॥
 कौतूहलात्करतले विनिवेश्य मुग्धं वैदग्ध्यभङ्गिषु गिरां सखि यं व्यनैषीः ।
 त्वां मौनमास्थितवतीमवलोक्य सोऽयं क्रीडाशुकोऽपि नववद्ध इवास्ति मूकः ॥१३॥
 उत्कूजितेन मधुरेण समाह्यन्तीमये गतां सहचरीमपि नानुयाति ।
 चञ्चूपुटे तव करेण समर्प्यमाणं मुग्धे मृणालमभिकाङ्क्षति केलिहंसः ॥१४॥
 नैसर्गिकीं कनकचम्पकसोदरीं ते कान्ति विलुप्यति कुतः सखि पाण्डुतेयम् ।
 तन्वि त्वमेषि पुनरेव कुतस्तनुत्वं कुल्येव भानुकिरणैः कलिता निदाघे ॥१५॥
 इत्थं तथा निगदिते शतशोऽपि सख्या नाल्यायि किंचिदपि तत्र नरेन्द्रपुत्र्या ।
 अन्या तु भावमुपलब्धवती तदीयं काचिच्छ्यवदयदिदं वचनं वयस्या ॥१६॥
 रूपादिभिर्गुणगणैरनुरूपमस्यास्तातश्चिरायं विमृशन्वरमात्मजायाः ।
 आलेख्यर्कमकुशलैः फलकेषु कृत्खानालेखयत्क्षितिभुजः प्रथितान्ववायान् ॥१७॥
 कोतूहलेन फलकेषु मयाहतेषु क्षोणीभृतो विलिखितान्निपुणं निरूप्य ।
 आसीदियं त्रिजगतामभिनन्दनीये कुर्त्रापि यूनि विनिवेशितचित्तवृत्तिः ॥१८॥
 खेदोज्जितामपि तनूमवसादयन्ती विश्वं निरावरणमेव तिरोदधाना ।
 निद्रां विनापि नयने विनिमीलयन्ती चिन्ता पदं कृतवती हृदये ततोऽस्याः ॥

एषीदृशः: प्रबलतापभयादिवास्याः श्वासानिलाः प्रतिमुहुः प्रसरन्ति दूरम् ।
बाष्पाम्बुदीचिषु निमज्जनकातरेव निद्रा द्वयोर्न सविधेऽपि पदं विधते ॥२०॥
 उज्जृम्भर्ते भृशमुशीरविलेपनेन धते रुणं कमलिनीदलमारुतेन ।
 अन्तःस्थमेव सुभगं सततं सरन्त्याः संताप एष सुतनोर्बत दुर्निवारः ॥२१॥
 ज्योत्स्नीषु चन्द्रमवलोकितुमक्षमेयं लोलेक्षणा नयनयुग्ममवाञ्छयन्ती ।
 वीक्ष्यानन्तं स्तनतटे प्रतिविच्छित्तं सं तच्छङ्कया सपदि वेपथुमातनोति ॥२२॥
 एषा निसर्गसुकुमारतनूविशेषक्षामा सरेण विषेहत कथं भर्त मे ।
 इत्थं विचिन्त्य किमु निर्गिलितं कराभ्यां क्षोणीतले लुठति कङ्कणयुग्मस्याः ॥
 नीरन्ध्रमावृणुत कैरविणीं समेताः क्षौमाञ्चलैः सरभसं समुपेत्य सख्यः ।
 एषापि नाहमिव दाहवशंवदास्तु संप्रत्यपि प्रणयिनी हतचन्द्रिकासु ॥ २४ ॥
 पानाय चन्द्रमहसामसङ्कटिलौलश्वुञ्च्चपुटस्तव चकोर पुरेव मा भूत ।
 एतेषु संप्रति सुधामपसार्य सद्यः प्राणापहारि गरलं हि विधिर्व्यधते ॥ २५ ॥
 मुच्चन्ति मुरुरकणाम्भृतस्त एव तान्येव कोकिलरुतानि तुदन्ति कर्णौ ।
 सख्यः किमेतदिति निःसहमालपन्ती निद्रां न विन्दुति नरेन्द्रसुता निशासु ॥
 स्मेरेषु चन्द्रकिरणैर्वलभीगृहेषु धौतेषु चन्द्रनर्सर्मिणिकुटिभेषु ।
 आरामसीमसु घनद्रुमशीतलासु कुत्रापि निर्वृतिरभूत्व विदर्भजायाः ॥ २७ ॥
 इत्थं रहस्यमधिदाय शनैर्वयस्या तत्कालयोग्यमुपचारविधिं विधिस्तुः ।
 आहृत्य केलिसरसः सरसैर्निदिष्टैः पाथोजिनीकिसल्यैः शयनं व्यवर्त्ते ॥२८॥
 तस्मिन्निर्गशिशिरेऽपि मृगीदृशोऽस्याः पाथोजिनीकिसल्यास्तरणे लुठन्त्याः ।
 आसीन्न निर्वृतिलवः शफराङ्गनायाः कुत्याम्भसीव रविदीधितिदीपितायाः ॥२९
 सान्द्रा मृणाललतिका सरविक्षुवायास्तास्याः सरसीभिरधिकण्ठतटं न्यधायि ।
 इयामीकृता सपदि तापभरेण सापि खियेन्द्रनीलमणिहारतुलभयासीत् ॥३०
 इत्थं सखीविरचितैः शिशिरोपचारैर्दुर्वातापरभसामवलोक्य वालाम् ।
 संवीजयन्किमपि पक्षपुटाच्चलेन तामित्यवापदिष्महं मृदुना स्वरेण ॥ ३१ ॥
 एकः स एव तरुणः स्पृहणीयजन्मा तस्यैव पुण्यनिवहः परिणाहशाली ।
 चेतोभुवस्त्रिजगतीजयर्वैजयन्ति यः प्रेम पल्लवयितुं निपुणस्तवासीत् ॥ ३२ ॥
 तन्वन्ति ये त्वयि तनूदौरि भाववन्वं धन्यास्त एव भुवनत्रितये युवानः ।
 किं नाम तेऽपि मधुपाः स्मितलेशभाजं सायंतनीमनुसरन्ति न मुङ्किकां ये ॥३३

त्वं शाध्यसे शतमखप्रसुखैरमत्यैः कीद्विघेषु मनुजेषु मृगायताक्षिः ।
 अभ्यर्थितस्तु तव सुन्दरि दुर्लभो यः सोऽयं न कस्य हृदि विस्मयमातनोति ॥३४
 मध्ये विलासविपिनं मणिमन्दिरेषु मन्दादामभिरलंकृतकुट्टिभैषु ।
 शन्यापि सार्धममराधिपतिर्विहृतु मन्दादरो भवति सुन्दरि चिन्तया ते ॥ ३५
 दाक्षिण्यतः सुरमहीरुहमञ्जरीभिरापिञ्जराभिरवतंसयितुं प्रियायाः ।
 अर्धप्रसारितकरोऽप्यमराधिनाथस्त्वच्चिन्तया सुमुखि मन्थरतासु पैति ॥ ३६ ॥
 मध्येऽपि दुर्घजलधेः कलिताधिवासः संवाह्मानञ्जरणोऽपि तरङ्गिणीभिः ।
 अन्तर्विचिन्त्य भवतीमवनीन्द्रपुत्रि तापोत्तरं वपुरपामयिपो विभर्ति ॥ ३७ ॥
 तन्वि त्वदर्थमनिशं परिषेष्यमानः पञ्चेषुणा धनपतिर्विनिमीलिताक्षः ।
 सख्युः सकाशमवसर्पति चन्द्रमौलेस्तन्मौलिचन्द्रमहसः परिशङ्गमानः ॥ ३८ ॥
 त्वां भावयन्कनककेतकगर्भगौरि मन्दादरः प्रणयिनिष्वपि पार्श्वगासु ।
 पञ्चशुगोन सुहृदापि शिलीमुखानां लक्षीकृतः स्वमपि निन्दति रोचिरिन्दुः ॥३९
 न्यस्तेक्षणस्त्व तनौ स्तनवन्धुराङ्गि रागान्ध्यमेत्य भगवान् रविन्दवन्धुः ।
 आम्यन्मुहुः कनकभूधरमेखलायामामेडितानि वितनोति गतांगतेषु ॥ ४० ॥
 सव्यार्थतामुपगतां गिरिशस्य वीक्ष्य क्षोणीधरेन्द्रतनयामवनीन्द्रपुत्रि ।
 स्पर्धावती त्वमसि चेद्वद् निर्विशङ्कं त्वां दक्षिणार्धमहमस्य करोमि सद्यः ॥४१
 किं विस्तरेण वचसामपरेण भूयस्त्वं चेत्कृतूहलवती तरलायताक्षिः ।
 क्षीराम्बुराशितनयामपरामिव त्वां नारायणस्य हृदये विनिवेशयामि ॥ ४२ ॥
 एते मया मखमुजः कथिताः पुरस्ते ये दुर्लभाक्षिषु जगत्सु विलासिनीभिः ।
 अग्रेसरत्वमुपेष्यति भाग्यभाजां त्वत्पाणिपीडनविधिः कतमं तदेषु ॥ ४३ ॥
 कर्णाभिराममिह मां बहु भाषमाणं त्वं केलिकीरमिव सुन्दरि मावमंस्याः ।
 वैमानिकोऽसि कमलप्रभवस्य तन्मे लोकेषु सप्तसु न दुष्करमस्ति किंचित् ॥४४
 इत्थं मया निगदिता बहुधा मृगाक्षी सा निश्चयं कृतवती वचने मदीये ।
 यत्रावलोकितवती तव देहलक्ष्मीं भूयोऽपि तत्फलकमेव हृदि न्यधत्त ॥ ४५ ॥
 तस्मिन्सखे लिखितया तव देहलक्ष्म्या त्वयेकतानहृदयामवलोक्य बालाम् ।
 आत्मानमाकल्यता सफलप्रयासं भैमी प्रमोदतरलेन मयाभ्यध्यायि ॥ ४६ ॥
 त्वं माधवी मधुरसौ जगदेकवीरस्त्वं कौमुदी कुमुदबधुरयं नरेन्द्रः ।
 आसां निरस्तसद्वशान्तरयोश्चिराय संबन्ध एष युवयोरभिनन्दनीयः ॥ ४७ ॥

आश्रास्य तासिति वचोभिरहं दिव्यक्षुस्त्वां यावदम्बरपथं न समुप्तामि ।
 तावत्तया स्तनतटादपकृज्य हारः स्वैर्व पाणिकेमलैन समर्पितोऽयम् ॥ ४८ ॥
द्राघीयसी हिमरुचेरपि निर्मलेयं वक्षोजकुङ्मरजोभिरुदीर्णरागा ।
 तस्याः सखे हृदयवृत्तिरिव द्वितीया मुक्तालता हृदि तवास्पदमातनोतु ॥ ४९ ॥
मुक्ताकलापमथ तेन समर्प्यमाणं पश्चात्तलः करतले कलयांचकार ।
स्वदोदविन्दुचयदन्तुरितं समन्तात्यागेव तस्य वपुरुत्पुलकं वभूव ॥ ५० ॥
 तेनोरसि प्रियसखेन निवेश्यमानमापिञ्जरं मृगदृशः कुचकुङ्मेन ।
 हारं निरीक्ष्यं कलितः कुसुमेषुबाणैरन्तर्व्यचिन्तयदिदं सुचिरं नरेन्द्रः ॥ ५१ ॥
सूचीमुखेन सकृदेव कृतव्रणस्त्वं मुक्ताकलाप छठसि स्तनयोः प्रियायाः ।
 वाणैः सरस्य शतशोऽपि निकृतमर्मा स्वप्नेऽपि तां कथमहं न विलोकयामि ॥
प्रत्यक्षरं क्षरदिवामृतनिर्झरौधमाकर्ष्य कर्णमधुरं वचनं खगस्य ।
 तं मौनभाजमसकृत्परिरभ्य दोर्भ्यामानन्दमन्थरमिदं नृपतिर्ब्राष्टे ॥ ५३ ॥
 अभ्यर्थितं फलूति कल्पतरुः प्रकामं चिन्तामणिर्दीशति चिन्तितमेव भूयः ।
 अप्रार्थितानि वितरन्निह चिन्तितानि कीर्ति तयोरपि भवानधरीकरोति ॥ ५४ ॥
 अत्रात्तरे वियदशोभयदंशुपूरैः पूर्णेन्दुसुन्दरमुखी दिवसान्तलक्ष्मीः ।
 लघ्वोदयैख्निपु जगत्सु सुषौरुदारैर्भैर्मीव तस्य हृदयं पृथिवीश्वरस्य ॥ ५५ ॥
 अथ सुहृदि सरोवे वैरसेनि जिघांसौ विदधति विषमेषौ चापमारोपितज्यम् ।
प्रथयितुमिव भूयस्तस्य साहाय्यमिन्दुः ककुभि बलभिदः स्वं विम्बमाविश्वक्र ॥

इति श्रीसांघिविग्रहिकमहापात्रश्रीकृष्णानन्दकृतौ सहदयानन्दे महकाव्ये
 नलचरिते हंससंदेशो नाम तृतीयः सर्गः ।

चतुर्थः सर्गः ।

सुरपतेरपहाय दिशं विशुर्विशदतां क्रमशः समुपाययौ ।
 मनसि तां विनिवेश्य मृगीदशं कलयति स नलस्त्वनुरागिताम् ॥ १ ॥
 बहिरुद्ध्वति कैरवबान्धवे स्फुरति चेतसि मुग्धदशो मुखे ।
 समवलम्ब्य बलं सुहृदोर्द्युयोरभिजघान शरैस्तमनन्यजः ॥ २ ॥

विचकिलैः सितशालिविकस्वरैः सुरभितं कुमुदैः क्षणदासुखम् ।
 दुरवलोकमभूदवनीभुजः सरशरज्वरकातरचेतसः ॥ ३ ॥
 अपि निमीलितमहि निशामुखे कुमुदमुलसितश्रियमानशे ।
 हृदयमस्य तदैव महीभुजः समधिकं विधुरत्वमुपाददे ॥ ४ ॥
 स्थितिमतां प्रथमोऽपि महाशयः पतिरपां रजनीरमणत्विषा ।
 अवनिवासवसंभवया तया नल इवोत्तरलत्वमुपाययौ ॥ ५ ॥
 अपकिरन्नमृतं परितः करैः प्रसृमरैमृतद्युतिरुज्जवलैः ।
 मुदमुदञ्चयितुं पृथिवीभुजः सरसिजस्य च नाभवदीश्वरः ॥ ६ ॥
 किसलयान्तरसंधिषु पुञ्जितैः शशभृतः किरणैरपि भूर्हाम् ।
 असमयेऽपि कथंचिदुदञ्जितैः सुमनसा स्तबकैरिव रेजिरे ॥ ७ ॥
 शशिरुचः परिपीय मुहुर्मुहुः सपदि तुन्दिलतां समुपेयुषी ।
 गृहचकोरवधूर्निजपञ्चरे पृथुतरेऽपि चिराय न संममै ॥ ८ ॥
 शशिरुचा शशिकान्तगृहाङ्गने प्रसरदम्बुभरे सरसीयति ।
 उडुगणैः परितः प्रतिविम्बितैसुपहृतः कुमुदोत्करविश्रेमः ॥ ९ ॥
 उपहसन्निव हंसकदम्बकं विचकिलं कलयन्निव निष्प्रभम् ।
 अपहरन्निव हारलताश्रियं शशिरुचां निचयः समरोचत ॥ १० ॥
 कतिचिदम्भर एव तिरोदधे निजकररपराः परिष्क्षजे ।
 अभिससार परा अपि तारकाः सितहन्निर्विकिरन्वसुसंपदम् ॥ ११ ॥
 विकचकैरवसौरभलोलूपैस्तत इतः कलगुञ्जितकैतवात् ।
 स्मृतिभुवस्त्रिजगद्विजयार्जितं यश इव अमरैरुदगीयत ॥ १२ ॥
 अथ हृदि प्रसमं विहितास्पदैः सरशरैरिव लम्बितशङ्कया ।
 सहजया स च धीरतयोज्जितः खगमिदं निजगाद नरेश्वरः ॥ १३ ॥
 तव निपीय सखे वचनामृतं श्रवणयुग्ममभून्मम शीतलम् ।
 तदवधि प्रसमं जहतीव मे हृदयमर्म कथं सरमुर्युः ॥ १४ ॥
 दहतु नाम सखे मलयानिलः कवलनातकणिनां विषदूषितः ।
 अमृतदीधितिरेष सुधामयैरपि करैर्दहतीति महाद्युतम् ॥ १५ ॥
 ध्रुवमियं मलयानिलचारिणां फणभृतां श्वसितोर्मिपरम्परा ।
 न पुनरेष स दक्षिणमास्तस्तनुभृतां वितनोति सुखानि यः ॥ १६ ॥

दहति मे हृदयं हिमदीधितिस्तुदति चन्दनशैलसमीरणः ।

दलयति प्रसभं पिकपञ्चमः किमवलम्ब्य सखेऽस्तु सुखोदयः ॥ १७ ॥

ज्वलति शीतरुचिर्वियदङ्गने तपति दिक्षु मरुमलयोद्भवः ।

किरति मर्मसु पञ्चशरः शरान्सुखलबोऽपि सखे मम दर्लभः ॥ १८ ॥

स्मृतिभुवो यदि पञ्च शिलीमुखा यदि च ते कुसुमैरुपपादिताः ।

आविरतं निपतन्ति सहस्रशः कथममी हृदयं दलयन्ति च ॥ १९ ॥

हिमरुचिर्दहतीति किमङ्गुतं वहिरसौ विशदः कलुषो हृदि ।

अबुध एष जनस्तु यदीद्वशादपि सुखाधिगमाय समुत्सुकः ॥ २० ॥

तव सखे रचितोऽद्य मयाञ्जलिः शशधरः स तथा प्रतिबोध्यताम् ।

समधिरुद्ध्वा निजाङ्गमूर्गं क्षणादयमुपैति यथास्तमहीधरम् ॥ २१ ॥

शशिनमंसतटे विनिवेश्य वा नय सखे चरमाचलकंधरम् ।

तव विरञ्चिविमानक धूर्यतामुपगतस्य भविष्यति कः श्रमः ॥ २२ ॥

उदयमद्रिमधिश्रयितुं सखे त्वय संप्रति वा दिनवल्लभम् ।

वसुसमृद्धिमदं शमयन्विधोर्विरहिणां स भवत्ववलम्बनम् ॥ २३ ॥

कथय किं नु कदापकृतं मया कुलगुरोरपि चन्द्रमसः सखे ।

मयि निरस्तकृपः कथमन्यथा किरति जीवितहारि विषं करैः ॥ २४ ॥

इदमुदीरयतः पृथिवीपतेः कथमपि प्रातिपद्य पदं द्वशोः ।

स कृपयेव तदा किल निद्रया क्षणमदर्शि नरेन्द्रसुता पुरः ॥ २५ ॥

अथ नलः प्रतिबुध्य संसंग्रहं तत इतो विनिवेश्य विलोचने ।

प्रियतमां सविधे न विलोकयन्निदमुवाच मनोभवकातरः ॥ २६ ॥

मम कृते मृदुलाङ्गि दवीयसीं सरणिमाशु विलङ्घ्य यदागतम् ।

तदिदमध्यरितं सुदति त्वया समुचितं प्रणयस्य गरीयसः ॥ २७ ॥

अपकृतं त्वमुना मम निर्भरं भुजयुगेन वृथा परिणाहिना ।

वलयतां समुपेत्य निजान्तरे त्वमसि यत्र चिराय निवेशिता ॥ २८ ॥

स्तितविकस्वरया दशनश्रिया किमपि कन्दलिताधरपल्लवम् ।

पुनरुपैष्यति लोचनगोचरं मम कदा तव सुन्दरि तन्मुखम् ॥ २९ ॥

धृतकुरज्जनदमुततूलिकं मम करं मकरीलिखनोन्मुखम् ।

तव क्रपोलतले पुलकोद्भवः सुमुखि नेष्यति मन्थरतां कदा ॥ ३० ॥

सरविर्मद्विशृङ्खलबन्धनं लुलितमसतटे शिथिलसजम् ।

तव कदा सुतनो कबरीभरं निगडयिष्यति पाणियुगं मम ॥ ३१ ॥

कृतकरोषजुपस्तव यावके चरणयोर्नमता शिरसाद्वते ।

विरचयन्परिकर्म सवेपथुर्म कदा सुकृती भविता करः ॥ ३२ ॥

नयनयुग्म जनुस्तव निष्फलं प्रणयिनीं न चिराय यदीक्षसे ।

त्वमसि मानस पुण्यतमं यतः शशिमुखी सतत त्वाय खेलति ॥ ३३ ॥

तव कपोलतले विमलत्विषि प्रतिफलन्नविभावितमण्डलः ।

विलसदङ्गमृगस्तनुते शशी मृगमदद्रवपत्रविशेषताम् ॥ ३४ ॥

ध्रुवमसि त्वमिहैव तिरोहिता विरहपाण्डुवपुः शशिरोचिषा ।

इदमिदं तव नुपुरशिञ्जितं श्रवणयोः सविषे मम जृम्भते ॥ ३५ ॥

क्व ते शिरोषाधिककोमलं वपुः क्व लङ्घनं तन्वि दवीयसः पथः ।

निषीद् तन्मे क्षणमङ्गसीमनि क्लमं कराभ्यां विनयामि पादयोः ॥ ३६ ॥

अध्वङ्कान्त्या मुकुलितमिदं द्वन्द्वमुन्मीलयाक्षणो-

भूयो भूयः कुवलयमयी दिश्यतां दिक्षु दृष्टिः ।

त्रीडानन्दं क्षणमपि नयोन्नम्रतामेतदास्यं

व्योम्नि सेरं भवतु कमलं पश्यतः शीतभानोः ॥ ३७ ॥

कथं कथं मामपहाय भामिनि त्वगवर्ती त्वं पुनरेव गच्छसि ।

निरागसि प्रेयसि केन हेतुना मयि क्षणं दक्षिणतां न रक्षसि ॥ ३८ ॥

तथातिभूमि भवतैव लम्बितं कथं सखे सौहृदमाशु विस्मृतम् ।

इतः प्रयान्ती मम जीवनेश्वरी प्रसाद्य यन्नैव निर्वत्यते त्वया ॥ ३९ ॥

इतः प्रयाता पदवीं दवीयसीमदश्यतां यास्यति जीवितेश्वरी ।

अनुब्रजनाशु निवर्तयामि तां सखे क्षणं पक्षयुगं प्रयच्छ मे ॥ ४० ॥

आश्वासनार्थमिव मे कमले विधौ च लक्ष्मीलवं तव मुखस्य विधिर्व्यधत्त ।

निद्राति पूर्वमनयोरपरस्तु जाग्रन्मर्माणि हन्त मम कृन्तति किं करोमि ॥४१॥

इति विलपितमस्य मेदिनीन्दोः सरविधुरीकृतचेतसो निशम्य ।

प्रतिपदममृतद्रवं विमुच्चन्वचनमुवाच दशोन्नितं विहंगः ॥ ४२ ॥

कुवलयदशि तस्यामेष भावानुबन्धस्तव निषधनरेन्द्र श्रीतये कथं न स्यात् ।

भवति हि मधुलक्ष्म्याः साहचर्यं प्रणन्नः समधिकमभिजन्वश्वन्दनादेः समीरः ॥४३॥

धैर्यं निधाय मनसि प्रतिपालयेदं क्षमावलम् क्षणमिव क्षणदावसानम् ।
प्रत्यूष एव भवतोऽभिमतार्थसिद्धेर्द्वारं भविष्यति विसंघटितापिधानम् ॥४४॥
 इति वचनसुदीर्यं मेदिनीन्दं विरमति तत्र विरिच्छियानधुर्ये ।
 अनुगदितुमिवास्य वाचमुच्चैरुदचरदाशु निशान्तशङ्खनादः ॥ ४५ ॥
 इति श्रीसांधिविग्रहिकमहापात्रश्रीकृष्णानन्दकृतौ सहदयानन्दे महाकाव्ये
 नलचरिते नलोन्मादो नाम चतुर्थः सर्गः ।

पञ्चमः सर्गः ।

वहिर्विहाराय विशीर्णसविथनी निषेदुषी गर्भगृहोदरेषु ।
 नमस्तुषारांशुमुखं दधाना क्रमेण रात्रिजरती बभूव ॥ १ ॥
 समुत्सुकः प्रातुमिवास्य लक्ष्मीं नलस्य पञ्चेषुशराकुलस्य ।
विगाहमानः ककुभं प्रतीर्चीं बभूव चन्द्रः सविशेषपाण्डुः ॥ २ ॥
 अनुद्यते भासति मन्दभासि विधौ किमप्याविरभूत्तमिस्तम् ।
 आसाद्य रन्ध्रं महनीयधान्नां मलीमसः संपदमातनोति ॥ ३ ॥
 निद्रां विमुच्चत्सु सरोरुहेषु सौरभ्यलोलैर्निवैरलीनाम् ।
 • स्तोकावशेषोऽपि बभूव सान्द्रः पद्माकरेषु क्षणमन्धकारः ॥ ४ ॥
 संस्पृश्यमानैव बलाज्जहार वसूनि सर्वाण्यपि पश्चिमाशा ।
 इन्दोः प्रकृत्या विमलस्य जातस्तथापि तस्यामनुरागवन्धः ॥ ५ ॥
 दिशं प्रतीर्चीं परिरभ्य चन्द्रे दीर्घृहं गच्छति पश्चिमाद्रेः ।
 वभार वालारुणरशिमशोणं प्राची मुखं कोपकषायितेव ॥ ६ ॥
 अर्धप्रबुद्धेषु सरोरुहेषु नातिप्रसुसेषु च कैरवेषु ।
करम्बितं सौरभमाददानः प्रालेयशीतः पवनश्चार ॥ ७ ॥
 तथाविधां तस्य दशां नृपस्य निरीक्षितुं कातरतामुपेत्य ।
 निद्राविरामध्वनिभिः खगानामाहूय चन्द्रं रजनीं जगाम ॥ ८ ॥
 पूर्वापराद्योः शिरराघभाजौ द्वावेव माणिक्यमणिप्रकाशौ ।
 परस्परस्य प्रतिबिम्बलक्ष्मीं क्षणं प्रपन्नाविव पुष्पवन्तौ ॥ ९ ॥
 सुतैरिच खैरुद्धुमिः सहैव नमोङ्गणे यामवतीमतीत्य ।
विहर्तुकामश्चरमाद्रिवेलां शनैः प्रपेदे तुहिनांशुहंसः ॥ १० ॥

वितीर्णरागः कुसुमोत्करश्रीज्येत्त्वाविपाण्डुरघुदनान्यपास्य ।
 बभार बालारुणरश्मिदम्भावभस्तरुर्नूतनपलुवानि ॥ ११ ॥
उपैष्यतश्चण्डरुचेर्मयूखैर्निरस्यमानेऽपि घनान्धकारे ।
 नलस्य मैमीविरहाभिजन्मा जगाम वृद्धिं मदनान्धकारः ॥ १२ ॥
 विकासलक्ष्मीः कमलं जगाम संकोचमुद्रा कुमुदं प्रपेदे ।
संपद्विपद्वापि निसर्गलोला कुत्रापि न स्थैर्यमुरीकरोति ॥ १३ ॥
 मधूनि पीत्वा क्षणदामिदानीमदक्षिणोऽयं नलिनीमुपैति ।
 इतीव सेर्षा निजकोषमध्ये कुमुदती कापि वबन्ध भृजम् ॥ १४ ॥
 कर्थंचिदास्थाय स धैर्यबन्धं प्रत्यूषसंध्याविधिमन्वतिष्ठत् ।
महात्मनां हि व्यसनातिभारः क्रियाविलोपे प्रभुतां न याति ॥ १५ ॥
 दशां तवेमां विनिवेद्य मैमीमाश्वासयिष्यामि निकामसिन्नाम् ।
श्रुतोऽपि खेदं शिथिलीकरोति प्रियानुरागः प्रमदाजनस्य ॥ १६ ॥
 तदेष गच्छामि नराधिनाथ मुहूर्तमात्रेण पुरीं विदर्भाम् ।
 विलोकयिष्यामि दिनैः कियद्विमैमीसनाथस्य मुखाम्बुजं ते ॥ १७ ॥
 इति ब्रुवन्नेव नरेश्वरेण दोभ्यो परिष्वज्य स्वगो विमुक्तः ।
लिम्पन्नमः काञ्चनपक्षकान्त्या क्षिप्रं विदर्भाभिमुखो जगाम ॥ १८ ॥
 अत्रान्तरे दूतमुखेन भीमः स्वयंवरार्थं स्वतनूभवायाः ।
 प्राप्ते विदर्भामवनीन्द्रवृन्दे तं प्रीतिपूर्वं नलमाजुहाव ॥ १९ ॥
 ततः समासाद्य शुभं मुहूर्तं पुरोधसा संभृतमङ्गलश्रीः ।
निसित्तसंसूचितकार्यसिद्धिनलः प्रतस्ये नगरीं विदर्भाम् ॥ २० ॥
 अधश्चमूरेणुभरस्य रेजे श्वेतातपत्रं निषधेश्वरस्य ।
 विलङ्घय मेघान्निजवंशकेतुं तं वीक्षितुं प्राप्त इवामृतांशुः ॥ २१ ॥
 अमुष्य हस्ताम्बुजमभ्युपेत्य मैमी त्रिवं मे भविता सप्तली ।
 इतीव तस्य ध्वजिनीभरेण विश्वंभरा वेष्यमुद्भवार ॥ २२ ॥
 मद्वंशजातान्त्रुपतीनतीत्य गुणेन भैमीमुपलप्स्यतेऽसौ ।
 इतीव लज्जाविधुरो विवस्वानन्तर्दध्ये तस्य चमूरजोभिः ॥ २३ ॥
 मतङ्गजानां मदवारिसेकैः पराभवासादनशङ्कयेव ।
 अमुष्य नासीरतटे तुरङ्गैः क्षुण्णं रजः स्वं सहसोत्पात ॥ २४ ॥

आभोगलक्ष्म्या पदवीष्वनित्यविस्तुतरौर्विश्वमसुष्य सेना ।
वर्षास्मूपूरेण विभिन्नसेतुः स्रोतस्वती वृद्धिमतीव रेजे ॥ २५ ॥
 तस्य प्रयातु: पृतनाभरेण नीरन्धतां वर्त्म तथा जगाम ।
 यथा रजोऽप्यस्य खुरावकीर्णं न चक्षमे व्योमविलङ्घनाय ॥ २६ ॥
 दृशःश्रिय निन्दति न क्षितीन्दुर्नेत्रश्रियं वीक्ष्य विदर्भजायाः ।
 इतीव संचिन्त्य युर्विदूरं मृग्योऽध्वकुञ्जेषु सुखं निषण्णाः ॥ २७ ॥
 उपायनीन्यस्य तथोपनिन्ये पदे पदे जानपदो जनौघः ।
कृतोपयोगान्यपि तानि सैन्यैर्यथा न संस्थाविषयत्वमीयुः ॥ २८ ॥
 मार्गेष्वाविनोऽपि चमूचराणां विश्रामहेतोर्वेसतीः स भैजे ।
तथाविधानं चरितं न जातु श्रमातिरेकाय समाश्रितान्म् ॥ २९ ॥
 जवादविज्ञातविलङ्घिताध्वा संचिन्तयन्नेव गुणान्प्रियायाः ।
 विदर्भराजस्य पुरोपकण्ठे बबन्ध सेनाशिविरं नरेन्द्रः ॥ ३० ॥
 अत्रान्तरे क्षोणितलादुपेत्य कलिप्रियः कामचरो महर्षिः ।
 निवेदयामास विदर्भजायाः स्वयंवरस्यावसरं सुरेभ्यः ॥ ३१ ॥
 प्रागेव तस्यामनुबद्धभावाः पुरंदरायाः ककुभामधीशाः ।
पुरःसरीकृत्य सुर्विनि तमेव प्रतस्थिरे तां नगरीं विदर्भम् ॥ ३२ ॥
 लावण्यलक्ष्मीजितपञ्चवाणं विलोक्य ते वर्त्मनि वैरसेनिम् ।
विदर्भजायां शिथिलीकृताशाः परस्परं मन्त्रमिमं व्यतेनुः ॥ ३३ ॥
 उज्जूम्भते चेतसि तावदेव यूनां मदः कान्तिविशेषजन्मा ।
 न यावदक्षणोर्विषयत्वमेति विश्वंभरालंकृतिरेष वीरः ॥ ३४ ॥
 असामिरेतैरविमृश्य नूनमङ्गीकृतः साहसिकत्वदोषः ।
मोहादनादत्य नरेन्द्रमेनं भैमीविलोलं यदकारि चेतः ॥ ३५ ॥
 अन्यर्थनाभङ्गपराभवेन नवावतारेण विलज्जमामान् ।
 प्रतिप्रयाताननवाप्य भैमीं वक्ष्यन्ति किं किं सुरसुभ्रूवो नः ॥ ३६ ॥
 असाकमप्यन्त्र यहच्छयैव निषत्य दृष्टिर्यदि नान्यमेति ।
 गुणातिरेकोऽभिनिवेशवस्यास्तदा किमुच्येत विदर्भजायाः ॥ ३७ ॥
 असामिरभ्यर्थं तदेष एव दमससुर्दूतपदे विधेयः ।
 असामन्तुवनेनमपास्य नूनमन्यो हि लज्जाजडतामुपेयात् ॥ ३८ ॥

इत्थं विनिश्चित्य दिवौकसस्ते पृथक्षुथग्यज्ञितरूपचिह्नः ।
 आशीर्भिरानन्द्य मुहुः प्रणम्य बद्धाज्ञलिं नैषधस्मित्यवोचन् ॥ ३९ ॥
तथा प्रसन्नैरपि नांशुपूर्मालिन्यमिन्दुर्जगतां क्षिणोऽति ।
कुलावतंसत्वमुपेयुष्टो यथा विशुद्धैर्यशसां वितानैः ॥ ४० ॥
 आसाद्य पूर्वानपि पार्थिवांस्ते न कश्चिदर्थी विमुखः प्रयातः ।
 यशस्त्वसामान्यमिदं त्वदीयं यदर्थभावं वयमभ्युपेताः ॥ ४१ ॥
कुलानुसारी सुरकार्यसिद्धौ भवादशानां भवति प्रयतः ।
तेनाच कुत्रापि समीहितेऽर्थे नियोक्तुमिच्छन्ति दिवौकसस्त्वाम् ॥ ४२ ॥
 भीमात्मजायाः सविधे तथा त्वमसानुपश्छोकय लोकवीर ।
 अलंकरोति त्रिदिवं यथेयमेकस्य नः कस्यचिदेत्य हस्तम् ॥ ४३ ॥
तदर्थमर्थी विदितोऽसि वत्स विस्ममभूमिस्तुदपि त्वमेव ।
निजार्थसिद्धिष्वपि निर्व्यपेक्षाः श्रेयः परेणां घटयन्ति सन्तुः ॥ ४४ ॥
 प्रतिश्रुतं चेद्भवता तदेवमसंशयं सेत्यति वाज्ञितं नः ।
सुंपाद्यमानं हि महानुभावैः स्पृशन्ति न प्रार्थितमन्तरायाः ॥ ४५ ॥
विवरेवशाल्कार्यविर्ययेऽपि न तेऽपराधः परिशङ्कनीयः ।
प्रभोर्नियोगापनये नियोक्तुराशास्यसिद्धे प्रतिभून द्रुतः ॥ ४६ ॥
 नलः सखेदोऽपि गिरं सुराणां सत्त्वातिरेकाद्विदधे तथैव ।
 अमुष्य यत्नेन विदर्भेजा तु सा निश्चयाद्वारयितुं न शेके ॥ ४७ ॥
 सुरास्तु तां निश्चितचित्तवृत्तिं विशुद्धवृत्तं निषधेश्वरं च ।
वरैरुभौ प्रत्यभिनन्द्य भूयो दिवं ययुर्म्लानिमुखप्रकाशाः ॥ ४८ ॥
 अथात्मजां नैषधसक्तचित्तां निशम्य शश्वन्मुदितोऽपि भीमः ।
 दाक्षिण्यमात्रेण नरेश्वराणां स्वयंवरं वर्तयितुं शशास ॥ ४९ ॥
 अथो नियुक्तैः प्रभुणा-समन्तादलंकृता सा नगरी विदर्भा ।
मरुद्विलोलैर्निवहैर्धर्वजानां स्वयंवरायाह्यतीव राज्ञः ॥ ५० ॥
अथानुकूलेऽहनि तत्र मञ्चानास्थाय तस्थुः शतशः क्षितीशाः ।
 अनुद्रुता बन्धुवधूजनेन मैमी च तं देशमुपाजगाम ॥ ५१ ॥
 अभ्याशभाजोऽपि नृपानपास्य सा नैषधे केवलमुखुकासीत् ।
अहेषु सत्स्वप्यपरेषु नूनं विलोकते चन्द्रमसं चकोरी ॥ ५२ ॥

तामनितकाद्वूरतरं प्रयान्तीं न केवलं दृष्टिरुप्रयाता ।
 श्वासोष्मणा म्लानमुखप्रभाणां नैसर्गिकी श्रीरपि पार्थिवानाम् ॥ ५३ ॥

नेदीयसो यान्नपतीनमुच्चद्वसन्तलक्ष्मीरिव सा कुमारी ।

तेषां तरुणामिव कान्तिरुचैरन्तर्निदावेन जगाम शोषम् ॥ ५४ ॥

आरोप्यमाणा रभसातिरेकाहुणेन कर्णान्तिकमागतेन ।

इषुः शरव्यं सुभटोजिङ्गतेव जगाम दृष्टिर्नलमेव तस्याः ॥ ५५ ॥

धात्री कापि विदर्भराजदुहितुर्भूलीलया व्यापृता
 • पौपं दाम विजृभमाणपुलके कण्ठे नलस्यार्पयत् ।

अन्येषां तु महीभृतां प्रति मुहुः श्वासोत्तरं ताम्यतां
 तापोत्सेकमधत्त चेतसि शरश्रेणी मनोजन्मनः ॥ ५६ ॥

चूडाप्रे पुरविद्विषः समुचिते विन्यस्य लेखां विधो-
 र्लब्धां कीर्तिमवृद्धं तां खलु विधिर्भैर्मां नलायार्पयन् ।

एतस्याः समवासये प्रणयितां संपाद्य भूमीभुजा-
 मन्येषां विषमायुधस्त्वसद्वंशारम्भापवादं यथौ ॥ ५७ ॥

पैराणामिति वचनं निशम्य हृष्णन्यासादं निषधपतिः शर्नैर्जगाम ।

वैदर्भ्याः परिणयमङ्गलाय भीमः संभारं रचयित्तमुत्सुको बभूव ॥ ५८ ॥

इति श्रीसांधिविग्रहिकमहापात्रश्रीकृष्णानन्दकृतौ सहदयानन्दे महाकाव्ये नलचरिते
 नलसाम्राज्यलभो नाम पञ्चमः सर्गः ।

षष्ठः सर्गः ।

अथावरोधेषु विदर्भभूपतेर्वृतं कुमार्या निषधेश्वरं पतिम् ।
 निवेदयन्त्यः परिवारसुभ्रुवः समीहितादप्यधिकं प्रपेदिरे ॥ १ ॥

नलेन संबन्धमुपाश्रितं नृपः कुलं स मेने सविशेषमुज्ज्वलम् ।
महार्णवं क्षीरमयं घनात्यये करेण संस्पृष्टमिवामृतद्युतेः ॥ २ ॥

प्रकामगुर्वीमपि संपदं नृपस्तदा स मेने नितरामणीयसीम् ।
 नवं हि जामातरमर्चयिष्यतां समुद्दिभाजामपि शङ्कते मनः ॥ ३ ॥

भावव्यतीयं महिषी महीपतेर्नलस्य लोकत्रयविश्वौजसः ।
विचिन्तयन्नित्थमपश्यदात्मजां स गौरवस्वेहकरम्बितं तदा ॥ ४ ॥

पुरोहितेनाथ समं द्विजातिभिर्विवाहलम्बे विनिवेदिते शुभे ।
 दमस्वसुर्माङ्गलिकेषु कर्मसु न्ययोजयद्वन्धुवधूजनं नृपः ॥ ५ ॥
 गृहे गृहे न्यस्तनवीनतोरणा पदे पदेऽलंकृतराजपद्धतिः ।
 { मुहुर्मुहुर्मूर्च्छिततूर्यनिःस्वना श्रियं यथौ कामपि सा पुरी तदा ॥ ६ ॥
 ततः कुलचारविदा पुरोधसा कृताधिवासां तनयां महीपतेः ।
 विधाय संगीतकमङ्गलं श्लियः समेत्य तामस्खपथन्यथाविधि ॥ ७ ॥
 निसर्गतः काञ्चनयष्टिसच्छविर्वितन्वती स्वानविधिं नृपात्मजा ।
 नवेन काश्मीरसेन रञ्जिता न्यवेदि सौरभ्यभरैर्न तु श्रिया ॥ ८ ॥
 ततोऽङ्गनाः क्षौमसमावृतैः करैर्यथायथाम्भः पृष्ठताव्यमार्जयन् ।
 तथातथास्याः परिणाहशालिनी बभूव लावण्यमयी तरङ्गिणी ॥ ९ ॥
 विद्म्बयन्ती कनकं तनुश्रिया सितेन मुक्तामधरेण विद्वुमम् ।
 कराङ्गुलीभिः कुरुविन्दमङ्गरीं बभूव भूपान्तरानिःस्थृहव सा ॥ १० ॥
 अनन्तरं स्वानविधेन्नपात्मजा पिनद्वावालार्कनिभांशुका बभौ ।
 घनाम्बुवर्षेण कृताभिषेचना लतेव नीरन्ध्रमुदीर्णपल्लवा ॥ ११ ॥
 रराज कालागुरुधूपलिप्सया विधुन्वती कुन्तलभारमायतम् ।
 हिरण्मयी मन्मथकेरुयष्टिका मरुच्छलनीलनिचोलिकेव सा ॥ १२ ॥
 विनिर्भिर्माणा करयोर्युगेन सा मनोभिरामां कवरीं कृशोदरी ।
 करम्ब्यमाणां करजांशुभिर्नैरयतमेनां विदधे सर्गभक्तम् ॥ १३ ॥
 स्वभावतः कोकनदानुकारिणौ प्रसाधयन्त्यश्वरणौ दमस्वसुः ।
 अलक्ष्मकं वीक्ष्य जितं तयोः श्रिया क्षणं प्रपन्नाः करणीयमुग्धताम् ॥ १४ ॥
 चकार कालाङ्गनलेखयाच्चिते विलोचने यत्पृथिवीन्द्रनन्दिनी ।
 ततस्तयोः श्रीरवतंसंताजुषोर्निरास नीलाम्बुजयोस्तुलकथाम् ॥ १५ ॥
 चकार कस्तूरिकया सकौतुकं वधूसुखे यत्तिलकं प्रसाधिका ।
 जिगाय तत्कानितविशेषसंपदा मधुव्रतं निश्चलमम्बुजे स्थितम् ॥ १६ ॥
 ततः कुमारी मुकुरेऽनुविम्बितं विलोकयामास सकृन्तिजं मुखम् ।
 मुहुर्मुहुः प्रैक्षत नैषधं तु सा निवेशितं चेतसि मन्मथेषुभिः ॥ १७ ॥
 वधूः सदूर्वाङ्गुरमार्द्रकुङ्गमं करेण यत्कौतुकसूत्रमग्रहीत् ।
 हिरण्मयैः स्वैः किरणौर्विराजितं तुलां दधे काञ्चनकङ्गणेन तत् ॥ १८ ॥

वधूर्विवाहोचितवेषपेशलं प्रसाधिता कौतुकसूत्रधारिणी ।
 अमन्यतान्तःपुरसुन्दरीजनैरुपस्थिता मङ्गलदेवतेव सा ॥ १९ ॥
 अथ प्रयुक्तं निपुणैः प्रसाधकैर्नलोऽपि यं वेषविशेषमग्रहीत् ।
 अर्वद्यत्तस्य स कान्तिसंपदं तुषारभानोः शरदेव संगमः ॥ २० ॥
 निसर्गतो यस्तनुरुपसंपदा वभूव लोकस्य विलोचनोत्सवः ।
 दमस्सुः पाणिपरिग्रहोचिता प्रसाधनश्रीः किमिवास्य वर्ण्यते ॥ २१ ॥
 ततो विदर्भाधिपतेः प्रशासनादमात्यमुख्याः सदसि स्थितं नलम् ।
 विमो प्रभुनः सहितः सुहज्जनैः प्रतीक्षते त्वांमिति सन्यवेदयन् ॥ २२ ॥
 अथायमासन्नसमीहितोदयः पुरोधसा संभृतमङ्गलक्रियः ।
 समन्ततो बन्धुजनैः समावृतः प्रभुर्विदर्भाधिपतेर्गृहं यथौ ॥ २३ ॥
सलीलमारुद्ध मतङ्गजं नलः सदेहलीमेव न यावदत्यगात् ।
 अमुष्य तावत्पृतनाग्रसारणी विदर्भराजस्य गृहानपूजयत् ॥ २४ ॥
 विलोकमानाः पथि नैषधं जनाः परस्परं पीडितदेहयष्टयः ।
 अशकुवन्तश्चलितुं पदात्पदं हृदा च दृग्भ्यां च परं तमन्वयुः ॥ २५ ॥
 स्तर्नीर्नितम्बैश्च नितान्तपीवैरनीर्वार्यमाणेषु समीपवर्तिषु ।
 न मध्यभागे तनुमध्यमाः परं निपीडिताः पौरजनावृते पथि ॥ २६ ॥
 नरेश्वरे गच्छति राजवर्त्मना वपुःश्रियावर्जितविश्वलोचने ।
 इति व्यचेष्टन्त मनोभवाज्ञया निरस्तानारीसुलभत्राः श्लियः ॥ २७ ॥
 पथि प्रयान्तं निषधैन्द्रमीक्षितुं समुत्सुका दृष्टिमधःप्रसारिणीम् ।
 तिरोदधतुङ्गमुरोजयोर्युगं निनिन्द काचिद्वलभीगता वधूः ॥ २८ ॥
 सह स्थिता जीवितबन्धुना परा निरीक्षितुं निर्भरक्षमा नलम् ।
 तदीयदेहपतिमाङ्कितं निजं सुहर्षुहुः प्रैक्षत रत्नकङ्कणम् ॥ २९ ॥
 नलस्य कान्त्या हृतमानसापरा वधूर्विधित्सुर्मकरीं कपोलयोः ।
 तमेव शश्वलिखती ससंत्रमं सखीजनैः पार्श्वगतैर्न्यविष्यत ॥ ३० ॥
 कयापि मुग्धाङ्गनया नरेश्वरे प्रयाति वातायनसंमुखात्पथः ।
 अपाङ्गयोरुत्पलपत्रदीर्घयोरशिक्षि तिर्यकचलनेषु चातुरी ॥ ३१ ॥
 मृगेक्षणा काचन भावनावशाद्विलोकयन्ती निषधेश्वरं पुरः ।
 गतेऽपि तस्मिन्परिलङ्घ्य द्वक्षपथं चिराय नैव स्वगृहं न्यवर्तत ॥ ३२ ॥

वधूर्दशौ रजयितुं समुत्सुका निवेश्य कालाञ्जनमहुलीमुखे ।
 त्वरावशान्तः परिलिप्य गण्डयोर्बहिर्गता कापि जनानहासयत् ॥ ३३ ॥
 ततः सुधालेपस्तिं निवेशनं विवेश भीमस्य नलः सुहृद्वतः ।
 ग्रहैः समन्तादुदितैरनुद्रुतं तुषारधामेव शरद्धलाहकम् ॥ ३४ ॥
 अथोपयन्तुः प्रणयाभिवृद्धये ननाम कन्या गिरिजां गुरोर्गिरा ।
 प्रसादं तामेव भृशं समशुते वधूजनः श्लाघ्यगुणोऽपि काङ्क्षितम् ॥ ३५ ॥
 कुलाङ्गनानामभजद्विधेयतां नलस्तदा माङ्गलिकेषु कर्मसु ।
 सतां समाचारमवारितं श्रुतौ श्रुतं प्रपञ्चा अपि नोजित्तुं क्षमः ॥ ३६ ॥
 ततो गतः कौतुकवेदिकान्तरं विदर्भराजेन नलः कृतार्चनः ।
 समाहितान्तः करणं समादधे हुताशनं तत्र विवाहसाक्षिणम् ॥ ३७ ॥
 नलस्य पाणौ विधिवद्वधूकरं विधाय यावन् ददौ जलं गुरुः ।
 परस्परस्पर्शवशात्तदैव तौ वभूवतुः स्वेदजलैः परिषुतौ ॥ ३८ ॥
 ततो नलस्य प्रतिपादितः करे विदर्भराजेन दमस्तुः करः ।
 निनिन्द कान्त्या नितरां मनोज्ञया नभस्तावर्जितमम्बुजेऽम्बुजम् ॥ ३९ ॥
 हुताशनस्तावुपशिक्षयन्निव प्रदक्षिणप्रकमणं वधूवरौ ।
 भृशं तथैवाभ्रमयन्मुहुर्मुहुर्निजां शिखां लाजहविर्भिरचितः ॥ ४० ॥
 वधूर्विवाहानलधूमविक्लवा निमीलयन्ती क्षणमीक्षणद्वयम् ।
 चक्कार कर्णार्पितयोरयतः सपतशून्यामसिताब्जयोः श्रियम् ॥ ४१ ॥
)नरेश्वरे सप्तपदीविवित्सया करेण भैम्याश्वरणं जिघृक्षति ।
 निरीक्ष्य साकूततरजितेक्षणं सखीजनं नम्रमुखी वभूव सा ॥ ४२ ॥
 ततः कुमारी गुरुणाभ्युदीरिता समुत्ताक्षी ध्रुवमैक्षताम्बरे ।
 नलस्तु तस्या वदनं विभावयन्नमन्यताभ्याशगतं सुधानिधिम् ॥ ४३ ॥
 ततो महार्हासनमेकमास्थितौ वितीर्णदायौ कृतमङ्गलाशिषौ ।
 विलोक्य जामातरमात्मजां च तां मुदं विदर्भाधिपतिः परां ययौ ॥ ४४ ॥
 विदर्भराजात्मजयान्तिकस्थया नलः श्रियं सातिशयामधारयत् ।
 विधुः सभावादपि नेत्रदोहदाल्किमुच्यते पौर्णिमया समागतः ॥ ४५ ॥
 जगुर्युदुच्चैः परिहासंपेशलं विलोक्यन्योऽपि गुरोः कुलाङ्गनाः ।
 त्रितोऽभिशङ्के निषधेन्द्रमीक्षितुं हियोऽपि तासां हृदयाद्विर्गताः ॥ ४६ ॥

ततः समादाय रविर्दिनश्रियं प्रवृद्धरागश्चरमाचलं यग्नौ ।
 नलश्च पर्यासमनोरथोदयः प्रियासखः कौतुकमन्दिरोदरम् ॥ ४७ ॥
 गिरां विशेषैः परिहासगर्भितैविचेष्टितैश्च सरदर्पदीपनैः ।
 क्रमान्मृदूद्वावितलज्जया तथा निशामनैषीत्प्रियया समं नलः ॥ ४८ ॥
 पुरीं विदर्भमधिसंश्रितं जनं निजैश्चरित्रैरनिशं प्रमोदयन् ।
 उवास तत्रैव दिनानि कानिचिद्व्याप्तसुः प्रेमवशंवदो नलः ॥ ४९ ॥
 अथायमामच्य विदर्भभूमुजं प्रियासहायः शिरसा प्रणस्य च ।
 रथं समारुद्ध समग्रसैनिकः पुरं प्रतस्ये पृथिवीपुरंदरः ॥ ५० ॥
 पथि पथि स पुराण्यतीत्य गच्छन्व्यतनुत शून्यतराणि तानि पौरैः ।
 स्वविषयमतिदूरमार्गमेते न हि विदुषस्तदनुप्रयाणलोलाः ॥ ५१ ॥
 भैमीविलोकनमहोत्सवसंप्रमेण स्तसांशुकैः स्तनभरैर्मृगलोचनानाम् ।
 रथ्यान्तरेषु पुनरुक्तसुवर्णकुम्भं शीतांशुवंशतिलकः स्वपुरं विवेश ॥ ५२ ॥
 इति श्रीसांघिविग्रहिकमहापात्रश्रीकृष्णानन्दकृतौ सहदयानन्दे महाकाव्ये नलचरिते
 दमयन्तीपरिणयो नाम षष्ठः सर्गः ।

सप्तमः सर्गः ।

तत्र नैषधमनादतेन्द्रया भीमराजसुतया सहागतम् ।
 मेनिरे गुणविशेषभाजनं नीतियुक्तमिव विक्रमं प्रजाः ॥ १ ॥
 अन्वहं नवनवैर्गुणान्तरैस्तातुमौ जनितविसंयौ मिथः ।
 तौ स्तीकुसुमकर्मुकाविव प्रेमवृद्धिमधिकामवाप्तुः ॥ २ ॥
 चापयष्टिरिव शुद्धवंशजा सा गुणेन युयुजे यथा यथा ।
 प्रेयसी नरपतेर्दिने दिने नम्रतासुपयग्नौ तथा तथा ॥ ३ ॥
 तं कदाचिदुपगम्य भूमुजं भीमराजसुतया संह स्थितम् ।
 आयतिं हृदि चिराय चिन्तयन्नित्युवाच वचनं सितच्छदः ॥ ४ ॥
 त्वं बृहस्पतिरिवापरः सखे नीतितत्त्वविदुषां पुरःसरः ।
 सौहृदं तु मुखरीकरोति मां तेन किंचिदुनशासि ते हितम् ॥ ५ ॥
 वारवामनयनामिवावर्णो रागिताः कर्ति न भुजते नृपाः ।
 एक एव निपुणः स गीयते रागिणी भवति यत्र सा पुनः ॥ ६ ॥

खेषु शर्मसु समुद्धितस्पृहाः साधवः परहितानि तन्वते ।
 मूर्धि धारयति केन हेतुना मेदिनीमनुदिनं फणीश्वरः ॥ ७ ॥
 संपदामधिगमाय कौशलं कस्यचिद्भवति भाग्यशालिनः ।
 तादृशः प्रविरलोदयः कृती यस्तु भोक्तुमपि ताश्चिरं क्षमः ॥ ८ ॥
 मा स गः क्षणमपि प्रमादितां दुर्बलेष्वपि नरेन्द्र वैरिषु ।
 ते हि मत्सरवशंवदीकृताः कैतवेन किल जेतुमीशते ॥ ९ ॥
 संपदां समुदयाय भूयसे वीजतां व्रजति रञ्जनं विशाम् ।
 तेन तत्र सततं कृतोदयम् श्रेयसां भवति भाजनं नृपः ॥ १० ॥
 देहिनां सुकृतिनां न दुर्लभाः स्वर्णदीपरिसरेषु केलयः ।
 त्वादशेन सुहृदा तु संगतिर्मद्विना जगति केन लभ्यते ॥ ११ ॥
 यद्भवेन्न विषयस्तपस्तिनां यज्वनां च यदतीव दूरतः ।
 प्रीतये मम न तत्पदं विधेर्यत्र नास्ति भवता समागमः ॥ १२ ॥
 किं तु भीरुदयतेऽनुजीविनां स्वं नियोगमधिगम्य तिष्ठताम् ।
 तेन वोहुमहम्मुजोद्भवं गन्तुमुत्सुक इवासि संप्रति ॥ १३ ॥
 तत्र तत्र सुरसिद्धचारणीर्यमानममलं यशस्तव ।
 मामकं किमपि नोदयिष्यति त्वद्वियोगजनितं मनोज्वरम् ॥ १४ ॥
 इत्युदीर्य कृतमौनबन्धनं वाग्भरेनमभिनन्द्य नैषधः ।
 दोर्युगेन परिषवजे सखं निर्जगाम तदनुज्ञया स्वगः ॥ १५ ॥
 निर्गते सुहृदि खिन्नमानसं तं विनोदयितुमुत्सुकादिव ।
 व्यञ्जयन्निजगुणानुत्सुदाप्रादुरास सुरभेरनन्तरः ॥ १६ ॥
 वीक्ष्य चण्डकिरणस्य रश्मिभिः शुष्यतः क्षितिरुहो निजाश्रयान् ।
 शंकृतेन बहुलेन शिलिका मुक्तकण्ठमस्तुमुहुर्षुहुः ॥ १७ ॥
 चञ्चरीकर्परिसंनिवेशितैः सैः प्रसूनिकर्निरन्तरा ।
 पाटली विगलितच्छदावलीर्ललोहितमधारयद्वपुः ॥ १८ ॥
 मद्भयाद्वहिरलब्धसंश्रयं शैत्यमत्र किल वासरे स्थितम् ।
 इत्यवाप्य किमु रोषमूष्मणा गर्भवेशम रजनीषु जग्रसे ॥ १९ ॥

१. ‘परिषद्विषेवितैः’ इति पाठः समुचितः.

शङ्कमान इव तिभद्रीधितेर्दुःसहेन महसा पराभवम् ।
 नोद्धभार तरसा नवाङ्गुरं पाटलिश्चयतपुरातनच्छदः ॥ २० ॥
 वासरे विरतिभाजि मणिका किंचिदुच्छ्वसितकुञ्जलानना ।
 सुसमातपभयादिव सरं झंकृतैर्मधुलिहामबोधयत् ॥ २१ ॥
 खेदविन्दुनिवैहैर्द्विधोदितैरूष्मणः प्रणयिनश्च संनिधेः ।
 आद्रेतां न विजहौ सूर्याद्वाशमङ्गकेषु धनसारकर्दमः ॥ २२ ॥
 अङ्गना इव वियोगविक्लवाः स्थिद्यमानकमलाननश्रियः ।
 भेजिरे भवनदीर्घिकास्तदा तानवं नवनवं दिने दिने ॥ २३ ॥
 वल्लभैः सह विहारयोग्यतां सुश्रुतां समुपगन्तुमुत्सुकाः ।
 दीर्घिकाश्चपलमीनराजयो जज्ञिरे तनुतराम्बुसंपदः ॥ २४ ॥
 तत्र धर्मसमये विगादतां याति दुःसहदिनेशरोचिषि ।
 भीमराजसुतया सहाभवत्पार्थिवोऽमसि विहर्तुमुत्सुकः ॥ २५ ॥
 नैषधोऽथ जलकेलिकौतुकाङ्गौषणैस्तदुचितैः प्रसाधितः ।
 निम्नगामनतिदूरवर्तिनीं कांचिदच्छसलिलां जगाम सः ॥ २६ ॥
 दर्शयन्त्य इव नूतनोदयं सर्गमन्यमबलामयं विधेः ।
 भीमराजतनयापुरोगमास्तं प्रयान्तमनुजग्मुरङ्गनाः ॥ २७ ॥
 प्राप्तसैनिकवृतां विदूरतस्तीरयोस्पवर्नैर्मनोरमाम् ।
 सैकतेषु मणिहर्म्यगर्भितामाससाद् सरितं नरेश्वरः ॥ २८ ॥
 अम्बुकेलिरकरोदथा यथा मन्दतां वपुषि तापसंपदः ।
 वृद्धिरेव समभूतथा तथा सुश्रुतां मनसि मन्मथोष्मणः ॥ २९ ॥
 श्लिष्टसूक्ष्मवसनेषु निर्भरं वीचिभिर्विगलितांशुकेषु च ।
 व्यक्तकान्तिषु न किंचिदन्तरं योषितां स्तनतटेष्वलक्ष्यत ॥ ३० ॥
 अम्बुकेलिभिरपास्तभूषणाः क्षालिताङ्गनतयारुणेक्षणाः ।
 रेजिरे विलुलितालकाः स्त्रियो मानवृद्धिविद्युरीकृता इव ॥ ३१ ॥
 कर्णधारतरुणीभिरास्थितं नौविशेषमधिरुद्ध्य कौतुकात् ।
 अन्यभू (अन्वभूत) प्रणयिनीसखः प्रभुसत्र वारिणि विहारसंभ्रमम् ॥ ३२ ॥
 वीक्ष्य वीक्ष्य परितस्तरङ्गिणीरामणीयकमनल्पकौतुकः ।
 अन्तरम्बु मणिमण्डपे स्थितः प्रेयसीमिदमिदं जगाद् सः ॥ ३३ ॥

भूयोभूयस्तिग्मभानोर्मयूखैस्तापोत्सेकं दुःसहं प्राप्य खिन्नाः ।
 छायादभादम्बु नादेयमेतद्ग्राहन्तेऽमी तीरजाः क्षमारुहोऽपि ॥ ३४ ॥
 एतासां तव परिवारसुन्दरीणां सौरभ्यं श्वसितसमुद्धवं पिबन्तः ।
रोलम्बा: कमलवने नवावतारं वैरसं शशिमुखि निर्भरं भजन्ते ॥ ३५ ॥
 आसां विहारभसेन परिष्ठवानां वामभ्रुवां स्तनतटेषु विचूर्णितोर्मिः ।
 एषा सरित्तव विलोकनमङ्गलाय लाजानिवोत्क्षिपति सुन्दरि वारिविन्दून् ३६
 आरादसत्रासनकूजतपृथुकण्ठं चक्रद्वन्द्वं चञ्चुपुटन्यस्तविसाग्रम् ।
 लक्ष्म्या लेशोनानुसरत्यत्र तवेदं गाढाश्लेषात्रोटितहारं स्तनयुगमम् ॥ ३७ ॥
 गतिं त्वदीयामवलोक्य मुख्ये विलज्जमाना इव राजहंसाः ।
 संबाधमम्भो मदिरेक्षणाभिर्विहाय दूरं तरसा प्रयान्ति ॥ ३८ ॥
 भणितानुकारचतुराणि पत्रिणां विरुतानि तीरतस्नीडशायिनाम् ।
 समुदीरयत्यविरला कपोलयोः पुलकावलिः सुमुखि वारयोषिताम् ॥ ३९ ॥
 तरङ्गवातेन विकीर्यमानैरम्भः पृष्ठद्विरुषितार्कतापाः ।
 अध्यास्य वानीरनिकुञ्जगर्भं वैदर्भि कूजन्ति शकुन्तयोषाः ॥ ४० ॥
 गगनैकदेशमयमास्थितश्चिरं स्थिरद्विष्टरम्भसि निमज्जय सत्वरः ।
 तव सुभ्रु लोचनविलासतस्करं शफरं सुखेन दघदुत्थितः खगः ॥ ४१ ॥
 इयमिह गलदङ्गरागदश्यं करजपदं स्तनयोस्तिरोदधाना ।
 प्रविशति पयसि खकण्ठ(दम्बे) प्रतरणनैपुणशालिनीव बाला ॥ ४२ ॥
 वसुसंपदा नियतमत्र विक्रियां तमसः फरोऽपि पुरुषः प्रपद्यते ।
 अरविन्दबन्धुरपि बन्धुराङ्गि यद्वहतीव गाढमरविन्दमंशुमिः ॥ ४३ ॥
 आपिञ्जरोभयतटा मृगलोचनानामङ्गच्युतेन घनकुङ्गमर्कदमेन ।
 जम्बूरसेन कनकीकृतकूलभागां जम्बूनदीमनुकरोति तरञ्जिणीयम् ॥ ४४ ॥
 मध्ये व्योम्नः क्रीडतश्चण्डभानोर्भासा विष्वद्वूर्चितेषु च्छदेषु ।
 छायां दीर्घां मण्डलीकृत्य मूलं संरक्षन्ति क्षमारुहस्तीरजाताः ॥ ४५ ॥
 प्रतिपदमुपदिश्यमानमार्गः क्षितितिलकः प्रतिहारपालिकाभिः ।
 मणिमयमपहाय केलिहर्म्यं व्यहरत वारिणि भीमजासहायः ॥ ४६ ॥
 अथ मण्डलबन्धनाभिरामं परिवनुः परितः प्रसुं मृगाक्षयः ।
 स च मध्यगतो राज तासां परिवेषान्तरमास्थितः शशीव ॥ ४७ ॥

शुथांशुके वीचिविघट्टनेन वक्षोजयुग्मे परिणद्धरागम् ।
 भैमी मुहुस्तोयलवाभिषेकैर्न्यमीलयन्नेत्रयुगं नलस्य ॥ ४८ ॥
 परस्परं कुङ्गमवारिसेचनैर्न केवलं तन्मिथुनं शरीरयोः ।
 अमोघपातैः कुसुमेषुसायकैः पुषोष रोषं(तोषं)निविडं हदोरपि ॥ ४९ ॥
 अथ भास्ति कुङ्गमारुणामे चरमक्षमाधरचूडचुम्बिविम्बे ।
 अधिरुद्ध नलः प्रतीरहर्म्यं कृतनेपथ्यविधिः पुरं प्रतस्ये ॥ ५० ॥
 अतीत्य सर्वाञ्छृपतीनुपेतया दिने दिने प्रौढतरानुरागया ।
 अरंस्त सोऽत्यर्थमनन्यभुक्तया भुवा विदर्भेन्द्रभुवा च नैषधः ॥ ५१ ॥
 आज्ञामप्रतिघातिनीमनुदिनं द्वीपेषु सप्तस्त्रिपि
 प्राज्यं राज्यमनभ्रशीतकिरणज्योत्सावदातं यशः ।
 वैदर्भ्या सह विश्रमं त्रिजग[ती]यूनां मदोच्छेदिनं
 पश्यन्नतरसूयया कल्पतां भेजे कलिनैषधे ॥ ५२ ॥
 पुरंदरपुरः सरेष्वपि सुरेष्वपास्यादरं
 स्थंवरमहोत्सवे तमवृणोद्यदा भीमजा ।
 ततः प्रभृति निर्मरं स हि बगार तस्मिन्नुषं
 परोच्चतिषु मत्सरः सहज एव पापात्मनाम् ॥ ५३ ॥

इति श्रीसांघिविग्रहिकमहापात्रश्रीकृष्णानन्दकूतौ सहदयानन्दे महाकाव्ये नलचरिते
 निदाघवर्णनो नाम सप्तमः सर्गः ।

अष्टमः सर्गः ।

सहस्राक्षमुखैर्देवैर्निषिद्धोऽपि सहस्रधा ।
 पुषोष नैषधे रोषं कलिः कलुषिताशयः ॥ १ ॥
 अथ तस्यापकाराय निकारं हृदि चिन्तयन् ।
 समाधिव्याजमास्याय किंचिन्मीलितलोचनः ॥ २ ॥
 दग्धस्याणुरिव श्यामः कृष्णाजिनपरिच्छदः ।
 प्राप्तः शरीरसंबन्धं साक्षादिव तमोगुणः ॥ ३ ॥
 ज्वालाः क्रोधानलस्येव हृदयान्निर्गता वहिः ।
 पद्मकिंजल्कपिङ्गामाः शिरसा धारयञ्जटाः ॥ ४ ॥

सहायं द्वापरं कृत्वा कलिस्तापसवेषधृक् ।
 अज्ञतरं निषधेन्द्रस्य प्रपेदे पुष्करं नृपम् ॥ ५ ॥ (कालापकम्)
 इयेष सफलां कर्तुं स तेनैव निजां रूपम् ।
 आमयो वैरबन्धश्च कुलजः किल दारुणः ॥ ६ ॥
 यथाविधि तमभ्यर्थ्यं पुष्करश्छद्गतापसम् ।
 निषण्णमासने वाक्यं विनयादिदम्ब्रवीत् ॥ ७ ॥
 अवैमि पूतमात्मानं दर्शनानुग्रहात्तव ।
 न खलवक्षीणपापानां त्वाद्वैः सह संगतिः ॥ ८ ॥
 भगवन्कृतकृत्योऽस्मि त्वत्पादपरिच्छया ।
 तथापि श्रेयसे किञ्चित्त्रियोगं प्रार्थयामि ते ॥ ९ ॥
 भूयः प्रणम्य शिरसा रचिताङ्गलिबन्धनः ।
 स मुनेः पुरतस्तस्यौ विनयो मूर्तिमानिव ॥ १० ॥
 दन्तांशुच्छद्गतान्तःस्यं हर्षमुन्मीलयन्निव ।
 पुनः प्रत्यभिनन्दैनमाशिषेदमुदाहरत् ॥ ११ ॥
 इमां विश्वंभरां देवीं चतुरम्भोषिमेखलाम् ।
 अनन्यशासनं शाधि मत्प्रसादेन मा चिरम् ॥ १२ ॥
 तव सिंहासनस्थस्य पादपीठं दिने दिने ।
 नीराजयन्तु राजानश्शूडामणिमरीचिभिः ॥ १३ ॥
 अधर्मर्णमिवावर्णस्तावद्वृप्यतीव माम् ।
 त्वद्भक्तेः सदृशीं लक्ष्मीं यावद्वावर्जयामि ताम् ॥ १४ ॥
 किं तु दोर्दण्डपैर्णं निर्जित्य पृथिवीमुजः ।
 भुनक्ति पृथिवीं कृत्वामेक एवाद्य नैषधः ॥ १५ ॥
 नक्षत्राणीव तिग्मांशोः क्षत्राप्येतस्य तेजसा ।
 अन्तरेण रणारम्भं निश्चिनुष्वात्मवैभवम् ॥ १६ ॥
 निर्जित्य मदुपायेन निरपायेन नैषधम् ।
 दुरासदां समासाद्य श्रियं श्रेयान्कुले भव ॥ १७ ॥
 पुरा पुरारिमाराध्य प्रसादामिमुखं ततः ।
 निवाक्षहृदयं नाम मया लब्धा गृहण ताम् ॥ १८ ॥

तदक्षहृदयं नाभं विद्धि संपादनं श्रियः । .
 विदित्वैतेन दीव्यन्तः संसेव्यन्ते स्वयं श्रिया ॥ १९ ॥
 मादृशानां प्रसादस्य नास्ति पुष्कर दुस्तरम् ।
 तथापि पौरुषं किंचिद्वाजल्लक्ष्मीरपेक्षते ॥ २० ॥
 इत्युदीर्याभवन्मौनी मुनिवेषाश्रितः कलिः ।
 पुष्करस्तु प्रणस्यैनमिदमूचे कृतज्ञालिः ॥ २१ ॥
 भगवन्मागधेयानि फलबन्धोन्मुखानि मे ।
 तवेहशस्तपेराशेः प्रसादो यदभून्मयि ॥ २२ ॥
 यन्मे स्फुरति कार्येऽस्मिस्तदर्थेणावधार्यताम् ।
 नापैति सहसा बुद्धिर्गहना नीतिवर्त्मनः ॥ २३ ॥
 क्षमं नाक्षविनोदेन निषधेन्द्रस्य वञ्चनम् ।
 मृणालेन मदान्धस्य सिन्धुरस्येव बन्धनम् ॥ २४ ॥
 धुरि च्छागो महोक्षस्य बालिशेन नियोजितः ।
 नैव क्षमेत तां वोहुं केवलं क्षीयते स्वयम् ॥ २५ ॥
 फणीन्द्रस्य फणारकं मांसमास्यस्थितं हरेः ।
 साम्राज्यं निषधेन्द्रस्य को जिहीर्षति कैतवात् ॥ २६ ॥
 मादृशः कैतवेनापि नैषधं यदि जेष्यति ।
 तदात्येष्यति दर्पेण मृगेन्द्रं मृगवञ्चकः ॥ २७ ॥
 माद्यन्तः पक्षलाभेन संप्राप्य पदमुन्नतम् ।
 क्षुद्राः क्षिप्रं विनश्यन्ति प्रावृष्टीव पिपीलिकाः ॥ २८ ॥
 साहसे वर्तमानस्य विपदः स्युः पदे पदे ।
 सट्टरं चेष्टमानस्य स्वयं लक्ष्मीः प्रसीदति ॥ २९ ॥
 समारभेत यो वैरं वैरशून्ये बलीयसि ।
 सुखसुतं स पारीन्द्रं पादाघातैः प्रबोधयेत् ॥ ३० ॥
 सिद्धिर्दैवपराधीना कर्मणां तत्र कः प्रभुः ।
 पश्यन्प्यसतां मार्गं पुरुषस्त्वेति वाच्यताम् ॥ ३१ ॥
 इति निष्पौरुषोन्मेषं प्रेक्षमाणः स पुष्करम् ।
 कलिः कलित्संरोधः प्रत्यवोचदिदं वचः ॥ ३२ ॥

नीतश्चाकुप्ततां याति हृष्टन्धः सरणिं सताम् ।
 नीयमानोऽपि बुद्ध्यन्धः संमुह्यति पदे पदे ॥ ३३ ॥
 साध्या श्रीः साधनं क्रीडा सिद्धैचै च प्रतिभूरहम् ।
 तथापि तव कार्तर्यमाश्र्वर्य वित्तनोति मे ॥ ३४ ॥
 राजन्यापसदाः केचिद्भवन्ति युधि भीरवः ।
 स्वयं प्रासां श्रियं भोक्तुं भीरुरेको भवान्मुवि ॥ ३५ ॥
 इत्थमुत्साहश्चन्येऽपि श्रीस्त्वयि प्रणयोन्मुखी ।
 वधूर्बद्धानुरागेव क्लीबे यासति हास्यताम् ॥ ३६ ॥
 अपि तेजस्विनां तेजो वर्धते नोद्यमं विना ।
 आरुदसोदयं शैलं रवेः प्रसरति प्रभा ॥ ३७ ॥
 स्वीकारे मत्प्रसादस्य दुर्लभस्य जगत्रये ।
 कुतर्कैर्मत्सरीभूय मौर्ल्यमाविष्कृतं त्वया ॥ ३८ ॥
 मम तोषश्च रोषश्च संकल्पे कल्पभूरुहः ।
 सद्य एव फलं धते न कालं क्षेत्रमीश्वरः ॥ ३९ ॥
 अदश्चराचरं विश्वं विनिवर्तयितुं क्षमाम् ।
 विद्धि मां देवतां कांचिन्नाहं साधारणो मुनिः ॥ ४० ॥
 रत्नानामिव पाथोधिं गुणानामाकरं परम् ।
 अपथे नैषधं नेतुं मद्विना कस्य साहसम् ॥ ४१ ॥
 धीराः कीरा इवान्नायं शृणवन्ति च पठन्ति च ।
 संमुद्घन्ति मया क्षिद्यास्तदादिद्यानुवर्तने ॥ ४२ ॥
 शृणवन्तोऽपि न शृणवन्ति हितमुक्तं हितैषिमिः ।
 पश्यन्तोऽपि न पश्यन्ति मयाविष्टाः स्थितिं सताम् ॥ ४३ ॥
 अहं हृदयमाविश्य निषधानामधीशितुः ।
 तथा संमोहयिष्यामि यथा स्यात्त्वद्वशंवदः ॥ ४४ ॥
 महान्तोऽपि पराधीनाः श्रेयसः स्युः पराङ्मुखाः ।
 आलानं स्वस्य बन्धाय स्वयमर्पयति द्विपः ॥ ४५ ॥
 तवाभिशरणौत्सुक्यात्प्रहिता विजयश्रिया ।
 दूतिकेवाक्षशारीयं चरिष्यति गृहे गृहे ॥ ४६ ॥

निरुद्धा ताडिताप्येषा तावद्वति न स्थिरा ।
 सा त्वदीयं करं प्राप्य यावन्नायाति निर्वृतिम् ॥ ४७ ॥
 सुहन्मे द्वापरो नाम कृशानोरिव मारुतः ।
 अक्षानेतानधिष्ठाय श्रेयस्ते साधयिष्यति ॥ ४८ ॥
 इति व्याहृत्य सहसा रूपं कलिरदर्शयत् ।
 असंस्पृष्टमहीपृष्ठो निरुन्मेषनिमेषद्वक् ॥ ४९ ॥
 तं प्रणम्य कर्लिं साक्षाददक्षांश्चादाय पुष्करः ।
 प्रतस्ये निषधेन्द्रस्य मन्दिरं देवनोत्सुकः ॥ ५० ॥
 लुठतां पादयोर्मूले निर्जितानां महीभुजाम् ।
 उपदाः प्रतिगृह्णन्त दृग्नतशेषलीलया ॥ ५१ ॥
 बन्दिभिर्गीयमानासु निजकीर्तिप्रशस्तिषु ।
 किंचिन्मीलितपक्षमालिं नमीकृतमुखाम्बुजम् ॥ ५२ ॥
 परस्परं जिगीषद्विर्विद्विर्वादकेलिषु ।
 संदेहग्रन्थमेदाय प्रार्थितावसरं मुहुः ॥ ५३ ॥
 युधि प्रत्यर्थीराणां प्रापितानां सुरालयम् ।
 सचिवैरुपनीतेषु सुतेषु सदयेक्षणम् ॥ ५४ ॥
 विघ्वस्तविविधावाऽयैः पौरैर्जनपदैरपि ।
 उपश्लोकितचारित्रं त्रिदैशैरिव वासवम् ॥ ५५ ॥
 सेवावसरमासाद्य दौवारिकनिवेदितः ।
 अध्यासीनं सभासद्य नलं प्रैक्षत पुष्करः ॥ ५६ ॥ (कुलकम्)
 सरतोऽपि कलेराजां प्रसादकोधगर्भिताम् ।
 आतत्रोऽपि निकृतिं पुष्करस्य समुद्धमः ॥ ५७ ॥
 अपि प्राप्योन्नर्ति दूरादभ्याशो निषधेशितुः ।
 तरङ्गं इव पाथोधेवलोहेशो व्यशीर्यत ॥ ५८ ॥
 प्रणम्य चरणौ मूर्ध्या निषधेन्द्रस्य पुष्करः ।
 उपाहरतु पाणिभ्यां सारीं रत्नविनिर्भिताम् ॥ ५९ ॥
 दृष्टिनिषधराजस्य रत्नसारीमवाप्य ताम् ।
 वागुरामिव सारङ्गी चलितुं नाभवत्प्रभुः ॥ ६० ॥

इदमन्तरमासाद्य कलिराविश्य नैषधम् ।
 निन्ये नवेषेयतां सद्यः सादीवास्त्वं वाजिनम् ॥ ६१ ॥
 कलिनात्मनिविष्टेन निरस्तविनयाङ्गशः ।
 अपथे गन्तुमारेभे मदेनेव करी नलः ॥ ६२ ॥
 वार्षिकेणाङ्गुपूरेण कासार इव नैषधः ।
 संदूषिताशयस्तेन प्रसादं सहजं जहौ ॥ ६३ ॥
 प्रभामिव सहस्रांशोश्वरमः पृथिवीश्वरः ।
 निश्चकर्ष कलिस्तस्य बुद्धिं नैसर्गिकीमपि ॥ ६४ ॥
 अथ व्यापार्य कार्येषु सचिवानुचितान्वलः ।
 देवनायोद्यमं चक्रे पुष्करेण समं रहः ॥ ६५ ॥
 पारं यान्तीव नौर्वाक्तीरं प्रति नमस्ता ।
 कलिना पुष्करं निन्ये जयश्रीनैषधोन्मुखी ॥ ६६ ॥
 भैमी च देहयष्टिश्च शून्या भूषणसंपदा ।
 द्वे परं समशिष्येतां निषधेन्द्रस्य दीन्यतः ॥ ६७ ॥
 करेणुरिव बद्धैव वारिगर्भे भृशाकुला ।
 हृतो द्यूतेन राजार्थिनिवासं पुष्करेऽकरोत् ॥ ६८ ॥
 दोर्दण्डलीलया लक्ष्मीं प्रत्याहर्तुमपि क्षमः ।
 नैषधः समयाकाङ्क्षी न चक्रे विक्रमोदयम् ॥ ६९ ॥
 पुष्करेण जितामूर्वीं सजं मूर्धश्युतामिव ।
 पञ्चामपि न संस्प्रष्टुमुत्सेहे निषधेश्वरः ॥ ७० ॥
 सुवं पुष्करसात्कृत्वा प्रतस्थे काननं नलः ।
 न रज्यति मनः प्रायः सतां परपरिग्रहे ॥ ७१ ॥
 अद्य निश्चीयतेऽसाभिर्विंडाशून्यं विधेर्मनः ।
 यदेष निषधेन्द्रस्य पदेऽर्पयति पुष्करम् ॥ ७२ ॥
 गुणानां स्पृहणीयत्वं भजते�द्य विपर्ययम् ।
 यदस्यैते समेत्यापि न स्थिरां कुर्वते श्रियम् ॥ ७३ ॥
 योषित्प्रोषितनाथेव जीवनं वोजित्ता तनुः ।
 तैस्तौरङ्गैः समग्रापि नगरी नाद्य शोभते ॥ ७४ ॥

नितरामापतच्छेनः कष्टं द्राघीयसायुषा ।
 यदद्य निषधेन्द्रस्य विरहोऽपि सहिष्यते ॥ ७५ ॥
 समभ्युक्ततदण्डेऽपि न्यस्यन्ती पुष्करे पदम् ।
 धरित्री सह तेनैव भृशं भज्जसुपैष्यति ॥ ७६ ॥
 प्रत्यग्रा मालतीमाला शुनः कण्ठ इवार्पिता ।
 श्रीरियं निषधेन्द्रस्य पुष्करे शोच्यतां गता ॥ ७७ ॥
 नलस्य निर्जितारातेर्युधि द्यूते पराजयः ।
 जनस्य लङ्घिताम्भोधेर्गोष्ठदे मज्जनोपमः ॥ ७८ ॥
 यस्य वाहुतरुच्छायां जगदाश्रित्य जीवति ।
 स कथं श्रयतु च्छायां कानने कस्यचित्तरोः ॥ ७९ ॥
 मृगत्वमपि मृग्यं नस्तत्र तत्र वनान्तरे ।
 अमणं यत्र यत्रास्य सुलभं स्यादुपासनम् ॥ ८० ॥
 इत्थं वाचः सचिवनिवैर्विक्लैरुच्यमानाः
 श्रावंश्रावं सह दयितया निर्गतः सौघमध्यात् ।
 पौरखीणां नयनगलितैर्निर्भरं वाषपवारां
 धारासारैः शमितरजसं राजमार्गं स भेजे ॥ ८१ ॥
 इति श्रीसांधिविग्रहिकमहापात्रश्रीकृष्णानन्दकृतौ सहदयानन्दे महाकाव्ये
 नलचरिते निषधेन्द्रवनगमनं नामाष्टमः सर्गः ।

नवमः सर्गः ।

ततः समृद्धश्रियमप्यपास्य वनं प्रयास्यत्र शुचं स लेभे ।
 दैवादुपेतास्वविशेषवृत्ति सतां हि संपत्सु विपत्सु चेतः ॥ १ ॥
 तथोन्नतां स्वां पदवीं विहाय वनप्रवेशाय निवद्धरागम् ।
 दिनस्य लक्ष्मीरिव तिग्मभानुं विदर्भजा नैषधमन्वयासीत् ॥ २ ॥
 अमुच्छतां तौ मणिभूषणानि नैसर्गिकी श्रीस्तु न तौ मुमोच ।
 नोपाधिमन्विच्छति यस्तु बाह्यं प्रेमां स एव प्रथिमा समग्रः ॥ ३ ॥
 निवार्यमाणोऽप्यनुजीविलोकः सिषेविषुः प्रागिव तं प्रपेदे ।
 गुणातिरेकेण वशीकृतानां विपर्ययं याति न जातु चेतः ॥ ४ ॥

१. ‘सिषेविषुः’ इत्युचितम्. ‘स्तौतिष्योरेव—’ इति षत्वनियमात्.

राजोचितं वेषमपास्य कृत्कमादित्समानौ वनवासयोग्यम् ।
 तौ दंपती वीक्षितुमक्षमेव इष्टिर्जनस्याश्चभिरावृतासीद् ॥ ५ ॥
 नीराज्यते यद्विकचांशुपूरैः किरीटरैनमतां नृपाणाम् ।
 रथ्यारजोभिः परुषीकृतं तत्त्वाद्वियुग्मं तनुते शुचं नः ॥ ६ ॥
 अद्य प्रसादः कुलदेवतानां विपर्ययं कस्य कृते प्रयाति ।
 स्पृशन्ति मोघत्वमलब्धपूर्वमाशंसितान्यथ कथं द्विजानाम् ॥ ७ ॥
 मनीषिणां दैवविदां वचःसु विपद्यसे संप्रति संप्रतीतः ।
 विलक्षतां विश्रुति लक्षितानि शुभाशुभानामपि लक्षणानि ॥ ८ ॥
 पुण्यकियाणां परिणामभृत्ति फलानि नो काङ्गति कोऽव हर्तुम् ।
 अनन्यभाजोऽपि जनानपास्य त्वं नाथ येनाद्य वनं प्रयासि ॥ ९ ॥
 त्वत्पाणिना पालनलालनानामन्तः स्मरन्तः परिहीनदानाः ।
 विषादमेते विनिवेदयन्ति विघूर्णमानैर्नयनैर्गजेन्द्राः ॥ १० ॥
 उदीर्णकर्णाः परिमुक्तशष्पाः क्षितिं खुराग्रेण मुहुर्लिखन्तः ।
 प्रत्याहयन्तीव वनं प्रयान्तं हेषास्वनैस्त्वां निषधेन्द्र वाहाः ॥ ११ ॥
 प्रतिष्ठमानं वनवासहेतोस्त्वां वीक्षितुं पौरजनैः समैतैः ।
 आकार्यमाणाप्यभितः पुरीयं शून्येव नाथ प्रतिभासते नः ॥ १२ ॥
 कथं त्वमप्यस्य निर्सगजातं वात्सल्यमसामु निराकरोषि ।
 असानिहोत्सृज्य वनं प्रयान्तमन्वेषि यन्त्रिष्करुणं नरेन्द्रम् ॥ १३ ॥
 तथा तथा कुण्ठय कण्टकानामग्राणि तीक्षणानि वनस्थलि त्वम् ।
 त्वयि अमन्तीं निषधेन्द्रपतीं यथा यथा न व्यथयन्ति तानि ॥ १४ ॥
 नूनं पुनः पास्यसि नाथ नस्त्वं न हीयतेऽद्यापि हि तेऽनुभावः ।
 प्रायोऽशुभानस्त्वमुदेति भूयः क्षीणोऽपि वृद्धिं लभते सुधांशुः ॥ १५ ॥
 इत्थं गिरः पौरजनैः समैतैर्वाष्पोद्गमव्याकुलमुच्यमानाः ।
 यथाभितापाय तयोर्बभूत्वात्था नाव्यपरिश्रमोऽपि ॥ १६ ॥
 आश्वास्य सम्यग्वचनैरुदारैरुदग्रशोकान्विवर्यं पौरान् ।
 स प्रान्तरं प्राप समं महिष्या रविश्च मध्यं नभसः प्रपेदे ॥ १७ ॥
 रवेः करैस्तापजुषां जनानां तापापनोदाय न मेऽस्ति शक्तिः ।
 इतीव लज्जाविधुरा तरुणां छाया भृशं संकुचिता वभूव ॥ १८ ॥

अन्तःपुरस्था निषेन्द्रपती न प्रागियं मां सकृदप्यपश्यत् ।
 इतीव जातानुशयो विवस्वान्मैर्मी बवाहेऽभ्यधिकं मयूरैः ॥ १९ ॥
 यतो यतश्चण्डूरचिर्मयूरैस्तताप गात्राणि नरेश्वरस्य ।
 ततस्ततः खेदवशंवदापि चकार भैमी करमातपत्रम् ॥ २० ॥
 उन्मीलयन्तीषु निसर्गरागं विदर्भजायाश्वरणाङ्गुलीषु ।
 पथि प्रसृष्टापि भृशं रजोभिरलक्षकश्चाः पुनराविरासीत् ॥ २१ ॥
 ततो रवेरातपसंभृतैस्तौ घर्मोदविन्दुस्तवैश्चिताङ्गौ ।
 परस्परं वीक्ष्य निकामसिन्नौ निषेदतुः क्वापि निकुञ्जगर्भे ॥ २२ ॥
 स तत्र भैमीमतिमात्रसिन्नां प्रकामदुर्गमटवां च वीक्ष्य ।
 तां प्रापयिष्यन्नगर्भं विदर्भमिदं बभाषे वचनं नरेन्द्रः ॥ २३ ॥
 शरीरयष्टिर्भवती च नूनमालम्बनं मे हतजीवितस्य ।
 तयोस्तु दुःखपरम्परा मां चिरेण सेवावसरं निरूप्य ।
 अद्यापि चेन्नामनुवर्तसे त्वं बाधिष्यते रोषवतीव सा त्वाम् ॥ २५ ॥
 वैदर्भं दूर्वाङ्गुरदुर्गमासु पञ्चां अमन्ती विपिनस्थलीषु ।
 त्वं मा कृथाः काननदेवतानां बाष्पाम्बुमोक्षे प्रथमोपदेशम् ॥ २६ ॥
 क्रुतं श्रिया साधु मयानुविष्टा यन्मां परित्यज्य तदैव याता ।
 वने वने मामनुवर्तमाना त्वं स्विद्यसे सुन्दरि कस्य हेतोः ॥ २७ ॥
 जातासि वैदर्भं तदैव शोच्या यदावृणोर्मां त्रिदशानपास्य ।
 कल्पद्रुमेभ्यो विमुखी लतेव समाश्रिता तीरतरुन्नवन्त्याः ॥ २८ ॥
 वपुस्तवेदं वनवासकष्टैः शिरीषपुष्पं च रवेर्मयूरैः ।
 भृशं परिक्लेशयतो विधातुरलक्षि चेतः करुणादरिद्रम् ॥ २९ ॥
 तनुस्तवेयं रुचिरा विधातुः स्त्रीसुष्टिशिल्पं सफलीकरोतु ।
 इत्थं पुनः क्लेशविशेषयोगाच्चिरार्जितं तस्य यशः क्षिणोति ॥ ३० ॥
 चित्रार्पितेभ्योऽपि विभेषि पूर्वं वनेचरेभ्यो दमयन्ति येभ्यः ।
 तैरेव सार्धं विहरिष्यसि त्वं कथं पुलिन्दीव वनस्थलीषु ॥ ३१ ॥
 सोपानपङ्किष्वपि खेदिनी या मदंसविन्यस्तभुजं प्रयासि ।
 सा त्वं कथं मार्गरुधां गिरीणामुलङ्घनायोद्यममातनोषि ॥ ३२ ॥

कुतूहलादङ्गनमलिकानामुच्छिद्य पुष्पाष्पपि सिद्धते यः ।

फलं च मूलं च वनेषु हर्तुं स एव पाणिः क्षमतां कथं ते ॥ ३३ ॥

वनस्थलीयं मृग्याविहारे सहस्रवृत्तवः परिशीलिता मे ।

निरूपितं यन्न मया पुरासीच्छेकमप्यत्र पदं तदस्ति ॥ ३४ ॥

पुरश्चकोराक्षि विलोकय त्वं य एष दीर्घः सरलश्च पन्थाः ।

सिप्रातरङ्गैः परिरभ्यमाणां पुण्यामवन्तीमयमभ्युपौति ॥ ३५ ॥

तस्यां महाकालकृतास्पदस्य देहार्थतां शूलभृतः प्रपन्नाम् ।

आराध्य गौरीं ब्रज दक्षिणाशां दिव्यस्ते चेद्विरिमृक्षवन्तम् ॥ ३६ ॥

खर्वीकृतं कुम्भसमुद्धवेन विलङ्घ्य रेवाप्रभवं नगेन्द्रम् ।

विगाद्य वैदर्भि पथः पयोण्यास्त्वमुण्डमध्वश्रमजं जहीहि ॥ ३७ ॥

ततः प्रिये नातिदीयसीषु क्वचित्क्वचित्काननगर्भितासु ।

स्थलीषु नेत्रातिथितां नयस्त्र खुराग्रचिह्नानि तुरंगमाणाम् ॥ ३८ ॥

विषाणिनश्छन्नविषाणकोणाः शिखिण्डनः खण्डितपुच्छभागाः ।

गोत्रे वराहाः कलितव्रणाश्च यास्यन्ति ते लोचनगोचरत्वम् ॥ ३९ ॥

भिस्वापि सत्त्वान्यविमुच्य वेगं स्कन्दे निमधानवनीस्त्रहाणाम् ।

शिलीमुखान्काश्चनचित्रपुङ्गान्वीक्षस्त्र मुष्ठे मुखमुन्नमय्य ॥ ४० ॥

पुङ्गेषु तेषां कनकद्रवेण न्यस्ताक्षरं नाम तवाग्रजस्य ।

निवर्तयन्ती वरवर्णिनि त्वं नेदीयसीं विद्धि पुरीं विदर्भाम् ॥ ४१ ॥

ततस्तनूकृत्य मनोभितापं पुरीं प्रयान्त्याः कतिचित्पदानि ।

अभ्यर्णमायास्यति कर्णयोस्ते मञ्जीरशिङ्गामधुरो निनादः ॥ ४२ ॥

जिज्ञासमाना प्रभवं तदीयं व्यापारयन्ती नयने समन्तात् ।

स्वच्छन्दकूजत्कलहंसमालां सरिद्वरां द्रक्षयसि सुभ्रु तापीम् ॥ ४३ ॥

तस्याश्च तीरदविदूर एव तपस्त्रिनामाश्रमसंनिवेशाः ।

संपर्कमासाद्य परस्परं ये स्वं पावनत्वं परिवर्धयन्ति ॥ ४४ ॥

तानभ्युपेत्य प्रयता प्रयत्नात्पोधनानां प्रणिपत्य पादान् ।

प्रत्यर्चिता तैः कतिचिद्विनानि चिरं पथः क्वान्तिमपाकुरुष्व ॥ ४५ ॥

त्वां वीक्ष्य वैदर्भि विशुद्धवृत्तां तपस्त्रिनस्ते करुणोपपन्नाः ।

संप्रापयिष्यन्ति पुरीं विदर्भीं दोभ्यां पितुस्ते परिरक्ष्यमाणाम् ॥ ४६ ॥

अहं तु तीर्थेषु विशुद्धदेहः प्रसाद्य दैवं विपरीतवृत्ति ।
 कालान्तरे नातिविलम्बमाजि भूयः प्रपत्स्ये भवतीं श्रियं च ॥ ४७ ॥
 तैस्तैर्गुणैः संवरणाधृतेन त्वलेमसूत्रेण विकृष्यमाणम् ।
 दूरस्थितस्थापि विधेर्वशान्मे मनस्तु मुग्धाक्षि न मोक्ष्यति त्वाम् ॥ ४८ ॥
 इत्थं नरेन्द्रस्य गिरो निशम्य निजाङ्गिमूले विनिवेशिताक्षी ।
 बाप्पाम्बुभिः क्षिन्नकपोलपाली विदर्भजा प्राञ्जलिरित्यवादीत् ॥ ४९ ॥
 धिगस्तु मां वेस्ति नरेन्द्र यस्यास्त्वतोऽपि गाढं प्रणयं शरीरे ।
 इत्थं न चेदिच्छसि कस्य हेतोर्गृहेषु भीमस्य निवासनं मे ॥ ५० ॥
 अथि त्वदाज्ञापरिमोक्षजन्मा धुनोतु मामेष नवापवादः ।
 एकाकिनः काननमाश्रितस्य नाराधनं ते परिमोक्षमीरो ॥ ५१ ॥
 पुरार्जितानां बत दुष्कृतानां सुदुष्करं नाम न किंचिदस्ति ।
 वक्ता त्वमासीर्वचसां यदेषामाकर्णयन्ती हतजीविताहम् ॥ ५२ ॥
 इति ब्रुवाणैव नरेन्द्रपत्नी विलुप्ससंज्ञा निपपात भूमौ ।
 ततो गिरः शुश्रविरे समन्ताकृपावतीनां वनदेवतानाम् ॥ ५३ ॥
 नूनं जनः स्वां मतिमुज्जहाति क्षेशात्तिभारैरपि पीड्यमानः ।
 वंसन्वनान्तेषु यतस्त्वमीश भैमीवियोगे कृतसाहसोऽसि ॥ ५४ ॥
 नव्यो नृपश्रीपरिमोगभङ्गस्ततोऽप्यस्त्रो वनवासखेदः ।
 तत्रापि चेद्वां भविता वियोगः सोऽयं क्षते क्षारजोनिपातः ॥ ५५ ॥
 त्वया विना नैषध भीमजेयं कथं प्रपद्येत पुरीं विदर्भाम् ।
 न चन्द्रिका चन्द्रमसं विहाय विहायसि घोतितुमुत्सहेत ॥ ५६ ॥
 स्वदेहयष्टेसुपलालनार्थी कथं नु संत्यक्ष्यति भीमजा त्वाम् ।
 को नाम शुक्ते: परिरक्षणाय चिन्तामणिं पादगतं जहाति ॥ ५७ ॥
 विपद्धतं त्वामपहाय भैमी कथं विदर्भा पुरमभ्युपैतु ।
 कौसारसुत्सञ्ज्य निदाधतसं छायां तरोः किं शंफरी प्रयाति ॥ ५८ ॥
 त्वया नराधीश निराकृतापि न मुच्चतीयं चरणान्तिकं ते ।
 श्रीखण्डभूमीधरमन्तरेण क्व दृश्यतेऽन्यत्र पटीरवल्ली ॥ ५९ ॥

१. 'वसद' इति स्यात् २. 'काश्मीरं पुष्करमूलम्' इति तु व्यक्तम्.

तदेषु मासांद्रचनेषु राजवनादरो भूत्सविधेऽस्त्वयं ते ।
 विलोकनेनापि परस्परस्य शोकोर्मयो वां मसृणीभवन्तु ॥ ६० ॥

ततो नलः स्वांशुकपल्लवेन संवीज्य वाष्पाम्बुतरज्जिताक्षः ।
 क्रमेण संज्ञामुपजग्मुषीं तामरोपयन्नङ्ग इदं वभाषे ॥ ६१ ॥

असद्यमप्यत्र मया यदुक्तं त्वं विद्धि वैदर्भि न मे तदागः ।
 इयं तव क्षेत्रपरम्परैव च्यधत्र मौख्यर्थिदं मंदीयम् ॥ ६२ ॥

जहासि चेत्ताभिनिवेशमित्यं प्रतिश्रुतं चण्डि तदीस्तिं ते ।
 स्वमेऽपि नैवाभवितुं प्रभुर्मे भीरु त्वदिच्छापरिपन्थिभावः ॥ ६३ ॥.

कुलानुरागिण्यपि राज्यलक्ष्मीर्णिंकासिता निष्कर्षेन येन ।
 शठः कथं नाम विधिः स एव मंदन्तिकस्थां विसहिष्यते त्वाम् ॥ ६४ ॥

तथापि निर्वन्धवती यदि त्वं मनोरथस्ते सफलस्तदास्तु ।
 अकाण्डचण्डानलनिर्विशेषाः प्रत्यर्थिनः स्युर्यदि नान्तरायाः ॥ ६५ ॥

इत्थं नलस्तामनुशास्य बालामस्ताचलं याति दिनाधिनाथे ।
 आसाद्य शीतं गिरिनिर्जराम्बु दिनान्तसंघां विघवद्यधत्त ॥ ६६ ॥

गुञ्जास्तजः कण्ठटटीजुषोऽपि संगोपयन्ती शबराज्जनानाम् ।
 विजृम्भयन्ती पिशिताशनानामस्त्रमं वारिषु निर्मलेषु ॥ ६७ ॥

निकृन्ततीवोन्मदसारसानां शिरांसि कासारतटाश्रितानाम् ।
 विचूर्णयन्तीव शुकावलीनां चञ्चुः कुलायद्वमसंमुखीनाम् ॥ ६८ ॥

शृङ्गरायन्तीव मतज्जानां मुखानि सिन्दूरजोभरेण ।
 पाण्डुच्छदानामिव पल्लवौघमुलासयन्तीव महीसुहाणाम् ॥ ६९ ॥

प्रसूयमानेव जपाप्रसूनैः संवर्धमानेव मुखैः कपीनाम् ।
 बालप्रवालप्रतिमल्लोरोचिर्दिनान्तसंध्या जगतीमरुद्ध ॥ ७० ॥ (कालापकम्)

कुञ्जेभ्यः शतशो निपत्य पृष्ठतैरच्छन्नमुर्वीतलं
 संध्यासु प्रस्त्रारुणाभ्रमुड्भिः किर्मीरितं व्योम च ।

काले तत्र दिनक्षपाविरहिते तुल्यामवस्थां गतं
 वैदर्भ्या सह नेत्रयोर्विषयतां निन्ये विशामीश्वरः ॥ ७१ ॥

१. ‘त्वदीयम्’ इति स्यात्. २. पराभवं दातुम्. ३. ‘मदन्तकस्थाम्’ इति तूचितम्.

अथ समजनि संख्या भिद्यमाना तमिस्तैर्देवरपरिणतजन्म्बूजिनीलालुणश्रीः ।
अविरलमुदयद्विस्तारकाचक्कवालैः सपदि गगनलक्ष्मीश्चित्रितेवोल्लास ॥७२॥

इति श्रीसांधिविग्रहिकमहापात्रश्रीच्छानन्दकृतौ सहदयानन्दे महाकाच्ये
नलचरिते वनपरिभ्रमणं नाम नवमः सर्गः ।

दशमः सर्गः ।

अत्रान्तरे घनतमालनिकुञ्जलीनैर्षिष्ठाङ्गमानमवलोक्य नभस्तमोभिः ।
प्राग्वासनावशतया वनवासस्वेदं विस्मृत्य संभ्रमवतीदसुवाच भैमी ॥ १ ॥
सस्थ्यः कथं कथमहो शशिदीर्घिकाभिर्निःसारयन्ति मम केलिनिकेतनानि ।
एतानि कोकिलकद्म्बमलीमसानि लुम्पन्तु लोचनपथं परितस्तमांसि ॥ २ ॥
संपादयन्त्वगुरुधूपपरम्पराभिः कीडागृहाण्यसितकाण्डपटावृत्तानि ।
किं चान्बरे मणिमयाभरणांशुजालैरुज्जूभ्यितैर्विरचयन्तु वितानलक्ष्मीम् ॥ ३ ॥
आच्छादयन्तु रजसा घनसारजेन केलीसरः परिसरं रभसा वयस्याः ।
असिन्भविष्यति यथा शिशिरावदातैश्वन्द्रांशुभिः परिचयः पुनरुच्यमानः ॥४॥
सिञ्चन्तु चन्दनरसैरुधूपवासं रङ्गाङ्गनानि परितः परिचारयोषाः ।
संगीतमङ्गलविघ्रेवतारणाय सज्जीभवन्तु तरसा निपुणास्तरुण्यः ॥ ५ ॥
इत्थं दिनान्तविधिषु त्वरितां विलोक्य प्रासादभाजमिव तत्र नरेन्द्रपतीम् ।
अर्चिर्मिषात्तत इतः स्फुरदोषधीनां शोकानलं वनभुवः प्रथयांबभूवः ॥ ६ ॥
इन्दुस्ततोऽन्धतमसाम्बुद्धिधौ निमित्तं विष्वक्करैः प्रसृमरैर्जगदुज्जहार ।
भैम्यास्था अमसुरीर्णमपाचिकिर्षुतां नैषपथं गिरमित्थमुदाजहार ॥ ७ ॥
नैसर्गिकं मनसि भैमि निधेहि धैर्यमित्थं प्रलापविधुरा पुनरेव मा भूः ।
आरोपितं श्रुतिपथे विपदाकुलानां मर्माणि कृन्तति सुखं हि पुरानुभूतम् ॥ ८ ॥
आमोदसंपदिव चन्दनपादपस्य शाखाकरैर्दिनकृतः परिपीतसारम् ।
त्वां देवि दुःखनिवहैरभितप्यमानां नाद्यापि सुच्चति कथं ननु वासनेयम् ॥ ९ ॥
अन्तर्दधत्स्फुरदसारकुञ्जलक्ष्म विम्बं विधोः स्फुरति वारिणि निर्झरेऽस्मिन् ।
मध्ये निवेशितकुरञ्जमदाम्बु मुग्धे ज्योतीरसाश्मरचितं ननु भाजनं ते ॥ १० ॥
श्वेतीकृता सितरुचः किरणैरदूरे संदश्यते शिखरिणः शिखरस्थलीयम् ।
सायंतनैर्विचकिलैः परितः प्रकीर्णा नैषा प्रिये नवमुधा तव चन्द्रशाला ॥ ११ ॥

एताः पुलिन्दवनिताः प्रतिजातिपङ्कीराखेटकप्रणयिभिर्द्यितौर्मियुक्ताः ।
 वीक्ष्य क्षणं समुच्चितं परिकर्मणसे प्राप्ताः ससंप्रभपदं न पुनर्वयस्याः ॥ १२ ॥
 संगीतसद्ग्रसु विभावितरागभेदं नोद्दीयते सरभसं तव गीतिकाभिः ।
 एष ध्वनिस्तु तलिनोदरि कीचकानां संमूर्च्छितः श्रवणयोरुपकण्ठमेति ॥ १३ ॥
 आकीर्यते सुमनसां विपिनोद्ग्रावानामामोद एष मदिराक्षिं समीरणेन ।
 आलीजनैस्तव निषिद्धमधुव्रतानां कीडागृहाङ्गनभुवां न तु मळिकानाम् ॥ १४ ॥
 इत्थं वचोभिरसकृत्प्रतिपाद्यमानैर्मैमी प्रबोधमुपलभ्य न किंचिदूचे ।
 सा केवलं किसल्यर्मृदुलैस्तरुणामातस्तरे वसुमतीं शयनाय राज्ञः ॥ १५ ॥
 आपूर्य गर्जितभरेण निकुञ्जगर्भानाविर्भवत्यभिमृगं क्षुधिते तरक्षौ ।
 सत्त्वं किमेतदिति भीमजयाभिष्पृष्टः प्रत्युत्तरार्पणविधौ नृपतिर्जडोऽभूत् ॥ १६ ॥
 कुर्वत्सु भैरवरवानथं फेरवेषु प्रादुर्भवत्सु च पुरः पिशिताशनेषु ।
 कर्णौ च लोचनयुगं च विदर्भजायाः सव्याजमाशु रुधे नृपतिः कर्म्माम् ॥ १७ ॥
 निद्राविवृण्ठितदशः परिमण्डलानि देहैर्विधाय परिपुङ्गितपश्चिमाधै ।
 सौहित्यसंभृतमुदः सुषुपुः स्थलीषु रोमन्थमन्थरचलद्वदनाः कुरङ्गाः ॥ १८ ॥
 आलोक्य तन्मिथुनमास्थितदौर्मनस्य निश्चित्य निष्फलमिव स्वगुणप्रकर्षम् ।
 अर्थोपगुक्तमधुभिर्मधुपैः सहैव रोफालिकाः सपदि भूमितले निपेतुः ॥ १९ ॥
 वाचालिताः प्रति सुहुर्वयसां विरावैः खद्योतराजरुचिभिः कलितप्रदीपाः ।
 तसिन्वने प्रतिभये रजनीमशेषमारक्षक्त्वमनयोरभजन्निकुञ्जाः ॥ २० ॥
 शूद्यं वनोदरमिदं वनितासहायः क्षमावलभोऽयमिह नाभ्युचितास्य सेवा ।
 इत्थं विचिन्तनपरेव दशोर्नेलस्य निद्रा निशि क्षणमपि प्रणयं न भेजे ॥ २१ ॥
 क्लान्तासि काननभुवः परिलङ्घ्य भैमि नेत्रे निमीलय सुहृत्तमुपैतु निद्रा ।
 वेत्सि त्वमेव निषेधेश्वरं यत्किलैषा त्वामेव पूर्वमुपसर्पति मां न जातु ॥ २२ ॥
 इत्थं तयोः किसलयास्तरणेऽनुवेलमन्धर्थं विदधतोरितरस्य ।
 दीर्घं प्रजागरमुदीक्षितुमक्षमेव द्वागेव सा परिणतिं रजनी जगाम ॥ २३ ॥
 अत्रान्तरे किसलयास्तरणं विहाय प्रत्यूषकृत्यमस्तिलं विधिवद्विधाय ।
 क्षोणीपतिर्विमनसं वनवासखेदैर्मैमी विनोदयितुमिथमुदाजहार ॥ २४ ॥
 आलोकमण्डलनिरस्तधनान्धकारं दिवचक्रवालमवलोक्य पतन्त्रिणोऽमी ।
 सेच्छाविहारतरलाः परितः प्रयातुं गच्छन्ति कूजितमिषेण कुलायवृक्षात् ॥ २५ ॥

स्विन्नानि रात्रिमस्तिलां विरहज्ज्वरेण प्रातः परस्परविलोकनलालसानि ।

एतानि चक्रमिथुनानि विसाङ्कुराग्रं नास्वादयन्ति न पिबन्ति च निर्झराम्भः २६

एतानि सुन्दरि तुषारपृष्ठन्ति भान्ति भानोः करैरभिनवैरुणीकृतानि ।

गुज्जाधियाङ्कुलिमुखं विनिवेश्य येषु वैलक्ष्यमाशु कलयन्ति पुलिन्दयोषाः २७

एतेऽधिरुद्य शिखराणि महीरुहाणां बालातप्रहणलोलधियो मयूराः ।

प्रालेयविन्दुजटिलान्परिवर्त्य कण्ठांश्च्छूपुर्टैर्विरलयन्ति कलापभारान् ॥ २८ ॥

बालातपे वलितपृष्ठमितः कपीनां कण्ठयनं विदधतामितरेतरस्य ।

लाङ्गूलयष्टिभिरधः परिलभ्निताभिरेताः प्रोरोहजटिला इव भान्ति शास्वाः २९

पानाय निर्झरजलान्पशनाय काले मूलानि कान्यपि फलानि च पादपानाम् ।

पंत्राणि तत्पविषये दिवसावसाने तौ दंपती जगृहतुर्विपिनोदरेषु ॥ ३० ॥

इत्यं तयोर्विदधतोरितरेतरस्य संभावनैः शिथिलितादशुचोः क्रमेण ।

जग्मुर्दिनानि कतिचिक्षुपितः कलिस्तु नैतावतापि परिपूर्णमनोरथोऽभूत् ३१

शून्यं तडागमिव तोयसमुद्भवेन वन्ध्यं महीरुहमिव प्रसवोदयेन ।

स्वं मत्सरं कलिरनर्थकमेव मेने भैमीसखे चरति राजनि काननेऽपि ॥ ३२ ॥

स द्वापरेण सुहृदा सह मन्त्रयित्वा भेजे विहन्नतनुमञ्चितहेमपक्षम् ।

तस्यानुरुपमपरोऽपि वपुः प्रपेदे सख्यं हि तुल्यचरितेषु चिरानुबन्धि ॥ ३३ ॥

तौ पत्रिणौ मरकतेन कृतोत्तमाङ्गौ काश्मीरजासुपरिकल्पितकण्ठभागौ ।

मुक्ताप्रवालमणिनिर्भितपृष्ठपक्षौ खिञ्चेन्द्रनीलशकलाङ्कितपुच्छगुच्छौ ॥ ३४ ॥

चञ्चूपुटं च कुरुविन्दमयं दधानौ शेषं वपुः कनकर्बुरितं वहन्तौ ।

संचैरुत्सरुषु लोचनगोचरेषु विश्लेषणाय रसिकौ मिथुनस्य तस्य ॥ ३५ ॥

निष्पन्दलोचनमुदञ्चितकर्णशुक्ति रुक्मिणीदनवपलवगर्भितास्यम् ।

तस्थुर्निकुञ्जगहनेषु परिष्वाङ्गमाकर्ण्य केलिरसितानि तयोः कुरञ्जाः ॥ ३६ ॥

कौतूहलाद्विहरतोरनयोर्विधूय वेगातिरेकजनितं मरुतोऽपि दर्पम् ।

पक्षप्रभामिरभितः परिजृन्मिताभिराविर्वभूव गगने सुरकामुकश्रीः ॥ ३७ ॥

उत्पत्य दूरमसङ्कृत्यरितो दिनेशं लक्ष्यं विधाय मणिचित्रपत्रिकान्त्या ।

यद्विम्बाविरभवत्तदुदीक्ष्य भेने व्योमाङ्गनं सपरिवेषमिव क्षितीशः ॥ ३८ ॥

आलोक्य रलसचितौ सविधे शकुन्तौ कौतूहलोत्तरलिता महिषी नलस्य ।

नीवारमुष्टिमवकीर्यं तयोः पुरस्तादासीदपास्तहृदया विषयान्तरेभ्यः ॥ ३९ ॥

आपातमात्रलचिरं परिणामभीमं पत्रिच्छलाद्विरचितं बडिशद्रयं तत् ।
 धाता प्रसार्य करुणाविमुखः क्षणेन क्षोणीपतेर्नयनमीनयुगं जहार ॥ ४० ॥
 उत्पश्यतः खगयुगं पृथिवीश्वरस्य वामं विलोचनमधः स्फुरितं व्यघत्त ।
 उत्पत्स्यमानमशुभं च शुभं च नूनं दैवं निवेदयति पुण्यविशेषभाजाम् ॥ ४१ ॥
 आसेन काञ्चनमयेन विहंगमेन संपादिताभिलिषितार्थविशेषकेण ।
 मायामये मणिविहंगयुगे च तस्मिंश्चेतस्त्योरजनि सान्दृतरातुरागम् ॥ ४२ ॥
 यादर्शयोर्विधुतयोः प्रतिविम्बितस्य भानोः प्रभाव्यतिकराविव चञ्चलाङ्गौ ।
 व्योग्नि दुमेषु सविधेषु मुहुश्रन्तौ तौ न ग्रहीतुमवनीतिलकः शशाक ॥ ४३ ॥
 कुत्रापि हस्तविषयत्वमिव प्रपन्नावन्यत्र किंचिदिव दूरमुपेयिवांसौ ।
 तौ निन्यतुर्वसुमतीतिलकं सदारं वन्यान्तरान्यपरिभावितसंचरणि ॥ ४४ ॥
 इत्थं प्रतार्य नृपतिं च विदर्भजां च संपन्नकल्पमवधारयतोः स्वर्थम् ।
 एकस्त्योर्वलभिदः ककुभं प्रपेदे प्राचेतर्सीं दिशमगादपरः पतत्री ॥ ४५ ॥
 अथ मणिमयपत्रे पक्षिणि न्यस्तनेत्रा कियदपि दमयन्ती दूरमुलङ्घ्य खिन्ना ।
 क्वचिदपि तरमूले विश्रमार्थं निषष्णा दयितमनवलोक्य प्राप संब्रान्तिमन्तः ॥
 तसिन्मायाविहंगे नयनविषयतः क्षिप्रमन्तर्दृष्टाने
 वैदर्मीजीवितेशस्तदनुगमनं खेदमाशङ्क्य भोघम् ।
 विष्वाव्यापार्य नेत्रद्रव्यमथ सविधे प्रेयर्सीं तामपश्य-
 नेने चिन्तानिमग्नः सपदि निजवपुर्जीवितेनैव शून्यम् ॥ ४७ ॥
 इति श्रीसांधिविश्रहिकमहापात्रश्रीकृष्णानन्दकृष्टौ सहृदयानन्दे महाकाव्ये
 नलचरिते दमयन्तीविप्रलभ्मो नाम दशमः सर्गः ।

एकादशः सर्गः ।

अथ सा पथि खेदनिःसहा दमयन्ती चलितुं न चक्षमे ।
 प्रियमीक्षितुमिच्छतीं परं प्रजिधायाशु दृशं दिशो दश ॥ १ ॥
 अधुनैव समेष्यति प्रभुमणिचित्रं परिगृह्य पत्रिणम् ।
 स हि मद्विरहेण दुःसहं क्षणमात्रं मनुते समाशतम् ॥ २ ॥
 इति तत्र नरेन्द्रनन्दिनी हृदि निश्चित्य भृशं न विव्यये ।
 न विवेद तथातिनिष्ठुरं परिणामं हृतधातुरात्मनि ॥ ३ ॥

निषधाविषतिस्तु सत्वरं परितः प्रेरितद्विषिणुकुलः ।
 परिमार्गयितुं प्रचक्रमे वनराजीषु नरेन्द्रनन्दनीम् ॥ ४ ॥
 किमियं पुरतः प्रयाति मे शकुनेस्तस्य विलोकनेच्छया ।
 अथवा स्तनभारपीडिता नितरां पृष्ठत एव तिष्ठति ॥ ५ ॥
 यदि वा परिगृह्य तं खगं कचन क्रीडति मत्प्रतीक्षया ।
 इति चेतसि चिन्तयन्श्चिरं न विनिश्चेतुमभूदलं नलः ॥ ६ ॥
 गगने चरतः पतत्रिणः स्पृहया यद्यितामहारयम् ।
 किमतोऽप्यविकं प्रथिष्यते हतभास्यस्य नलस्य दुर्यशः ॥ ७ ॥
 क नु तां विचिनोमि शास्विनां विटपैर्द्विषिपथोऽपि मे हृतः ।
 पदपङ्किरपीह नेक्षयते तृणगूदासु वनान्तभूमिषु ॥ ८ ॥
 इह केन पथाहमागतः क पुनः संप्रति गन्तुमुत्सुकः ।
 इति वेदितुमप्यकोविदः कथमेनां मृगये मृगेक्षणाम् ॥ ९ ॥
 मृगयापरिशीलिनोऽप्यलं यदि संमोहवतीह मे मतिः ।
 वनवर्त्मनि तत्कथं नु सा विनिवृत्योटजमागमिष्यति ॥ १० ॥
 पशवः प्रतिवक्तुमक्षमास्तरवोऽमी सुतरामचेतनाः ।
 कथयिष्यति हन्त कोऽत्र मे पदवीं तां दयिता यया ययौ ॥ ११ ॥
 इह चेत्परिपालयामि तामपथज्ञा कथमेष्यति स्वयम् ।
 यदि यामि यद्यच्छया कचित्कथमेषा नयनातिरिभवेत् ॥ १२ ॥
 इति तत्र वनोदरे नलः प्रबलश्वासविधूसराधरः ।
 सुन्चिरं परिचिन्तयन्नपि प्रतिषेदे न विघेयनिश्चयम् ॥ १३ ॥
 अथ निर्झरशीकरस्पृशा पवमानेन मृदूकृतश्रमा ।
 अवलम्ब्य लता शनैः शनैर्विचरन्तीदमुवाच भीमजा ॥ १४ ॥
 परिगृह्य पतत्रिणाकुमौ त्वमसीति प्रतिपन्नमेव मे ।
 अनयोः कथमेकमप्यहो दमयन्त्यै ननु न प्रयच्छसि ॥ १५ ॥
 पुर एव नरेन्द्र दृश्यसे विनिगूर्दार्धवपुर्लतान्तरे ।
 इह दृग्विषये स्थितोऽपि मे प्रतिवाचं न कर्थं प्रयच्छसि ॥ १६ ॥
 अलमेभिरकाण्डकौतुकैस्तरमूलेऽत्र निषीद नैषध ।
 चरणौ पथि खेदनिःसहौ तव संवाहयितुं समुत्सहै ॥ १७ ॥

रजसा परिधूसरीकृतं तुहिनेनेव वपुः सुधानिधेः ।
 परिमार्षुमनाः शनैः प्रयो वदनं तावकमेष मे करः ॥ १८ ॥
 रविरम्बरमध्यमाश्रितः क्रमशस्ते वलितक्षुभं वपुः ।
 इदमन्तु गृहाण शीतलं नलिनीपत्रपुटे मया हृतम् ॥ १९ ॥
 अधिकुञ्जमिदं शिलातलं शिशिरं निर्झरवारिशीकरैः ।
 इह ते श्रमशान्तये मया शयनीयं नवपल्लवैः कृतम् ॥ २० ॥
 परिहासकुतूहलेन मां यतसे त्रासयितुं कियच्चिरम् ।
 ननु वञ्चनयानया कथं दयिता सा सभया भविष्यति ॥ २१ ॥
 यदि वान्यवधूचितं भयं नृपते त्वन्महिपीमपि स्पृशेत् ।
 अवधारय लोकवीर तद्विता तेन विलज्यतेऽत्र कः ॥ २२ ॥
 इति तत्र गिरः पदेपदे निगदन्ती विषिनं विग्रह्य तत् ।
 कचिदप्यविलोक्य वल्लभं दमयन्ती विललाप विक्लवा ॥ २३ ॥
 विषिने चरतोः पतञ्जिणोरपराधः कतमः कृतो मया ।
 यदिमौ नितरां प्रतार्य मां दयितं मे तिरयांबभूतुः ॥ २४ ॥
 अपि सप्तसप्तमुद्दिता वसुधा यस्य भुजेन रक्षिता ।
 वनवाससर्वीमपि प्रियां स कथं रक्षितुमक्षमायते ॥ २५ ॥
 कृतवानसि नाथ सांप्रतं हतभाग्यामिह मां यदत्यजः ।
 असवस्तु नितान्तनिष्कृणाः प्रतिमुञ्चन्ति न मामकं वपुः ॥ २६ ॥
 महतीह विपन्मयेऽन्तुष्ठौ तरिरासीत्वदुपासनैव मे ।
 विधिनाथ वियोजिता तथा विनिमग्नासि वने निराश्रया ॥ २७ ॥
 इह मां त्वदधीनजीवितां कथमुत्सृज्य गतोऽसि नैषध ।
 करुणापि पणीकृता श्रुतं नृपलक्ष्मीरिव दीन्यता त्वया ॥ २८ ॥
 अपि वीक्षितुमक्षमा पैरस्त्वदमिनैव पुरा विर्दभ्जा ।
 फणिना त्वगिव त्वयोज्जिता शिशुनाप्यद्य पराभविष्यते ॥ २९ ॥
 इह घन्यतमा परं मही क्वचिदासो सहितैव या त्वया ।
 भवता रहिता दमस्तसा नृपलक्ष्मीश्च गताद्य शोच्यताम् ॥ ३० ॥
 वसुधे विदधामि तेऽञ्जलिं न सपतीति रूपं कुरुप्व मे ।
 कथय प्रभुरङ्ग्निमुद्रया भवती यत्र तनोत्यलंकृ... ३१ ॥

अविष्णविपाकजृम्भितं दमयन्त्या किल दुष्कृतं कृतम् ।
 अपि काननवासविकृवं दयितं सा परिहाय जीवति ॥ ३२ ॥
 अथि पाणिपरिग्रहणेन मां गमयित्वा सुखिनीषु सुख्यताम् ।
 कथमाशु तपस्विनीष्वपि प्रथमोदाहरणत्वमानयः ॥ ३३ ॥
 सुकृतं दुरितं च भूपते भम लोकोत्तरमेव दृश्यते ।
 यदहं दयिता तवाभवं परिमुक्ता च वने यतस्त्वया ॥ ३४ ॥
 हृदयं भम निर्ममे विधिः कुलिशेनेति मया विनिश्चितम् ।
 यदिदं शतधा न भिद्यते दयित त्वद्विरहास्मितापितम् ॥ ३५ ॥
 परलोकजुषोऽपि वलभाननुगच्छन्ति कुलोद्भवाः स्त्रियः ।
 हृदयेश्वरमन्तिके स्थितं महतेऽन्या कतमा विहास्यति ॥ ३६ ॥
 भम पाणिपरिग्रहः परं समभूते विपदां निबन्धनम् ।
 ग्रसते खलु सिंहिकासुतस्तपनं दर्शतिथेः समागमे ॥ ३७ ॥
 जगतीमस्त्रिलां स्वतेजसा सुखयित्वा खलु तिगमदीघिते ।
 चरमादिदरीमिवाद्य मां कथमासाद्य गतोऽस्यदृश्यताम् ॥ ३८ ॥
 अथ सा नयनाम्बुद्धीचिभिः प्रस्तुताभिर्विनिगृहसंचरा ।
 पुनरेव नरेन्द्रनन्दिनी परितस्तद्विच्चार काननम् ॥ ३९ ॥
 इतरेतरयुद्धसंब्रैमहिषैः क्वापि विकूर्दितक्षितिः ।
 विटपैरवनीरुहां क्वचिद्भज्मैः प्रतिरुद्धपद्धतिः ॥ ४० ॥
 असमग्रविशीर्णफेरवं जरठेनाजगरेण कुत्रचित् ।
 क्षुधितेन तरक्षुणा क्वचित्सर्वं क्रान्तकुरञ्जशावकम् ॥ ४१ ॥
 क्षुभितक्षमुखोज्जितैरपां पृष्ठतैः क्वापि विकीर्णकुञ्जिटिः ।
 दवपावकधूममण्डलैः क्वचिदाविष्कृतमेघउम्बरम् ॥ ४२ ॥
 मृगराजचपेटताडितैः करिभिः क्वापि विमुक्तचीकृतिः ।
 धरणीविवरार्थनिर्गतैः फणिनिर्मोक्त्यैश्चितं पदम् ॥ ४३ ॥
 इति तत्र भयंकरे वने न भयं प्राप भृशं विदर्भजा ।
 हृदये नवशोकविकृवे नहि भावान्तरमर्पयेत्पदम् ॥ ४४ ॥
 अनिशं प्रियदर्शनेच्छया विचरन्तीं परिखेदिनीमपि ।
 सदया इव विश्रमाय तां रुधुः काननवीरुधः क्वचित् ॥ ४५ ॥

दृष्टकेशचयग्रहा कचित्कचिदाकृष्टनिचोलपङ्गवा ।
 क च दुर्लितस्तनान्तरा कुटिलैः काननकुञ्जकण्टकैः ॥ ४६ ॥
 पृष्ठतीभिरिवोपशिक्षिता वनराजीश्वरितुं निरन्तराः ।
 अभितुं धरणीभूतां दरीर्मुजगानामिव शिष्यतां गता ॥ ४७ ॥
 अवगाहितुमद्रिनिन्नगाः शफरीणामिव सख्यमाश्रिता ।
 जलदाम्बुहिमातपग्रहे प्रतिपन्नेव लतासु बन्धुताम् ॥ ४८ ॥
 फणिभिश्वरणाग्रीडनादधिगुल्फं वलयत्वमागतैः ।
 प्रतिमुक्तपदाङ्गदैव सा विलपन्ती व्यचरत्कचित्कचित् ॥ ४९ ॥
 विशेषकम् ।

अथ मीमसुतां शठो विधिविचरन्तीं विपिने यहच्छया ।
 महताजगरेण कुत्रचित्प्रतिरुद्धे पथि सन्न्ययोजयत् ॥ ५० ॥
 द्रवतामपसार्य वेधसा कठिनत्वं यमुनेव लभ्मिता ।
 नभसः स्वलितेव कालिका तनुरेतस्य तथा व्यलोक्यत ॥ ५१ ॥
 अतिदीर्घतया वनेचररैसमग्रेक्षितभोगवैभवम् ।
 महिषौघविषाणतामितैः सुहृदैरप्यकृतब्रता कचित् ॥ ५२ ॥
 धरणेरधिपृष्ठमाचितं रचितं सेतुमिवासितोपलैः ।
 समुपाश्रितपार्थभित्तिं शयनागारधिया करेणुभिः ॥ ५३ ॥
 उदरे दरभिन्नकञ्जुके परितश्छद्रसितैर्निरन्तरे ।
 वृकशल्किजम्बुकैश्विरं सकुटम्बैर्गमितं निवासताम् ॥ ५४ ॥
 अवलोकयति स सेवलं पृथुदीर्घाङ्गमुखं विदर्भजा ।
 भुजगत्वमसुष्य सा पुनर्न विवेदान्तिकमप्युपागता ॥ ५५ ॥
 विधिना निधनाय देहिनां विहितं यत्रमिवातिदारुणम् ।
 सहसा यमसद्यायिनां विवृतं द्वारमिवार्गलोज्जितम् ॥ ५६ ॥
 विगलद्वरलान्धकारितं पवमानग्रहणाय जृभितम् ।
 अवनीधरकंदरभ्रमा दमयन्ती प्रविवेश तन्मुखम् ॥ ५७ ॥
 अथ मृगयुभिरेकः काल्यमानः कुरञ्जः प्रतिपदमनुयद्विश्वासितः सारमेयैः ।
 इषुविहतविशीर्णैः शोणितैः कीर्णवर्त्मा पृथुनि वदनरन्ध्रे प्राविशत्पत्रगस्य ५८

तदनु शोणितविन्दुभिरङ्गितामनुस्ताः सरणिं हरिणस्य ते ।

कलितकर्णशराः सशरासनाः सरभसं शबराः शतशोऽभ्ययुः ॥ ५९ ॥

हा नाथ कुत्र गतवानसि मां विहाय भूयः करिष्यसि कदा नयनोत्सवं मे ।

इत्थं गिरः प्रतिपदं प्रतिपादयन्ती भैमी चचार भुजगस्य मुखान्तरेऽपि ६०

समन्ताङ्गाम्यन्ती पृथुलमुरगस्यास्यविवरं

न यावद्वैदर्भी समभजत कण्ठान्तिकमपि ।

किराताः पीनत्वादविचलतनुं तावदपि तं

द्विधा मध्ये चकुत्सलभिव निशातैः परशुभिः ॥ ६१ ॥

इति श्रीसांघिविग्रहिकमहापात्रश्रीकृष्णानन्दकृतौ सहदयानन्दे महाकाव्ये नलचरिते

दमयन्तीविलापो नामैकादशः सर्गः ।

द्वादशः सर्गः ।

तदनु ते भुजगस्य मुखे स्थितां किमपि लक्ष्यतनुं सहजश्रिया ।

प्रतनुनीलघनान्तरचारिणीं दद्वशुरिन्दुकलामिव सुन्दरीम् ॥ १ ॥

समपकृष्य ततस्तलिनोदरीं गरलदाहवशाङ्गतचेतनाम् ।

व्यपगतासुभिव प्रतिपद्य तां मृगयवोऽपि विषादसुपाययुः ॥ २ ॥

शिशिरनिर्झरशीकरसेचनैः प्रतिसुहुर्विहितैरपि संत्रमात् ।

चिरतरं रचितैरपि यत्ततः शिशिरिखण्डकदम्बकवीजनैः ॥ ३ ॥

अपि च मञ्जपदैर्विष्पहारिभिः शशिमुखीमनुपागतचेतनाम् ।

समपहाय यथागतमेव ते प्रतियुर्मृगबन्धनलालसाः ॥ ४ ॥

तदनु कोऽपि तपोनिधिराययौ स्थलमिदं समिदाहरणोत्सुकः ।

समवलोकत तां पृथिवीपते: प्रणयिनीं पतितामवनीतले ॥ ५ ॥

यदि परासुरियं वपुषः श्रिया रुचिरया न कथं परिहीयते ।

श्वसिति वा न कथं यदि निद्रया निविडया परिसुद्धितलोचना ॥ ६ ॥

वपुरिदं भुवनत्रयमोहनं सुहृदिदं मदनस्य नवं वयः ।

किमुत घोरतरे विषिणान्तरे निपतितेयमितस्तलिनोदरी ॥ ७ ॥

यदि तु मोहयितुं यमिनां मनः सुरवधूः प्रहिता हरिणा दिवः ।

विरहिता ललितैः सरविभ्रमैरियमुपैति दशां कथमीदशीम् ॥ ८ ॥

अपहता कुटिलैः क्षणदाचैर्खिदिवतो यदि कापि सुराङ्गना ।
 न खलु तैर्मिलिताकृतिरीढशी व्यपगतासुरयीह विमुच्यते ॥ ९ ॥
 पुरिपोर्नयनार्चिषि भस्तां गतवतो दयितस्य शुचाकुला ।
 त्रिषु जगत्सु परिग्रामणश्रमाङ्गुवमियं पतिता स्मरवलभा ॥ १० ॥
 नहि नहि द्वुसदा करुणावशात्पुनरवासवता रुचिरं वपुः ।
 ग्रणयिना सह सा भुवनत्रये विहरतीति वदन्ति पुराविदः ॥ ११ ॥
 इति वितर्कशतं परिवर्तयन्नपि न तां स मुनिर्निरधारयत् ।
 क्रमवशाद्विशदैरथ लक्षणैः किमपि विश्वसितं समभावयत् ॥ १२ ॥
 कृतरुपा कलिना हृतसंपदा तत इतश्चरता विपिनोदरे ।
 विरहितां दयितेन नलेन तां विषधरस्य विषेण विचेतनाम् ॥ १३ ॥
 समधिगम्य समाधिवलान्मुनिर्मनसि खेदमवाप सुहुर्सुहुः ।
 परगतामपि दुःखपरम्परां कृतधियो हि निजामिव मन्वते ॥ १४ ॥
 पुनरवेक्ष्य तथा पतितां भुवि प्रियतमां महिषीं निषधेशितुः ।
 विधिमपास्तकृपं परिमत्सयन्मुनिरिदं मनसा समचिन्तयत् ॥ १५ ॥
 विपदि भग्नमवेक्ष्य जनं जनः प्रभुरपि प्रतिकर्तुमनुद्यतः ।
 कुमतिराशु करोति मलीमसं निजकुलं यशसापि समुज्ज्वलम् ॥ १६ ॥
 तपसि राज्यसुखेऽपि समाहिते विविधविघ्नकृतां विनिवारणैः ।
 नृपतयो मुनयश्च परस्परं विनिमयेन भजन्त्युपकारिताम् ॥ १७ ॥
 इति विचिन्त्य मुनिरूपतेः प्रियामग्निषेच जलैरभिमन्त्रैः ।
 तदनु चेतनया च शुचा च सा युगपदेव बभूव समन्विता ॥ १८ ॥
 चरणयोः प्रणतां स विदर्भजां समभिनन्द्य तपोनिधिराशिषा ।
 विगलदश्तुतरङ्गितलोचनामिदमुवाच सुधामधुरं वचः ॥ १९ ॥
 अयि कुरुष्व कृशोदरि मा शुचं विधिरभूत्करुणासुमुखस्त्वयि ।
 विचरतोऽपि वने हि यद्यच्छया त्वमसि यन्मम द्वक्यथमागता ॥ २० ॥
 त्वमसि यस्य तनूदरि वलभा वनमिदं च यथागतवत्यसि ।
 समधिगम्य समाधिवलादिदं मम मनः सुतरां परिदूयते ॥ २१ ॥
 तदिह मेऽस्ति तपश्चिरसंचितं किमपि तेन नलः सुलमोऽस्तु ते ।
 श्कितिमिमां च समुद्धृतकण्टकां समनुशास्तु चिरं सुदितस्त्वया ॥ २२ ॥

अनुपलब्धपदं विविधैर्भैः सुलभगूलफलं विमलोदकम् ।
 क्लुमभृतां क्लुमभेदनमाश्रमं समवलोक्य मामकमग्रतः ॥ २३ ॥
 इह दिनानि कियन्त्यपि विश्रमं विदधतीं भवतीमवनीन्द्रजे ।
 सकर्णौर्मुनिभिः कृतशासनाः परिचरन्तु तपोनिधिकन्यकाः ॥ २४ ॥
 इति मुनेवच्चसापि नृपात्मजा न हृदयं विदधे किल विश्रमे ।
 सुखिनि दुःखिनि वा दयिते दशां तदुचितामनुयान्ति पतिव्रताः ॥ २५ ॥
 अवितर्थं परिचिन्त्य वचो मुनेर्निजमवेक्ष्य च भाग्यविर्पयथम् ।
 किमपि कन्दलितां दलितां पुनर्निजमनोरथसिद्धिममंसं सा ॥ २६ ॥
 अथ मुनिं प्रणिपत्य विदर्भेजा विदधती विपिनेषु विगाहनम् ।
 पथिषु यद्यद्वैक्षत विक्लवा सपदि तत्तदुपेत्य जगाद सा ॥ २७ ॥
 स्थगयति त्रिदिवं शिखरोन्नतिर्धरणिमावृणुते परिणाहिता ।
 स्पृशति मूलमधोभुवनं ततः किमपि नाविदितं त्रिजगत्सु ते ॥ २८ ॥
 स्थिरतया स्थितिहेतुतया भुवः प्रथितवंशतयोन्नतिमत्तया ।
 अपितस्त्वतयाप्यनुयासि यं क्षितिधरेन्द्र बद क स नैषधः ॥ २९ ॥
 अपि मनःशिलया घटितं गिरे तव वृपुर्विषमं कठिनं च यत् ।
 विफलमेव करिष्यसि तमम प्रियतमस्य निवेदनमीप्सितम् ॥ ३० ॥
 यदपि मामवलोक्य गिरेस्तादिह समागमवत्यसि निन्नगे ।
 तदपि सेत्यति मे त्वयि नेप्सितं न खलु वाक्पटुतास्ति जडात्मनाम् ॥ ३१ ॥
 गिरितटादिह संप्रति निन्नगे ध्रुवमुपागतवत्यसि मत्कृते ।
 तदपि मे कथयिष्यसि न प्रियं प्रकृतिवक्रगते करुणा कुतः ॥ ३२ ॥
 अथि मृगेन्द्र निवेदय मे प्रमुं नलनृपं कुरु मां जठरेऽथवा ।
 सपदि वा यदि वा जननान्तरे परिचर्मासि पुनर्निषधेश्वरम् ॥ ३३ ॥
 हरिण मां दयितं परिपृच्छतीमपि कथं प्रतिवक्षि न किंचन ।
 ध्रुवमिमं मृगयासु कृतागसं सरसि तेन मनः कलुषं तव ॥ ३४ ॥
 जनपदेषु विहृत्य विहंगमानुपगतान्विशि पृच्छत मे पतिम् ।
 यदि न ते कथयन्ति तदाशु तान्विटपतो विनिपातयत द्रुमाः ॥ ३५ ॥
 त्वमनुरागसमृद्धिमां परं वहसि कीर मुखे न तु चेतसि ।
 परुषवागपि नोत्सहसे यतः स्फुटमुदन्तमुदीरयितुं प्रभोः ॥ ३६ ॥

इति प्रलापानसकृद्धितन्वती विगाह्य शैलंश्च वनोदराणि च ।
 दिनावसाने कृतविश्रमं क्वचिद्दर्श सर्वं वणिजां विर्दभजा ॥ ३७ ॥
 जनतां विलोक्य सुचिरेण तत्र सा नयने निवेश्य दयितेक्षणाशया ।
 अविदूर एव तरुभिस्तिरोहिता निषसाद भीमतनयावनीतले ॥ ३८ ॥
 अथास्तसंस्थे मृदुधान्नि भानौ निरन्तरे तत्र वने निकुञ्जे ।
 अदृष्टपारस्तिमिराम्बुराशिर्वेलामतिक्रम्य समुज्जृम्भे ॥ ३९ ॥
 आलोकसंपत्तिरुवास तुङ्गे चकार निम्ने पदमन्धकारः ।
 परस्परस्पर्धितया तदानीमकारि ताभ्यां जगतो विभागः ॥ ४० ॥
 दरीषु येषामवनीधरणां लब्धोदयस्तानपि जग्रसे यत् ।
 तेनैव कृत्खं चरितं खलानां गाढोऽन्धकारस्तुलयांबभूव ॥ ४१ ॥
 रन्ध्रेषु प्रथमं प्रविश्य तदनु प्राप्य खलीषु स्थिति
 छिद्राणयाशु तिरोदघत्कवलयतुङ्गांस्ततः क्षमाभृतः ।
 विष्वक्ष्रौढतमं तमो जगदिदं सर्वत्यतां प्राप्य-
 द्याचके चरितं युगान्तसमयोद्वेलस्य वारानिधेः ॥ ४२ ॥
 विधिरतनुत स्थिं दृष्टिशून्यां किमन्यां व्यरचयदथैनां रूपसंपत्तिहीनाम् ।
 इति जगति विवेकुं कोविदः कोऽपि नासीदलिकुलमलिनाभैरुन्मिषद्विस्तमोभिः ॥
 भूयोभूयो वर्त्मसंबाधखेदाद्वेजे निद्रां दुःसहः पान्थसार्थः ।
 शोकोर्माभिर्वाध्यमानानुवेलं निर्निद्रासीत्केवलं राजपती ॥ ४४ ॥
 नीलाभ्योरुहणीकलिन्दतनयातोयप्रसूनैरिव
 सैरङ्गैर्मलिनैस्तदन्धतमसं संम्लापयन्ती भृशम् ।
 उत्क्षितैः क्षितिरेणुभिः कलुषतां संप्रापयन्ती नभः
 स्पर्शेनारुजती तरुन्करिषटा वात्येव तत्राययौ ॥ ४५ ॥
 अभ्यर्णे कुलमवलोक्य कुञ्जराणां क्रोशन्त्यामसकृदपि क्षितीन्द्रपव्याम् ।
 अध्वन्याः कतिपय एव बोधमापुर्दुर्वारं विधिविहितं हि देहभाजाम् ॥ ४६ ॥
 असंयमितमूर्धजानविशदस्वराच्चिद्रया
 स्वलच्चरणपल्वान्विकृतवेषमुत्तिष्ठतः ।
 विलोक्य पथिकानिभाः सभयरोषमुज्जृम्भतै-
 वर्यधुः सपदि चीकृतैः क्षुभितसत्त्वमाराद्वनम् ॥ ४७ ॥

अध्वक्षान्त्या निःसहाङ्गं प्रसुप्तस्ते वैदर्भ्या सत्वरं बोध्यमानाः ।
 धात्रा यत्नेनाशु संप्रेर्यमाणैर्निर्द्रां दीर्घां प्रापिताः केऽपि नागैः ॥ ४८ ॥
 रोषोत्सेकवशादुरांसि चरणैराकम्य केषामपि
 प्रोच्छिद्याग्रकरे शिरांसि करिणो दूरं समुच्चिक्षिपुः ।
 शाखासंधिषु लभकेशनिचयैरसच्छटाभिष्टुतै-
 यैरासन्परिणामिभिः फलभैः पूर्णा इवोवर्णस्तुः ॥ ४९ ॥
 पान्थाः केचिद्विलितवपुषः कुञ्जराणां विषाणै-
 रखोद्धारं सपदि सुमुचुर्जीवितैः सार्धमेव ।
 भूयो भूयः सरभसपदाकान्तिभिश्चूर्णपेषं
 निष्पिष्टाङ्गाः कतिनिदपरे भेजिरे पेचकत्वम् ॥ ५० ॥
 निद्रयाथ तमसा च विक्लवाः केचिदनिधितदशः पदेपदे ।
 कापि विश्रमपदं न भेजिरे कुञ्जकुञ्जरविचेतनाक्षमाः ॥ ५१ ॥
 छिन्नार्धाङ्गान्पल्लवैः पादपानासुत्तुज्ञानामग्रशाखासु लीनान् ।
 त्रासान्मौनं संश्रितानध्यगच्छन्निश्चित्यान्ये वानरा वा नरा वा ॥ ५२ ॥
 इत्थं तत्पथिकुलं प्रमथ्य यूथे नागानां गतवति ये हतावशिष्टाः ।
 प्रातस्ते विपदि तथा कृतोपकारां वैदर्भीं प्रणतिभिरचयांबभूतुः ॥ ५३ ॥
 अथ सुचिरमसौ परिग्रमन्ती वनभुवि कान्तमवीक्ष्य खिद्यमाना ।
 पथि पथि पथिकाननुप्रयान्ती पुरमविशत्पृथिवीपतेः सुवाहोः ॥ ५४ ॥
 अथ तत्र पुरे परिग्रमन्तीं जननी प्रापदया नृपस्य तस्य ।
 शुभमलक्षणलक्षितानुभावां तनयां स्वामिव पालयांबभूतुः ॥ ५५ ॥
 अथ चरैर्विनिवेदितलक्षणां विरहवेदनया विधुरां सुताम् ।
 द्रुतमुपेत्य विदर्भमहीपतिर्गमयति स निकेतनमात्मनः ॥ ५६ ॥
 लावण्यमात्रपरिशिष्टवपुः प्रयत्नात्तुष्टापि सा विरहिता निषेधेश्वरेण ।
 अन्त्या कलेव शशिनस्तिमिरं समग्रं शोकं पितुः शमयितुं क्षमतां न भेजे ॥ ५७ ॥
 अन्वेषणाय निषधाविष्टते: समन्ता-
 हूतान्प्रतीतवचसः प्रजिधाय भीमः ।
 भैमी तु तस्य भवने सजैर्वृतापि
 बन्दीव बाष्पकलुषा दिवसाननैषीत् ॥ ५८ ॥

चिरं चरन्नपि विपिने न विव्यये विर्द्भजां सविधगतां विलोकयन् ।
तया पुनर्विरहमवाप्य जीवितं क्षणार्थमप्यमनुत निष्फलं नलः ॥ ५९ ॥

इति श्रीसांघिविग्रहिकमहापात्रश्रीकृष्णानन्दकृतौ सहृदयानन्दे महाकाव्ये
नलचरिते वैदर्भांविदर्भानुप्रवेशो नाम द्वादशः सर्गः समाप्तः ।

त्रयोदशः सर्गः ।

अथ चेतसि शोकवेगभाजि स्थगिते दृष्टियुगे च बाष्पपूरैः ।
श्रुतवानपि नैषधश्चिराय प्रतिपेदे करणीयमूढभावम् ॥ १ ॥
बहु तत्र विलप्य बाष्पवारां पृष्ठतैर्निष्पत्तैर्वर्णस्थलीषु ।
नवमेघजलाभिषेकतः प्रागपि सौरभ्यमुदैरयन्नरेन्द्रः ॥ २ ॥
अथ तत्र कदापि वाति वाते रविरशिमप्रकैरः प्रकामतसे ।
उदभूद्विपिने मिथस्तरुणां विटपाघट्नसंभवः कृशानुः ॥ ३ ॥
अनतिप्रस्त्रेऽभितः कृशानौ गगनाश्रस्पृशि धूमचक्रवाले ।
नन्तुः क्षणमुन्मदाः सकेकं नवमेघोदयशङ्किनो मयूराः ॥ ४ ॥
विटपानवनीरुहां कृशानोः स्पृशतीष्वश्रिखासु लोहितासु ।
सुरमेरुदयं विनापि वन्या परितः पुष्पितकिंशुकेव रेजे ॥ ५ ॥
कुसुमान्यपहाय पादपानां अमरैर्घूमसमाकुलैः पतङ्गिः ।
तरसैव शिखाङ्कुराः कृशानोरसकृत्रिगलदञ्जना इवासन् ॥ ६ ॥
लिलिहर्विरला मुखैश्चकोराः पततोऽङ्गेषु समन्ततः स्फुलिङ्गान् ।
अपरे त्वमिपत्य संहतास्तान्कृतरोषा इव भस्साद्वितेनुः ॥ ७ ॥
रुरुर्बुर्गंगनं शिखाः कृशानोरुपरि व्याततसान्दधूमसंघाः ।
अवलीढघनानि काञ्चनाद्रेः शिखराणि द्युतिभिर्विडम्बयन्त्यः ॥ ८ ॥
अपहाय कुलायकुञ्जगर्भान्पततामुत्पत्तां दिधक्षयेव ।
सह धूमचरैविजृम्भमाणा सपदि व्योम ललङ्घिरे दवोल्काः ॥ ९ ॥
भृशमाकुलतामुपेत्य धूमर्विविशुः क्षमाधरकंदरेषु सिंहाः ।
अपि तेषु हविर्भुजि प्रविष्टे पुटपाकं ज्ञातिति प्रपेदिरे ते ॥ १० ॥
विवैरूपसत्यं कंदरायां ज्वलति ज्वालिनि तत्र चित्रभानौ ।
घनधूमये महान्धकारे गिरिरुल्कामुखवद्यालोकि कैश्चित् ॥ ११ ॥

चमरान्परिधावतः समन्ताद्वनवीथीषु नितान्तमार्तिभाजः ।
 सरलायतचामरप्रसङ्गाननुधावन्निव पावकश्चकाशे ॥ १२ ॥
 अपि तीर्णवतां रथातिरेकाद्वनराजिः परितः प्रदद्वमाना ।
 परिणाहिषु चामरेषु लभा चमराणामनलः सुदुस्तरोऽभूत् ॥ १३ ॥
 परितः पवनेन कीर्यमाणान्क्षपयन्तः करशीकरैः स्फुलिङ्गान् ।
 अभितापभूतोऽपि वारणेन्द्राः क्षणमासन्वनचारिणां शरण्याः ॥ १४ ॥
 सहसा द्रवणाक्षमांसन्नूजांश्चरणैः स्वैः परिवार्यं गोपयन्त्यः ।
 पृष्ठतीः परिमन्थरं ब्रजन्तीः सह तैरेव ददाह कृष्णवर्त्मा ॥ १५ ॥
 अधिभूवरसानु विद्वतानां परितः शङ्किनां शरीरलभः ।
 प्रतिशल्कशेखरं प्रसर्पन्नपि सप्तार्चिरसंख्यकर्चिरासीत् ॥ १६ ॥
 निजपलुवभक्षणापराधं परिविन्येव महीरुहः सरोषाः ।
 प्रतिसूख्य लताभिरग्रशृङ्गे पृष्टतानुत्पत्तोऽग्न्ये वित्तेरुः ॥ १७ ॥
 न शरीरभूतां परं कृशानुः प्रसरन्नाशु जहार जीवनानि ।
 सरसां सरितां च तीरकसे परिसर्पन्कमशस्तथैव चक्रे ॥ १८ ॥
 सरितामविभावनीयरूपं सहसाविश्य जहार जीवनं यत् ।
 अत एव बभार काननामिः समदाभूतपदाभिधां यथार्थम् ॥ १९ ॥
 अपि पल्लवलम्बयं इष्टौर्धं परितापातिशयं तथा जगाम ।
 इह कोलकुलं विविभमभेदिलमभं न यथोज्जगाम जीवत् ॥ २० ॥
 दरदध्वराहदेहजातैः परिदिग्धानि भृशं वसाप्रवाहैः ।
 विपिनानि समभृतः कृशानोरुपदंशत्वमगुः पुलिन्दपल्यः ॥ २१ ॥
 सविधे परिधावतः कुरञ्जान्न किराताः शरलक्ष्मतामनैषुः ।
 दवपावकजातसंभ्रमाणां शबरीणां परिरक्षणैकतानाम् ॥ २२ ॥
 धवलीकृतमूर्तयः समन्तादवकर्णैः पवनेन भस्त्रालैः ।
 गिरयोऽस्थिचया इवावशिष्टाः समभूवन्परिदधकाननानाम् ॥ २३ ॥
 इति तत्र चिराय दद्वमाने विपिने भूमिपतिर्विगाढशोकः ।
 विललाप विद्भसंभवायामपराद्धं ज्वलनस्य शङ्कमानः ॥ २४ ॥
 अवलोक्य शिखाशतैः करालं प्रसरन्तं परितः कृशानुराशिम् ।
 दमयन्ति मया शठेन मुक्ता कमरण्येषु करिष्यसे शरण्यम् ॥ २५ ॥

ज्वलनस्य विवाहसाक्षिणोऽपि अमणेनासि पुरा नितान्तखिन्ना ।
 मृदुलाङ्गि कथं नु संप्रति त्वं वनवहेविशहिष्यसेऽभितापम् ॥ २६ ॥
 दयिते तव विप्रयोगजन्मा ज्वलनो मां प्रबलश्चिरादधाक्षीत् ।
 अधुनाभ्यधिकं करिष्यते॒सौ किमिवायं वनपादप्रसूतः ॥ २७ ॥
 तव सुन्दरि विप्रयोगजन्मा हृदि योऽयं मम जृम्भते॒नुवेलम् ।
 उपगन्तुमपि स्फुलिङ्गभावं शिखिनस्तस्य शिखी न कल्पते॒सौ ॥ २८ ॥
 विपिनानल धन्यतामुपैषि क्षणमात्रेण दहद्वनान्यमूर्नि ।
 धिगिमं विरहानलं वपुर्मे ग्लृपयत्येव निर्मिषते न निष्ठाम् ॥ २९ ॥
 इति मात्रमुपेयुषा समीपं विधिदोषानितरान्दवीयसोऽपि ।
 अनलेन नलेन वाद्य बाले नियतं जीवितसंशयं गतासि ॥ ३० ॥
 दमयन्ति मया विचुम्बनादिस्मरलीलावसरेषु यान्यकार्षीः ।
 प्रथयिष्यसि तानि सीत्कृतानि त्वमिदार्नीं बत पीडिता स्फुलिङ्गैः ॥ ३१ ॥
 सुकुलीकृतदीर्घपक्षमलक्षं सरसंर्दर्भमुवा परिश्रेमण ।
 श्रमवारिलवाभिषिक्तमालं स्मरणीयं बत तन्मुखं तवासीत् ॥ ३२ ॥
 अभिरूपितहेमकुम्भकान्त्योः परिणाहिस्तनयोः परिस्फुरत्ती ।
 अवलोक्य हुताशनस्य हेतीर्धुवमायास्यसि संत्रमातिरेकम् ॥ ३३ ॥
 विपुलस्तनभारपीडितापि क्षणमुत्सृज्य मर्ति निर्सर्गमन्दाम् ।
 ब्रज सुन्दरि सत्वराङ्गिपातं प्रसरत्येष समन्ततः कृशानुः ॥ ३४ ॥
 स्वलदङ्गि विशीर्णकेशबन्धं परितः प्रेरितदृष्टि विद्रवन्ती ।
 वनराजिषु वीक्ष्य वीक्ष्य वहिं दयिते यासासि कीदृशीमवस्थाम् ॥ ३५ ॥
 यदि सत्यगिरो दिवौकसः स्युर्यदि चेतो मम तेषु निर्विकारम् ।
 स्वमनोरथलङ्घनापराधं दमयन्त्याः स्वरताच्छ्रद्धेष नाम्निः ॥ ३६ ॥
 इति तत्र वनोदरे नरेन्द्रं विलपन्तं मुनिशापबद्धदेहः ।
 मनुजोचितया गिरा बभाषे भुजगः कोऽपि द्वायितापखिन्नः ॥ ३७ ॥
 अविष्यद्यतमेन दद्यमानं मुनिशापेन दवाभितेजसैव ।
 अभिरक्षतु मां महीसुधांशो तव कारुण्यमयः सुधाभिषेकः ॥ ३८ ॥
 अकृतोपकृतावपि क्षितीन्दो त्वयि दृष्टे मम कोऽप्यभूतप्रमोदः ।
 अविसृष्टजलेऽपि वारिवाहे जगदाश्चासमुपैति धर्मतसम् ॥ ३९ ॥

इति वाचमनुव्रजन्नरेन्द्रः फणिनं मण्डलितं क्षितौ ददर्श ।
 करविच्युतकङ्गोपमानं वनलक्ष्म्याः शिखिशङ्क्या द्रवन्त्याः ॥ ४० ॥
 अथ दंशभयादिवापुमुक्तः सविधेऽपि ज्वलता हुताशनेन ।
 सदयं परिपृष्ठशापहेतुं पृथिवीन्द्रं पुनराह पन्नगेन्द्रः ॥ ४१ ॥
 चतुराननसंभवो महर्षिर्मयि रोषं कृतवान्कुतोऽपि हेतोः ।
 इह मामरुजद्विरा स तावत्व राजन्न करान्स्पृशामि यावत् ॥ ४२ ॥
 क्रमशः परिहीयमाणकान्तेः स्फुटीवेशमणिः फणागतो मे ।
 अभितापमवाप्य दाववहेरसवः कण्ठतटान्तरे लुठन्ति ॥ ४३ ॥
 प्रतिसंगरसीम्नि वैरलक्ष्म्याः प्रसभाकर्षणकर्मकर्मठेन ।
 नय मां गणयन्पदानि राजन्नरुणाभ्योरुहचारुणा करेण ॥ ४४ ॥
 अहमस्मि पर्तिमहोरगाणामिह कर्कोटक इस्युदीर्यते यः ।
 दशमे तु पदे नरेन्द्र नूतं भवतः श्रेयसि निर्भरं यतिष्ये ॥ ४५ ॥
 गणानां विदध्वलः पदानां स्फुटवर्णं यदसौ दशोत्यवादीत् ।
 अवलम्ब्य तदेव दन्दशूकः करमेतस्य ददंशा दक्षिणं सः ॥ ४६ ॥
 नृपतिर्भुजगेन दष्टमात्रः कमनीयां सहजामपास्य कान्तिम् ।
 उपरक्त इवामृतांशुराशीज्ञरसैव प्रतिपन्नवर्णमेदः ॥ ४७ ॥
 अथ वीक्ष्य तनोत्था विकारं परिदंशं च विचिन्त्य निर्निमित्तम् ।
 नलमास्थितवैमनस्यमूचे वपुरासाद्य स दिव्यमाशु नागः ॥ ४८ ॥
 इदमप्रियवन्मया कृतं यन्नपते यास्यति तत्त्वं प्रियत्वम् ।
 प्रथमं कदु भेषजं निर्पीतं परिणामे हि सुधारसत्वमेति ॥ ४९ ॥
 नगरे नगरे क्षितीश्वराणां निषधाधीश चिरं चरिष्यसि त्वम् ।
 तदमी युधि निर्जिताः कथं त्वां विषहेरवलोक्य निःसहायम् ॥ ५० ॥
 अवलम्ब्य नयं गुरुप्रणीतं सततं स्नभनिरुपणप्रवीणाः ।
 प्रभवन्ति परे पराभवाय प्रबलानामपि दुर्बलाः क्षितीन्द्राः ॥ ५१ ॥
 अधुना तु रिपूस्त्वमेक एव युधि जेतुं सहितानपि क्षमोऽसि ।
 न भजेः परिपन्थितां यदा ते दमयन्तीविरहानलो बलीयान् ॥ ५२ ॥
 इति चिन्तयता मया विमुक्तं विषमेतत्त्वचमेव संस्पृशंस्ते ।
 असितागुरुलेपनिर्विशेषां वपुषः श्यामलतामिमां व्यधत्त ॥ ५३ ॥

अयि नीतिविदं नरेश्वर त्वां कितवं यस्त्रिदशाधमश्चकार ।
 अधुनापि शरीरमविशन्तं गरलं धक्षयति मामकं तमेव ॥ ५४ ॥
 अधुना त्वचि भाव्यपूर्वरूपः सविधस्थैः स्वजनैरपि त्वमासीः ।
 ब्रज निष्प्रतिबन्धमाशु राजन्त्रुपर्णस्य नृपस्य संनिकर्षम् ॥ ५५ ॥
 भुवनत्रयलुण्ठनापराधाइशकण्ठं रणलीलया जिघांसुः ।
 जगतः प्रभवोऽपि यस्य वंशे प्रभवं स्वस्य हरिः पुरा व्यधत् ॥ ५६ ॥
 कृतमस्य गुणान्तराविधानैस्तव सख्योचित एष राजचन्द्रः ।
 उपगन्तुमसुष्य सारथित्वं सहसा याहि विभो पुरीमयोध्याम् ॥ ५७ ॥
 अवलोक्य कलासु कौशलं ते निजदेहादविकं स मंस्यते त्वाम् ।
 निवसन्निह मेदिनीसुधांशो दमयन्तीमचिरेण लप्ससे त्वम् ॥ ५८ ॥
 उपयास्यति लोचनातिथित्वं पृथिवीनाथ विदर्भजा यदा ते ।
 अपहातुमिमं वपुर्विकारं परिधेहि त्रिदशांशुके तदैते ॥ ५९ ॥
 इति वाचमुदीर्य नागराजः सुरयोग्यं वसनद्वयं वितीर्य ।
 अनुभाववशान्निजं शरीरं तिरयामास नलस्य पश्यतोऽपि ॥ ६० ॥
 इति दर्शितशोकसागरान्तः फणिराजेन पतिर्विदर्भजायाः ।
 स च तेन विमुक्तशापवन्धः प्रतिनन्द्योपकृतिं मिथः प्रयातौ ॥ ६१ ॥
 सूते यद्विष्टमेव जीवितहरं कर्कोटकस्याननं
 तस्मादेव वचश्छलाद्विग्लितः पीयूषपूरो नवः ।
 प्रत्यङ्गं कवलीकृतस्य दयिताविश्लेषजेनाभिना-
 जीवातुर्जगतीपतेर्यदभवत्तच्चित्रतामाययौ ॥ ६२ ॥
 नरपतिरथ स्मारं स्मारं वचांसि फणीशितुः
 किमपि किमपि प्राप्ताध्वासः समीहितसिद्धये ।
 दिनकरकुलोत्तंसेनाधिष्ठितां नगरां ब्रज-
 न्नपि गिरिसरिदुर्गान्मार्गानमंस्त न दुर्गमान् ॥ ६३ ॥
 इति श्रीसांविविश्रितमहापात्रश्रीकृष्णानन्दकृतौ सहदयानन्दे महाकाव्ये
 नलचरिते कर्कोटकदर्शनं नाम त्रयोदशः सर्गः समाप्तः ।

चतुर्दशः सर्गः ।

अथाश्रितां कुम्भसमुद्भवेन क्रमेण कृत्खां ककुभं विहाय ।
 स चोत्तरामप्यतिवाक्ष किंचिन्नलः पपेदे नगरीमयोध्याम् ॥ १ ॥
 प्रदातुमध्यं सरयूजलानां पूषद्विरम्भोरुहगन्धगर्भैः ।
 क्रमादयोध्योपवनं व्रजन्तं प्रत्युद्ययौ तं शिशिरः समीरः ॥ २ ॥
 एकैकशो निर्मितनामधेयैर्यूपच्छलादोधसि संनिविष्टैः ।
 इक्षवाकुवंशप्रभवैः क्षितीन्द्रैराराध्यमानां सरयूं स भेजे ॥ ३ ॥
 अतीत्य कृत्खं वनवासखेदं समागतं वीक्ष्य नलं नदी सा ।
 सितच्छदानां ध्वनिकैतवेन मुहुर्मुहुः स्वागतमन्वयुङ्ग ॥ ४ ॥
 तस्यां सिथः प्रेमवशंवदानि रथाङ्गनाम्भो मिथुनानि वीक्ष्य ।
 विहाय भैमीमभितश्चरन्तमात्मानमन्तर्विपतिनिनिन्द ॥ ५ ॥
 अंनीतियुक्तानपि नीतिभाजः ^३संख्यावतोऽपि सगुणैरसंख्यान् ।
 विलैसिनोऽप्युन्नतसौधसंस्थानगोष्ठीषु पौरानभिनन्दयन्तीम् ॥ ६ ॥
 प्रकामदुर्गां सुखसंचरां च निकामकान्तामपि कामकान्ताम् ।
 राजन्वतीं वीक्ष्य पुरीमयोध्यां चिरोज्जितां स्तां नगरीं स दद्यौ ॥ ७ ॥
 नलेति नाम प्रथितं विहाय स वाहुकेति प्रथयांबभूव ।
 दशानुरूपां रचयन्ति चेष्टामासाद्य सिद्धिं त्वभियोगभाजः ॥ ८ ॥
 कलिस्तु देहे निवसन्नलस्य लेभे अजङ्गस्य विषेण दाहम् ।
 अनागसि द्रोहकृतः सुजिह्वान्निक्यच्चिरं न ग्रसते विपत्तिः ॥ ९ ॥
 अवाप्तुस्तापमतुल्यहेतुं समास्थितौ तौ वपुरेकमेव ।
 भैमीवियोगेन नलः कलिस्तु विषेण तीव्रेण भुजङ्गभर्तुः ॥ १० ॥
 रूपान्तरेणैव तिरोहितोऽपि गुणेन लोकोत्तर इत्यशंसि ।
 आमोदपूरेण निवेदयते हि कुञ्जेन गूढापि पटीरशाखा ॥ ११ ॥
 भौर्जासरेः कर्णपुटोपकण्ठं निन्ये चरेस्तस्य गुणप्रकर्षः ।
 क्रमेण निन्नैः पथिभिः समुद्रं प्रविश्यते प्रावृष्टि वारिपूरः ॥ १२ ॥

१. नीतिरहितान, इतिरहितांश्च. २. गणनायोग्यान, पण्डितानपि. ३. विवरस्थानिः, विलासयुक्तानपि. ४. न कामवन्मनोहरम्, निकामं कान्ताम्. 'नि स्याक्षेपे मृशार्थे च निलार्थे दानकर्मणि' इति हैमः. ५. भार्जासरिर्द्वितुपर्णो राजा.

वृत्तं च विद्यां च दीप्तिसोऽपि विवेद भार्ज्ञसिररस सर्वम् ।
 चक्षुर्नृपाणां हि चराभिधानं गृह्णन्ति भावानपि विप्रकृष्टान् ॥ १३ ॥
 स मन्त्रितां मन्त्रविनिश्चयेषु क्रीडारहस्येषु वयस्यभावम् ।
 गजाश्वशास्त्रेषु विनेतृतां च जगाम तिग्मांशुकुलध्वजस्य ॥ १४ ॥
 यथा पुरा दोर्द्विणप्रभावादभूद्योध्यापतिरस्य वश्यः ।
 रूपान्तरेणापि तिरोहितस्य गुणप्रकर्षादभवत्तथैव ॥ १५ ॥
 शीलेन वृत्तेन च सख्यभाजोः प्रीतिस्तयोः प्राप तथाभिवृद्धिम् ।
 अमात्यलोकोऽपि यथोपमेजे शरीरमात्रेण पृथक्कृतौ तौ ॥ १६ ॥
 ततो निदाधेन नितान्तस्थितं विलोक्य लोकं करुणावतीव ।
 तिरोदधाना किरणान्वरांशोराविर्बभूद्यगमश्रीः ॥ १७ ॥
 स्वमौलिरलद्युतिचित्रभासः सुंरायुधाख्यस्य भुजंगमस्य ।
 वस्त्रीकरन्प्राद्धहिरुद्धतस्य भेजे फणत्वं ततुमेव चक्रम् ॥ १८ ॥
 अमुक्तोयं प्रतिरुद्धभानु परस्परस्याकृत चित्रदण्डम् ।
 अभूत्वाभ्योधरचक्रवालं लोकस्य साधारणमातपत्रम् ॥ १९ ॥
 समाश्रितैः सानुषु वारिवाहैः समीरणान्दोलनया विलोलैः ।
 प्रसार्यमाणैर्गग्ने विहर्तुं पक्षैरिव क्षोणिभृतो विरेजुः ॥ २० ॥
 मथा विसृष्टानि पर्यांसि नूनं विशोषयत्येष मयूखजालैः ।
 इतीव गर्भाश्रितदीर्घरोषा कादम्बिनी चण्डरुचं रुरोध ॥ २१ ॥
 लोकस्य संतापनिरासजन्यां संपद्यते कीर्तिमसौ मदीयाम् ।
 इतीव रोषेण सुधाकरस्य ज्योत्स्नां समग्रामपिवत्ययोदः ॥ २२ ॥
 यस्यां न सूर्यो न च चन्द्रतारं विभाति यत्रास्ति न कोऽपि भेदः ।
 तां प्राप सिद्धिं पवमानयोगादभ्योदसंघः स्तिसितो वभूव ॥ २३ ॥
 जन्मूबने पक्फलापदेशाद्रोलम्बद्भान्वमालतीषु ।
 रुद्धे धनैर्वैरिणि तिम्ममानौ स्वैरं तमः प्रादुरभूद्विनेऽपि ॥ २४ ॥
 विनातपत्रं पदवी न सेव्या दिनेषु संनद्धवलाहकेषु ।
 इतीव नृत्यावसरे मयूराः कलापचक्रं व्यधुरातपत्रम् ॥ २५ ॥

मुर्दं प्रपत्रेषु विषादवन्तः केकाविलासैर्षुखरेषु मूकाः ।
 लासैर्विलोलेषु जडत्वभाजः पान्था बभूवः शिखिनां गणेषु ॥ २६ ॥
 समीरयोगात्परिघट्टितस्य घनाम्बुराशेरिव फेनलेखा ।
 नभस्तले कामपि कान्तिमापुराबद्धमालाः परितो बलाकाः ॥ २७ ॥
 प्रचण्डभानोः किरणान्सुतीक्ष्णानन्तर्भृशं तापयतः पयोदः ।
 निजोदराम्भः परिशोषशङ्की सौदामिनीपुञ्जमिषाद्वाम ॥ २८ ॥
 मया विना नैष घनश्चकास्ति विलोक्य मां ताम्यति नैषधश्च ।
 इतीव विद्युत्परिचिन्तयन्ती मुहुश्चकासे च तिरोदधे च ॥ २९ ॥
 कोषार्जनं नीपमहीरुहाणामसुव्ययं चैव वियोगभाजाम् ।
 विद्युलतालास्यविलासरङ्गं पयोदसङ्गः सममेव चके ॥ ३० ॥
 भर्मां च भीमस्य गृहेषु खिन्नां भार्जासरेर्वेशमनि नैषधं च ।
 मुदुर्मुहुर्दृष्टमिवाततान सौदामिनी व्योम्नि गतागतानि ॥ ३१ ॥
 आसासेकेन शमं प्रपेदे क्षोणीभृतामङ्गगतो दवामिः ।
 नलस्य भैम्याश्च जगाम वृद्धिं वियोगजन्मा हृदि मन्मथामिः ॥ ३२ ॥
 कृतापराधेष्वपि वळमेषु रोषं वधूनामपसारथन्तः ।
 विश्रान्तिमीयुर्न मुहर्त्मानं कुञ्जेषु दात्यूहसमूहकूजाः ॥ ३३ ॥
 घनाम्बुवर्धभिष्ठिच्यमाना पौरस्त्वयातेन च वीज्यमाना ।
 रोमाञ्चमुच्चैः प्रथयांबभूव तृणाङ्कुरोन्मेषमिषेण भूमिः ॥ ३४ ॥
 अथोपपन्नप्रणेषुपु दैवाहूरं प्रयातेषु सितच्छदेषु ।
 शोकातिभारादिव पद्मिनीभिर्नवाम्बुपूरे सरसां न्यमज्जि ॥ ३५ ॥
 मानग्रहे वृद्धिमुषागतेऽपि सरित्पर्ति वेगवशेन याताः ।
 वधूविरुद्धं सरितश्चरितं तेनैव नूनं प्रथयांबभूवः ॥ ३६ ॥
 आस्कन्धमग्नाः सलिलेषु वृक्षाः कृतार्तनादाः खगकूजितेन ।
 शाखाकरैर्वायुवशाद्विलोलैर्भिर्थः समुद्धर्मिवाह्यन्ति ॥ ३७ ॥
 विभिद्य सेतूनभितः स्थलानि समश्ववानेषु सरिज्जलेषु ।
 निगृद्पादः प्रथिवीरुहोऽपि तदा बभूवः पूवमानकल्पाः ॥ ३८ ॥

मया कृतं निर्गमनं मदीयैरस्मोभरैर्निर्विसुधं व्यधायि ।
 इतीव दर्पे प्रथयन्पयोदः प्रतिक्षणं तारतरं जगर्ज ॥ ३९ ॥
 इत्थं क्रमादस्तु धर्गमश्रीरथा यथा यौवनमाससाद् ।
 तथा तथा दुर्विषहा बभूवः शोकोर्मयो भीमतनूभवायाः ॥ ४० ॥
 समृद्धकामापि पुरी विदर्भा शोकेन भैम्याः समवाप खेदम् ।
 अप्येकवीरुत्प्रभवः कृशानुः कृत्स्नां दहत्येव वर्णां निदाघे ॥ ४१ ॥
 ततः समुत्कर्षवतीर्विलोक्य वर्षाः कुलायेष्ववसन्विहंगाः ।
 भीमस्य चारास्तु तदापि चेरुर्जामातरं मार्गयितुं नियुक्ताः ॥ ४२ ॥
 नलं विना यानि न वेद कथिद्रहस्यसकेतपदानि भैम्याः ।
 उदैरयंस्तानि परिस्फुटार्थं गोष्ठीषु गोष्ठीषु गृहे गृहे ते ॥ ४३ ॥
 वनेषु शैलेषु सरिच्छेषु स्थलेष्वनूपेषु पुरेषु राजाम् ।
 निरूपयन्तोऽप्यनिशं प्रयत्नाद्यालोकयन्कापि न नैषधं ते ॥ ४४ ॥
 निवृत्य भेजुर्नगरीं विदर्भा नलस्य वृत्तान्तमविन्दमानाः ।
 भीमस्य दूताः स्मृतिमागतेन शोकेन भैम्याः प्रतिरुद्धमानाः ॥ ४५ ॥
 अथेज्जिताभ्यूहनलब्धवर्णः कथिच्चरः प्राप्य पुरीमयोद्याम् ।
 नलं समासाद्य रहस्यादीदमूनि संकेतपदानि भैम्याः ॥ ४६ ॥
 नभस्तले संचरता यथेच्छं विहंगडिम्भेन विलोक्यमानः ।
 एकाकिनीं काननसीम्नि मुग्धामनागर्सं मुञ्चति कः सुचेताः ॥ ४७ ॥
 दद्य च लज्जा च मतिश्च नूतं सर्वाश्रयोऽयं परिचारवर्गः ।
 जनः कुलीनोऽप्यनया विहीनस्तौभिः प्रकामं परिहीयते यत् ॥ ४८ ॥
 मनांसि पुंसां परिणामवद्धिस्तुल्यानि किंपाकफलैर्भवन्ति ।
 अन्तः प्रकृत्या विरसान्यमूनि बहिर्बहिर्ये प्रथयन्ति रागम् ॥ ४९ ॥
 इत्थं वचो दूतमुखान्निशम्य प्रागेव संसृत्य विचेष्टिं स्वम् ।
 निगद्य वाष्पप्रसरं कथंचिदिदं वभाषे निषधाविनाथः ॥ ५० ॥
 प्रतिक्षणं तापयता शरीरं शोकानलेन स्वयमर्जितेन ।
 विलुप्तसंज्ञं कितवं विनान्यः प्राणेश्वरीं मुञ्चति कानने कः ॥ ५१ ॥

नूनं रथाङ्गौ विगमे रजन्या: श्रेयः समासंश्रितमक्षुवाते ।
 न जीवितं तौ परिमुच्चतश्चेदसहमासाद्य वियोगखेदम् ॥ ५२ ॥
 श्रुत्वा वचः कैतवबाहुकस्य पुरीं विदर्भीं सहसा स भेजे ।
 विदर्भजायाः सविधे च सर्वे शशांस राजा विहिताभ्यनुज्ञः ॥ ५३ ॥
 सा वाहुकेनोदितमाकलस्य चरोपनीतं किमपि प्रहृष्य ।
 निशम्य तस्याङ्गतिवैपरीत्यं भूयोऽपि शोकाम्बुनिधौ ममज्ज ॥ ५४ ॥
 अत्रान्तरे निषधभर्तुरवेक्षणाय क्षोणीतलं ततइतः सुचिरं विगाह्य ।
 सूतोऽस्य कश्चन पथि श्रमनोदनार्थमिक्षवाकुवंशतिलकस्य पुरं प्रपेदे ॥ ५५ ॥
 आसन्नसंगतिमहोत्सवशंसनाय विश्रब्धदूतमिव तं प्रहितं स्वलक्षण्या ।
 पश्यन्नपि प्रथयति स निजं न रुपं रुद्धः फणीन्द्रवचसा निषधाविनाथः ॥ ५६ ॥
 आकारभेदपिहितेऽपि नलेऽन्तिकस्ये सूतस्य चित्तमभजत्कमपि प्रमोदम् ।
 पूर्वाद्विशृङ्गजुषि वारिधरावृतेऽपि घर्मद्युतौ सरसिजं सितमातनोति ॥ ५७ ॥
 तं शुद्धभावमधिगत्य नलः स चैनं लोकोत्तरेणुणगणैरभिनन्दनीयम् ।
 सौहार्दवन्धमतिमात्रमुपेयिवांसौ तावश्चिनाविव सदा सहितावभूताम् ॥ ५८ ॥
 ज्योत्स्नासारैः स्वप्यति जगद्यामिनीजीवितेशे
 मन्दं मन्दं वहति कुसुमामोदमित्रे समीरे ।
 सारं सारं वनसुवि तथा विक्रां व्रेयसीं खां
 सायं सायं व्यतनुत नलस्त्यक्त्यैर्यः प्रलापम् ॥ ५९ ॥
 वैरिण्यः क्षणदाः शशाङ्किरणैर्मर्मच्छिदो वासराः
 सेराम्भोरुहसौरमैर्वद्युवः सप्तच्छदैर्दुस्तराः । .
 कासाराः कलहंसकेलिरसितैर्मानैश्च कूलंकणा
 जीवातुतव जीवितेश्वरि मया कुत्रापि न प्रेक्ष्यते ॥ ६० ॥
 तिर्यच्छोऽपि सितच्छदाः कमलिनीं संभावयन्त्यागताः
 संस्वज्यापि धनाविनाथदयितं ते मानसारुयं सरः ।
 तां बालामनुयायिनीं प्रियतमामेकाकिनीं कानने
 आम्यन्तीमपहाय जीवति शठः कसादयं नैषधः ॥ ६१ ॥
 सैवेयं शरदम्बुवाहविषमा निस्तन्द्रचन्द्रद्युतिः
 प्रालेयाम्बुलयाभिपेकशिशिरः सोऽयं निपिद्धानिलः ।

एतत्तन्मधुपव्रजैरनुस्तं शोफालिकासौररं

सोऽयं निष्कर्षणे नलः शशिमुखी सा केवलं नेक्षते ॥ ६२ ॥

इत्थं वाचमुदीर्य भीमतनयाविश्वेषस्त्रिं वपुः

पर्यक्षे परिवर्तनव्यतिकरैर्निर्द्रिमायासयन् ।

आपृष्टः प्रथितादरेण सुहृदा सूतेन तेनैकदा

तं दाक्षिण्यवशादुवाच रहसि व्याजोत्तरं बाहुकः ॥ ६३ ॥

देवरुयम्बकमौलिलब्धवसतिर्यद्वेत्रवृद्धो विघुः

कैलासाधिपतेस्तुलासुपययौ यः प्राज्यया संपदा ।

देवेन्द्रेऽपि निरादरा वृणुत यं वैदर्भराजात्मजा

सोऽयं ते श्रुतिगोचरीकृतचरः कञ्चिन्नृपो नैषधः ॥ ६४ ॥

अविनयपथे सक्तस्त्यक्तः कथंचिदयं श्रिया

सह दयितया ऋाम्यन्विन्द्याटवीषु मयेक्षितः ।

तदनुविधुरस्याय प्राणेश्वरीविरहाभिना

प्रलपितमिदं सारं सारं विधीदति मे मनः ॥ ६५ ॥

अथ तस्य वाक्यपवनोद्भात्तार्चिषा चिरसंचितेन निजशोकवहिना ।

परिदह्मानहृदयो मुहुर्मुहुः श्वसितं विमुच्य निजगाद सारथिः ॥ ६६ ॥

धन्योऽसि बाहुक विनैव परिश्रेण यन्नैषधं नयनगोचरतामनैषीः ।

नैनं व्यलोकयमहं पुनररूपभाग्यात्कृत्स्नां समुद्रवसनामपि गाहमानः ॥ ६७ ॥

वैदर्भीं तु वने अमन्त्यजगरस्यास्यं प्रविष्टा ततः

कृच्छ्राचिर्गमिता विधेः करुणया नीता निकेतं पितुः ।

भूयो नैषधसंगमाय मुनिना केनापि दत्ते वरे

विश्रम्भात्तरसा न मुञ्चति शुचा क्षिष्टामपि स्वां तनूस् ॥ ६८ ॥

हस्तन्यस्तकपोलपालि विगलद्वाप्पाम्बुधौतस्तनं

निःश्वासोम्भनिपीडिताभरपुटं व्याघ्र॑णितार्धेक्षणम् ।

ध्यायन्त्याश्च्युतचापलेन मनसा नक्तंदिवं नैषधं

वैदर्भ्याः कवलीकरोति बल्वानज्ञानि शोकानलः ॥ ६९ ॥

बाष्पाम्भस्तटिनीर्येष्वनुदिनं गण्डस्थले भजतः

पक्ष्मोन्मेपनिमेषयोरपि दशोर्वा लास्यमभ्यस्यतः ।

चाहू वृलमृणालंतनुतुलनामादातुमाकाङ्गतः
 संतापश्चसितानिलौ तु सुतनोर्निर्मलीनिमन्वच्छतः ॥ ७० ॥
 वारं वारं निषधनृपतेश्चिन्तयोज्जृभमाणै-
 रुष्णोन्मेषैः प्रसुमरतटे तत्क्षणं क्षीयमाणः ।
 प्रत्यासन्नैरपि सहचरीमण्डलैर्नोपलक्ष्यः
 सारङ्गाक्षयाः श्रवणपुलिने निष्पतन्वाष्पपूरः ॥ ७१ ॥
 मुकुलितनयनापि प्रेक्षते वैरसेनि सुरभिमपि निदाधं श्वासमाविष्करोति ।
 कथयति हृदि खेदं मौनमभ्याश्रयन्ती कुवलयनयनायाश्वेष्टिं चित्रमास्ते ॥ ७२ ॥
 प्रापां दैववशाद्विदर्भनगर्ण तत्रापि शोकाभिना
 भैर्मा जीवितसंशयं गतवर्तीं निश्चित्य सूतोक्तिभिः ।
 आनन्दाङ्गुरमश्रिमं कलयता तीव्रं च खेदोच्चयं
 वाष्पाम्भः पिहितेक्षणेन गमिता सा बाहुकेन क्षपा ॥ ७३ ॥
 भार्ज्ञासुरिस्तदनु बन्दिजनोदिताभिर्भोगावलीभिरपसारितशेषनिद्रः ।
 प्रातस्तनेषु विधिषु त्वरमाणचेताः शश्यानिकेतनमपास्य बहिर्जगाम ॥ ७४ ॥
 इति श्रीसांधिविग्रहिकमहापात्रश्रीकृष्णानन्दकृतौ सहृदयानन्दे महाकाव्ये
 नलचरिते दमयन्तीवृत्तान्तलाभो नाम चतुर्दशः सर्गः ।

पश्चदशः सर्गः ।

ततः समाहृय स बाहुकं नृपः सदः समासाद्य समेत्य मन्त्रिभिः ।
 पृथक्पृथग्वर्णविशेषचारिणां गिरश्चराणां स्मृतिगोचरेऽकरोत् ॥ १ ॥
 अरात्युदासीनसपक्षताजुषां दिने दिने यद्यवसायवेदनम् ।
 जिगीषतां दोर्वलशालिनामपि क्षितीश्वराणां प्रथमो व्ययं नयः ॥ २ ॥
 ततश्चरः कश्चन कुण्डनाह्यात्पुरादुपेतः क्षितिपं प्रणम्य तम् ।
 निजांशुकान्तेन समावृताननः कृताङ्गलिर्वा चमुदैरयद्रह्मः ॥ ३ ॥
 श्रुतं त्वया नाथ यथागतः पुरात्पुरा वनं कापि नलो न लक्षितः ।
 अमुष्य पक्षी तु विदर्भनन्दिनी यद्वच्छया प्राप पितुर्निकेतनम् ॥ ४ ॥

सुहुर्मुहुर्दुःसहतामुपेयुषा चिराय शोकेन हता तपस्तिनी ।
 भवान्तरेऽपि प्रियदर्शनाशया जुहूषतीयं ज्वलने निजं वपुः ॥ ५ ॥

तपस्तिना केनचिदपितं वरं प्रतीक्ष्य निन्ये दिवसान्यमून्यपि ।
 परेद्युरेषा गमयिष्यति ध्रुवं निजां तनूमिन्धनतां हविर्भुजः ॥ ६ ॥

सुतां निजां निश्चिततीव्रसाहसां विलोक्य भीमः सह पौरबन्धुभिः ।
 निमज्ज्य शोकाम्बुनिधौ सुदुखरे तरीं विधातुं न किमप्यवेक्षते ॥ ७ ॥

प्रभो पुरस्ते विनिवेदितं मया श्रुतं विदर्भाधिपतेर्गृहेषु यत् ।
 अनन्तरं यत्तु विधेयमीक्षसे प्रमाणतां तत्र मनस्तवाहृति ॥ ८ ॥

निवेद्य वृत्तान्तमिमं चरे गते नरेश्वरः प्रेक्ष्य मुखानि मन्त्रिणाम् ।
 पुरं प्रयास्यन्नचिरेण कुण्डनं निजासनार्थस्थितमाह बाहुकम् ॥ ९ ॥

सतां विपत्तीरसतां च संपदः समीक्ष्य को नाम भृशं न दूयते ।
 विशेषतः सत्यापि राजमण्डले विदर्भराजस्त्वमिहापरः सुहृत् ॥ १० ॥

इतस्तु गव्यूतिशतद्वयं परं यियासुरेकेन दिनेन कुण्डनम् ।
 अजातपक्षेण खमुतपतिष्यता शकुन्तशावेन गतोऽसि तुस्यताम् ॥ ११ ॥

तदद्य शोकेन विमूढचेतसं विलोकितुं तं सुहृदं समुत्सहे ।
 तदेव सौहार्दमकृत्रिमं विदुर्न विक्रियां यद्विपदि प्रपद्यते ॥ १२ ॥

रथस्थितं नेतुमिदं तु मां पुरं दिनेन दाक्ष्यं यदि लक्ष्यते तव ।
 ऋतेऽस्त्रणं कोऽन्वहमंशुमालिनं सुमेरुमावर्तयितुं प्रगल्भते ॥ १३ ॥

कलासु लोकोत्तरकौशलो भवान्भवाद्शोऽन्योऽस्ति न कोऽपि सारथिः ।
 न दुष्करं कर्म किमप्यभूतव त्वया सनाथः खलु कोसलाधिपः ॥ १४ ॥

इति ब्रुवाणस्य नृपस्य मन्त्रिणः समाहरंस्ते तुरगैर्युतं रथम् ।
 व्यतर्क्षयद्यानवलोक्य बाहुकः पुरीं विदर्भीं पुरतः स्थितामिव ॥ १५ ॥

स बाहुकेनोपगृहीतरश्मिस्तुरंगमै रुढधुरं रथं स्थितः ।
 पुरोधसा संभृतमङ्गलक्रियः पुरीं विदर्भीमातिसत्त्वरं यत्रौन् ॥ १६ ॥

तथा प्रणुन्नाः पथि बाहुकेन ते रथातिरेकं तुरगाः प्रपेदिरे ।
 यथा तदीया अपि नेत्ररस्मयः पुरः प्रसर्तुं प्रभुतां न लेभिरे ॥ १७ ॥

स बाहुकं स्यन्दनवाहने तथा विलोक्य लोकोत्तरपौरुषं नृपः ।
 तमक्षर्लीलाहृदयं व्यचिन्तयत्ततः प्रपेदेऽश्वरयस्य वेदिताम् ॥ १८ ॥
 ततोऽक्षर्लीलाहृदयं परीक्षितुं यदेव चक्रे पथि निश्चयं नलः ।
 कलिस्तदैवास्य विहाय विग्रहं कृताञ्जलिर्वाचमिमासुदैरयत् ॥ १९ ॥
 सुखोचितौ शोकमहार्णवे चिरं न्यमज्जयतां च विद्भजां च यः ।
 महीपते पापकृतां पुरःसरं सुराधमं मां निगृहाण तं कलिम् ॥ २० ॥
 इति श्रुत्वाणं करुणानिधिर्नेतः कलिं समाधासयदुक्तिवैभवैः ।
 वैररमीष्टैः प्रतिनन्द्य तं च स प्रसन्नचेताखिदशालयं ययौ ॥ २१ ॥
 नलस्त्वयोध्यापतिना समं रथं मुहूर्तविश्रान्तहयं समाश्रितः ।
 विद्भजालोचनमङ्गलोदयं समर्थं संपन्नमिव द्रुतं ययौ ॥ २२ ॥
 विलङ्घयन्वर्म यथा यथा तदा पदे पदे सातिशयं रथं श्रितः ।
 तथा तथौत्सुक्यवशादमन्यत प्रकामदूरं नगरं स कुण्डिनम् ॥ २३ ॥
 अथास्तैलोदरभाजि भास्करे सबाहुकस्तामविशत्पुरीं नृपः ।
 दमस्वसुः शोकतरङ्गिणीरयं प्रकाशयन्तीं जनलोचनाम्बुभिः ॥ २४ ॥
 विदर्भराजस्तु शुचापि विक्षवस्तमर्चयामास गृहानुपागतम् ।
 सतां सपर्यासु परिक्षतादरं न जातु जायेत महात्मनां मनः ॥ २५ ॥
 ध्वनिर्यदा वाहुकवाहवाजिनो रथस्य भैम्याः श्रुतिगोचरं ययौ ।
 तदैव तं प्रत्यभिजानती चिरादभूत्तलोपागमशङ्किनी च सा ॥ २६ ॥
 ततः कथंचिद्वृत्थैर्यवन्धना निवार्य वाप्णाम्बुतरङ्गिणीरयम् ।
 सुखे च दुःखे च निजे निरन्तरां रहः सखीमित्थमुवाच भीमजा ॥ २७ ॥
 अनुक्षणं केशिनि दक्षिणेतरं यथेक्षणं स्पन्दितमातनोत्यधः ।
 अतीत्य शोकाभिरयं दुरत्ययं तथा मनो मे किमपि प्रसीदति ॥ २८ ॥
 तथाभिशङ्के फलवन्धनोन्मुखं सुनेः प्रसादं करुणाद्रचेतसः ।
 विमृश्य भाग्यं तु मदीयमीदृशं हियं सुभाविष्वपि हन्त संश्रये ॥ २९ ॥
 तथापि मन्ये नलमत्र सारथिं रथे ध्वनिर्यस्य भृशं विजृम्भते ।
 मरीचिजालेऽपि निदाघदीधितेर्विशङ्कते वारि मरुस्थलीमृगी ॥ ३० ॥
 तदाशु केशिन्युपगम्य सारथिः क एष कस्येत्यवधार्यतां रहः ।
 इदं वयस्यै हतजीवितं मम त्वदुक्तवार्तार्थविवेचनावधि ॥ ३१ ॥

विनिश्चयार्थं निषेदेशितुस्ततः शशंस तस्यै पृथिवीन्द्रनन्दिनी ।
 अनन्यसामान्यमसुप्य कौशलं कलासु वृत्तं च वने यदप्यभूत् ॥ ३२ ॥
 निशम्य संकेतगिरं दमस्वसुर्गितान्ततीव्रं सुविचिन्त्य साहसम् ।
 अनुद्रवन्ती रथघोषमायतं ददर्श सा कैतवबाहुकं नलम् ॥ ३३ ॥
 तथा तमाकारविकारशालिनं विलोकयन्त्याः कुशलं कलासु च ।
 सरिज्जलावर्तवशंवदेव नौर्मतिस्तदास्याः सपदि अमं ययौ ॥ ३४ ॥
 ततोऽभ्युपायैर्विधैः परीक्षितं नलं विनिश्चेतुमलबधवर्णया ।
 निशाय सख्याभिहितं रहोगतां विदर्भजा तां पुनरित्थमब्रवीत् ॥ ३५ ॥
 अहो विधातुः प्रतिकूलवर्तिता मयि प्रशान्तिं भजते न जात्वपि ।
 यदेष भूयः प्रियसंगमाय मां दुराशया योजयितुं समीहते ॥ ३६ ॥
 मलीमसेयं दुरितैः क भीमजा क चैष लोकैकललाम नैषधः ।
 न लक्ष्यते संगतिरेतयोः पुनः कुहूनिशाशीतमयूखयोरिव ॥ ३७ ॥
 कुतोऽपि हेतोः कृतरूपैकृतः कथंचन साच्चादि नैषधोऽप्ययम् ।
 कृपापराधीनतयापि मा ध्रुवं तदा चिताग्नेविनिवारयिष्यति ॥ ३८ ॥
 अदक्षिणत्वं मयि संश्रितं यथा तथाप्यदः साहसमेव मे हितम् ।
 प्रियेषु सौभाग्यसमुत्तिच्युतिः कुलाङ्गनानामपरा परासुता ॥ ३९ ॥
 तदद्य शोकाभिरयः सुदुःसहश्रिताभिनापि प्रशमं प्रयातु मे ।
 अतीतमत्रौषधिवीर्यमूर्जितं विषं विषेणैव हि शान्तिमृच्छति ॥ ४० ॥
 अलं विलम्बेन निशावसीयते हुताशनं दीपय दीपयेन्धनैः ।
 नलोपलाभाय भवान्तरेऽपि मे भवन्तु भृत्याः सखि तस्य हेतयः ॥ ४१ ॥
 सखि त्वमस्वा नृपतिः परोऽपि यः समीहितं मे प्रतिहन्तुमीहते ।
 स केवलं द्रक्ष्यति पञ्चतां मम प्रपत्यते नेप्सितसिद्धिमात्मनः ॥ ४२ ॥
 तथेति तस्या वचनं दमस्वसुर्विकृष्य तामप्यनिवार्यसाहसम् ।
 सवाहुके पश्यति पौरमण्डले हुताशनं दीपयति स केशिनी ॥ ४३ ॥
 कृतप्रयत्नोऽपि विदर्भभूपतिः सुतां निषेद्धुं न शशाक निश्चयात् ।
 परासुतानैषधविप्रयोगयोर्द्वितीयमेषा हि विवेद दुःसहम् ॥ ४४ ॥

विलोलधम्मिलमपास्तभूषणं विलुप्तमुक्तावलि लोचनाम्बुमिः ।
 शुचोऽतिभारेण निपातिताः क्षितौ विमुक्तकण्ठं रुदुः पुराङ्गनाः ॥ ४५ ॥
 अनारतं निर्गिलदम्बुविन्दुभिर्विलोचने स्वर्पितमञ्जनादते ।
 तथाविधां वीक्ष्य दशां दमस्वर्बभूवरन्यः सुदृशो विचेतसः ॥ ४६ ॥
 ततः प्रणम्याग्निमुदच्छितार्चिषं प्रदक्षिणं कर्तुमियं प्रचक्रमे ।
 अतीत्य हाहेति रवं पुरैकसामिदं वचः प्रादुरभूच्च नाकिनाम् ॥ ४७ ॥
 अलं नलप्रेयसि साहसेन ते सुदुप्करेणाशुग्निनाशकारिणा ।
 अनन्तरेऽस्मिन्क्षण एव ते प्रियः प्रहीणशोकां भवतीं करिष्यति ॥ ४८ ॥
 उदेष्यता नैषधतिगमतेजसा विपन्मयी सा रजनी निराकृता ।
 विजृम्भिता मोदभरं चिराय ते विकासमभ्येतु मनःसरोरुहम् ॥ ४९ ॥
 पुरः पुरंग्रीकथनेन कीर्त्यतां प्रपत्रया स्वैश्चरितैरनाविलैः ।
 दिने दिने भीमजयाभिनन्दितश्चिराच्चिरं नैषध शाधि मेदिनीम् ॥ ५० ॥
 त्वया सुधादीधितिवंशकेतन क्षितिं सनाथामभिवीक्ष्य निर्वृताम् ।
 द्विजाः पुनर्निष्प्रतिबन्धभीतयो मरैर्वितन्वन्तु मुदं द्विवैकसाम् ॥ ५१ ॥
 इदं निशम्य त्रिदशैरुदीरितं क्षणं बभूव स्तिमितेव भीमजा ।
 पिनद्वन्नगेन्द्रनिवेदिताम्बरः स्वरूपतः प्रादुरभूच्च नैषधः ॥ ५२ ॥
 ततः प्रमोदोत्तरलैः सुरैः कृते प्रसूनवर्षे नभसः पतत्यधः ।
 विजृम्भमाणो दिवि दुन्दुभिध्वनिर्वाम्बुवाहस्तनितैस्तुलां यथौ ॥ ५३ ॥
 उपेयुषोर्लेच्छृगोचरं चिरात्प्रमोदजा बाष्पतरङ्गिणी तयोः ।
 प्रवृद्धमन्तर्निरवासयद्वुतं परस्परावीक्षणशोकपावकम् ॥ ५४ ॥
 ततो निदाघस्त्रवितेव मेदिनी नवाम्बुवाहैर्विहिताभिषेचना ।
 प्रशान्तसंतापभरा सुमध्यमा प्रमोदजालं विद्येव विर्भजा ॥ ५५ ॥
 अथ कथमपि दैवातीर्णदुःखाणवं तं पुनरपि दमयन्त्या संगतं वैरसेनिम् ।
 शशिनमिव समेतं ज्योत्स्यया राहुमुक्तं चिरतरमपि पश्यन्प्राप तृसिं न लोकः ॥ ५६ ॥
 तदनु भुजगदष्टं बाहुकत्वं विहाय प्रकटितनिजरूपं नैषधं प्रेक्ष्य हृष्टः ।
 द्वुततरमृतुर्पर्णस्तत्र सस्त्यं ययाचे सहविहरणकाङ्क्षी सोऽपि तं प्रत्यनन्दत् ॥ ५७ ॥

वैदर्भराजसुतया सह वैरसेनिस्तत्रापि कान्यपि दिनानि मुदाध्युवास ।
 मौलैः क्रमादुपगतैः सचिवैः स्वकीयैः संख्यायमानसरणिर्निषधान्पेदे ॥५८॥

मण्डलं निखिलमन्वरञ्जयत्तापसंपदमुदाच्छिनद्गुवः ।
 नैषधेन्दुरुदयन्विकसरं पुँकरं तु सपदि न्यमीलयत् ॥ ५९ ॥

इत्थं निस्तीर्थं कृत्वां विपदमुपगतं स्वां पुरं वैरसेनि
 सार्धं वृद्धैर्मात्यैः प्रणतपदयुगं हीमता पुष्करेण ।

निष्प्रत्यूहं प्रजानां मुदमुदयवतीमन्वहं निर्मिमाणं
 भैर्मां सान्द्रानुरागोत्तरलितहृदयां राजलक्ष्मीं च भेजे ॥ ६० ॥

लक्ष्मीयोवदलंकरोति हृदयं विष्णोर्नृसिंहाकृते-
 यावद्विष्णुपदी च धूर्जटिजटाजूटान्तरे क्रीडती ।

कृष्णानन्दकवे: कपिञ्जलकुलक्षीरोदशीतद्यते-
 स्तावत्काव्यमिदं तनोतु कृतिनामन्तःप्रमोदोदयम् ॥ ६१ ॥

इति श्रीसांधिविग्रहिकमहापात्रश्रीकृष्णानन्दकृतौ सहदयानन्दे महाकाव्ये
 नलचरिते निषधेन्द्रद्वितीयसाम्राज्यलाभो नाम पच्चदशः सर्गः ।

समाप्तोऽयं ग्रन्थः ।

